

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИ АЛИШЕР НАВОИИ НОМИДАГИ
АДАБИЕТ ИНСТИТУТИ

ЎЗБЕК ХАЛҚ ДОСТОНЛАРИ

АЛПОМЧШ

I

ТОШКЕНТ
«ЎЗБЕКИСТОН»

82.3Ўз
Л34

*Айтувчи Фозил Йўлдош ўғли.
Ёзиб олувчи Маҳмуд Зарифов.*

Қисқартириб, биринчи нашрга тайёрлаган Ҳамид Олимжон.

Қайта нашрга тайёрловчилар: **ҲОДИ ЗАРИФ** ва ТУРА МИРЗАЕВ.

Нашр учун масъул — А. ҲАКИМЖОНОВА

ISBN 5-640-00911-X

А $\frac{4803620104-016}{М 354 (04) 92}$ д158-92

© «ЎЗБЕКИСТОН» нашриёти, 1992

Бурунги ўтган замонда, ўн олти уруғ Қўнғирот элида Добонбий деган ўтди. Добонбийдан Алпинбий деган ўғил фарзанд пайдо бўлди. Алпинбийдан тағи икки ўғил пайдо бўлди: каттаконининг отини Бойбўри қўйди, кичкинасининг отини Бойсари қўйди. Бойбўри билан Бойсари — иккови катта бўлди. Бойсари бой эди, Бойбўриси шой¹ эди, бу иккови ҳам фарзандсиз бўлди.

Ана энди ўн олти уруғ Қўнғирот элида бир чупурон тўй бўлди. Халойиқларни, элатияларни тўйга хабар қилди. Шу тўйга барча халойиқлар йиғилди. Бийлар ҳам тўйга келди. Тўйдаги катталар илгаригидай иззат қилиб, қадимгидай отини ушламади. Бийлар: «Мазмуни бу одамлар бизнинг келганимиздан беҳабар қолди», — деб отини ўзи боғлаб, маъракайи мажлисга келиб ўтира берди.

Бийларнинг кўнглини хушламади, отини ушламади, остига либос ташламади; ош тортди, сузган товоқни чошламади; ош тортганда, ошнинг кетини-бетини тортди. Бу қилган хизматни бийлар кўриб, илгари иззат кўриб юрган одамлар — бийлар айтди: — Бизлар ўн олти уруғ Қўнғиротнинг бойи ҳам шойи бўлсак, бизлар келсак, отимизни ушлар эдинглар, кўнглимизни хушлар эдинглар, остимизга либосни ташлар эдинглар, бу дафъа биздан нима кўтоҳлик ўтди, бизни бундай беҳурмат қилдинглар?

Бу сўзни эшитиб, ўн олти уруғ Қўнғирот элида пайга бетдан туриб бир чапани тоб бойваччаси айтди: — Эй, Бойбўри билан Бойсари! Бу тўй ўғиллининг ўғлидан қайтади, қизлининг қизидан қайтади, сенинг

¹ Шох.

нимангдан қайтади?! Ўзинг ўлсанг, молингга ҳар меросхўр чиқади, оғзига одам кириб кетади. Сенинг бундан буёқдаги ейдиганинг ошнинг кети-бету бўлади. Биз сенинг давлатингдан бўлиб оламизми?!

Бийлар булардан бу гапни эшитиб, хафа бўлди. Хафа бўлиб, саксон тилла чупуронга ташлаб, туриб кетди. Бориб чечиб минди бедов отди, иккови уйига етди. Иккови қилди маслаҳатди, бу сўз икковига жуда ботиб кетди. Бойбўри туриб айтди: — Бойсари ука, қариганда бизнинг молимиз бесоҳибга чиқди, энди бизлар бир фарзанд тарадди қилмаймизми? Бойсари туриб айтди: — Тортиб олиб бўлмаса, ўғирлаб олиб бўлмаса, сотиб олиб бўлмаса, худо бизга бермаса, қаёқдан қиламиз тарадди?! Бойбўри айтди: — Шу ердан Шоҳимардон пирнинг равзаси уч кунчилик йўл келар экан, ҳар ким бориб тунар экан: давлат талаб давлат тилар экан, фарзанд талаб фарзанд тилар экан, охират талаб имон тилар экан, қирқ кун тунаган киши муродига етиб қайтар экан. Биз ҳам борсак, назру ниёзимизни берсак, Шоҳимардон пирнинг равзасини тунаб, биз ҳам бир фарзанд тилаб кўрсак.

Шунда бу гап бойларнинг икковига ҳам маъқул тушиб, бир-бирига: «Рост айтасан», — деб назру ниёзини олиб, бийлар иккови Шоҳимардон пирнинг равзасига қараб жўнамоқчи бўлиб, минди бедов отди, уч кун тинмай йўл тортди. Уч кун йўл юриб, Шоҳимардон пирнинг равзасига етди, олиб борган нарзу ниёзини шайхларга бериб, бийлар равзани тунаб етди. Орадан бир кам қирқ кун ўтди, бир кам қирқ кун деганда, равзадан овоз келди: «Эй, Бойбўриман Бойсари, сен бир кам қирқ кундан бери тунаб етибсан. Худонинг яратган шери мен бўлсам, бир кам қирқ кундан бери бир оёғим билан туриб, сизлар учун орага тушиб, яратган худоларингдан фарзанд тилайман, яратган худоларинг фарзанд бермайман, деди». Бийлар бу овозни эшитиб: «Бизлар бир кам қирқ кундан бери келиб, сизни тунаб ётсак, худонинг яратган шери сиз бўлсангиз, бизлар учун орага тушиб, бирор фарзанд тилаб олиб бермасангиз, бизга пирлигингиз ёлғон, худога шерлигингиз ёлғон. Бор, ундай бўлса, биз ҳам дунёнинг баҳридан ўтдик», — деб таппа тушиб, равзада турбатнинг остида етди. Қирқ кун ўртадан аниқ ўтди, боз равзадан овоз келди: «Бойбўри, сенга худойим бир ўғил, бир қиз берди! Ёлғиз эмас! Эгиз берди; Бойсари,

сенга худойим бир қиз берди, эгиз эмас, ёлғиз берди. Бундан борсанг, фарзандларни кўрсанг, халойиқларни йиғсанг, тўй-томошалар берсанг, тўйда қаландар бўлиб бориб, болаларингнинг отини ўзим қўйиб келаман».

Бу сўзни эшитиб, бийларнинг жуда вақти хуш бўлиб, «тилаганимиз қабул бўлди», — деб кўнгли тўлиб, минди бедов отди, қистаб мазгилига қараб йўл тортди. Вақти хушлиги билан уч кеча-кундуз йўл юриб Бойсин-Қўнғирот элатига етди. Вақти хушлигига халойиқни, элни йиғиб, қирқ кечаю қирқ кундуз тўй-томоша бериб ётди, ана шунда орадан қирқ кечаю қирқ кундуз ўтди, тўй тарқаб, ҳар ким ўз мазгилига қараб кетди, қолган меҳмонлар ётди. Меҳмонларни ётқизиб, бийлар уйига қараб қайтди. Уйларига етса, бойбичалар тўшакни соп қўйибди. Бийлар чечиниб, дирдай-қирдай бўп, кўрпага кириб кетди. Бойбичалар уни-буни эласлаб, иш қилиб, ўчоқнинг мўрисида айнаиб турибди. Бийлар ҳар қайсилари ўз тўшагида, ўз уйларида хотинларига қараб: — Кел-чи, — деяпти, бойбичалар: — Кун совуқ, қўй-чи, — деяпти... Шунда бийлар қўлини узатди, бойбичаларнинг қўлидан ушлаб, шундай бағрига тортди, булар ҳам чечиниб, кўрпага кириб кетди. Кўринг дарвешди, ёйди қулочди, бийлар билан бойбичалар топишди...

Шуйтиб булар ҳам ҳомиладор бўлиб қолди. Ойдан ой, кундан кун ўтиб, тўққиз ой, тўққиз кун, тўққиз соат орадан ўтиб қолди. Бойбичаларнинг ой-куни яқин етди, бийлар иккови айтди: «Бизлар ҳам бир шоҳлик шавканини қилсак, овга чиқиб кетсак, фарзандлар ер юзига тушса, суюнчи, деб бир нечалар олдимизга йўлга чиқиб, бизлардан тилла танга инъом олса», — деб бу ўйларни ўйлаб, бийлар овга жўнаб кетди.

Бойбичаларга шунда тўлғоқ вақти яқин етди; не кампирлар келиб, бойбичани айланиб, тулкини инлатган тозидай бўлиб, бойбичаларни ангниб, ўртага олиб турибди. Бийлар шул вақтда овдан қайтди; бу ёқдан шул вақтда фарзандлар ер юзига тушди. Бир нечалар бийларнинг олдига чиқиб, суюнчи олди. Бийлар зиёда вақти хуш бўлиб, мазгилига келиб жой олиб, вақти хушлигидан ҳар тарафга хабар юбориб, тўй-томоша қилмоқчи бўлиб, чоғланиб, созланиб, ўн олти уруғ Қўнғирот элининг катта-кичик бийларини, оқсоқол, арбобларини йиғдириб, тўй қиламиз, деб маслаҳат қилди. Ҳамма мамлакатга овоза бўлиб, элининг, юртининг

катта-кичиклари қуллуқ бўлсинга келиб, дўстлари шодмон бўлиб, душманлар ғамгин бўлиб, ғамгин бўлса ҳам, иложини тополмай, ҳеч кимга (юрагини) ёролма, булар ҳам қуллуқ бўлсинга кела берди. Ўн олти уруғ Қўнғирот уруғининг одамлари, эшитган халойиқлар гурос-гурос бўлиб кела берди. Шунда катта-кичиклар келиб, бийларнинг оғзидан тўй қиламиз, деганини эшитиб, тўйнинг асбобларини тузатиб, қанча сўқим моллар сўйиб, ош-паловларни дамлаб, фуқаро, бева-бечоралар тўйиб, шул ажносада ўн олти уруғ Қўнғиротнинг одам бори тўйни қилиб, ҳаммалари жам бўлиб, қирқ кечаю қирқ кундуз тўй бериб ётди.

Қирқ кечаю қирқ кундуз бўлгандан кейин ¹ тўй тарқайдиган куни бўлди. Бир вақт шунда бийлар қараса, узоқдан бир қаландар кўриниб кела берди. Бийларнинг эсига (тушди): Равзада «Қаландар бўлиб ўзим отини қўйиб келаман», деган овозни эшитган эди. Шунда қараса, яхши нури бир қаландар маст бўлиб, қаландардай бўлиб, шул мажлисга қараб кела берди. Халойиқлар ҳам кўрди: тарзи гул юзли, ширин сўзли, бир сиёсатли киши қаландар бўлиб келаётир, ўзга кишиларга бу қаландарнинг ҳоли-аҳволи маълум эмас. Равзадаги сўзлаган овозни эшитгани сабабли «Шоҳимардон пирим шул киши бўлмаса», — деб бийлар ўрнидан туриб, олдига пешвоз чиқиб, салом бериб, зиёрат қилиб, мажлисхонага бошлаб олиб келди. Шунда фарзандларнинг учовини ҳам олиб келиб, Шоҳимардон пирнинг этагига солди. Шоҳимардон пири Бойбўрининг ўғлининг отини Ҳақимбек қўйди, ўнг кифтига беш қўлини урди. Беш қўлининг ўрни доғ бўлиб, беш панжанинг ўрни билиниб қолди. Қизининг отини Қалдирғочойим қўйди; Бойсарининг қизининг отини ой Барчин қўйди. Ана шунда Шоҳимардон Ҳақимбекка ой Барчинни аташтириб, бешкирти қилиб: «Бу иккови эру хотин бўлсин, Ҳақимбек билан ҳеч бир киши баробар бўлолмасин, омин оллоҳу акбар», — деб фотиҳани бетига тортди. Шоҳимардон пири туриб жўнаб кетди, одамларнинг кўзидан ғойиб бўлиб кетди. Шу ерда ўтирган халойиқлар: «Бийларга худо берган экан, пирнинг дуосин олган экан», — деб гаплашиб қолди. Балки шу ерда ўтирган катта-кичикларнинг ҳам меҳри қадимгидан зиёда бўлди. Ана шуйтиб, бийларнинг тўй-

¹ Қўлёзмада к а й.

лари ҳам тарқаб кетди. Ҳамма юртдан, элдан келган одамлар ҳам кетди, ўз мазгилига етди. Бийларнинг ўз-ўзлари, ўзига қараганлари қолди.

Шунда болалар кундан-кун ўтиб, ойдан-ой ўтиб, бирдан иккига кириб, иккидан учга кириб, буларнинг тили чиқиб, элга эниб, тили чиққандан кейин, элга энгандан кейин, тутиб учовини ҳам мактабга қўйди. Булар мактабда ўқиб юриб етти ёшга кирди. Бурро¹ саводи чиқиб, хат ўқиб-ёзадиган мулла бўлди. Шунда Бойбўрибий: «Энди ўғлим саводи чиқиб, мулла бўлди, ўғлимга энди шоҳлик, сипоҳилик илмини ўргатайин», — деб мулладан чиқариб олди. Бойсари ҳам Бойбўрига таассуб қилди? Бул ҳам ой Барчин қизини мактабдан чиқариб олди. «Чиқариб олиб, қизимга Кўкқамиш қўлида қўй соғдириб, чорвадорлик илмини ўргатайин, қўй соғмоққа уста бўлсин», — деди.

Шунда Ҳакимбек етти ёшига кирган. Алпинбий бобосидан қолган ўн тўрт ботмон биричдан бўлган парли ёйи бор эди. Ана шунда етти яшар бола Ҳакимбек шул ўн тўрт ботмон ёйни қўлига ушлаб, кўтариб тортди, тортиб қўйиб юборди. Ёйнинг ўқи яшиндай бўлиб кетди. Асқар тоғнинг катта чўққиларини юлиб ўтди, овозаси оламга кетди. Буни эшитган душманлар: «Бу бола зўр бўпти, назар топибди, буларга ҳеч ким баробар бўлолмайди, етти яшар бола шундай ишни қилами?», — деб хафа бўлиб ётди. Ўўстларнинг вақти хуш бўлиб юрди. Шунда барча халойиқлар йиғилиб келиб айтди: «Дунёдан бир кам тўқсон алп ўтди, алпларнинг бошлиғи Рустами Достон эди, охири бу Алпомиш алп бўлсин. Тўқсон алпнинг бири бўлиб санага ўтди», — деди. Охири Алпомишбек алп бўлиб, тўқсон алпнинг бири бўлиб санага ўтиб, алплик отини кўтариб, етти ёшида Алпомиш от қўйилди. Ана шундан етти ёшида ёйни кўтариб отгани учун Алпомиш алп атанди. Ана шундай бўлиб, бу ердаги одамлар ҳам тарқаб кетди, ҳар ким ўз мазгилига етди.

Кунлардан бир кун Ҳакимбек китоб ўқиб ўтириб, бахилдан, сахийдан гап чиқиб қолди. Бойбўрибий шунда ўғли Алпомишдан: — Киши нимадан бахил бўлади, нимадан сахий бўлади?, — деб сўради. Унда ўғли ту-

¹ Қўлёзма ҳошиясида бурро сўзидан кейин саводхон сўзи қўшиб қўйилган.

² Қўлёздада солди.

риб айтди: — Вақти-бевақт бировниқига меҳмон келса, отини ушлаб, жойи бор бўлса, кўнглини хушлаб жўнатса, бул ҳам сахий; агар жойи бор туриб, жой йўқ, деб қўндирмай жўнатса, бул одам бахил. Вақт-бевақт киши бир мазоротнинг қабатидан ўтса, чап оёғини узангидан чиқариб, мазордаги одамларнинг ҳақиқига дуо қилиб ўтса, бул ҳам сахий, агар ҳар ким мазордан ўтганда, чап оёғини узангидан чиқармай, мазоротнинг ҳақиқига дуо қилмай ўтса, бул ҳам бахил. Кишининг моли закотга етса, закот берса, бул ҳам сахий экан. Агар закот бермаса, бул ҳам бахил экан.

Бу сўзни Бойбўрибий Ҳақимбекдан эшитиб, фикр қилиб: «Мен ўн олти уруғ Қўнғирот элининг ҳам бойи бўлсам, ҳам шойи бўлсам, мен кимга закот бераман. Менинг давлатимда ёлғиз иним Бойсари бахилликка чиқиб кетмасин», — деб, ўз кўнглида: «Бойсарибий укам менга закот берса керак экан», — деб ўйлади. Ўйлаб: — Бойсарига боринглар, Бойсари ўз розичилиги билан бир чичқоқ улоқни закот деб менга берсин, закот ўрнига ўтар-да, Бойсари бахил бўлиб, бахилликка чиқиб кетмасин, — деб ўн тўрт маҳрамни буюрди.

Бойсарибий ўн минг уйли Қўнғирот эли билан кўчиб бориб, Кўкқамиш кўлида элибойлик қилиб, молларини семиртириб, яйловда яйлаб ётиб эди. Ўн минг уйли Қўнғирот элининг соп-деган бойваччалари билан йиғилиб, бир ерга жам бўлиб, бир бахмал ўтовни тикиб, шу ўтовнинг ичида ҳамма бойваччалар билан қимиз ичиб, шағал маст бўлиб, ўз кайф-сафоси билан ўтириб эди. Ана шунда (отининг бўйнига) тилла қўтос тақилган ўн тўрт маҳрам Бойбўридан Бойсарини сўраб бориб қолди. Шундаги бойваччалар буларнинг келганини билиб, эшикка чиқиб, маҳрамларнинг отини ушлаб қолди. Маҳрамларни ичкарига олиб кирди. Бойсарибий буларга жой кўрсатди. Маҳрамлар келиб жавоб-савол қилиб ўтирди. Бойсари булардан йўл бўлсин қилиб савол сўради. Маҳрамлар саволга жавоб бериб айтди: — Биз акангдан келган закотчи бўламиз, бугун бизлар сенинг молингни закот қиламиз «Закот қилинглар, берса закотини олиб келинглар», — деб юборган, — деди.

Бу сўзни маҳрамлардан эшитиб, Бойсари кўнглига оғир олиб айтди: — Э, бизнинг молимиз шу вақтгача закот бўлмаган, энди акамиз ўғилли киши бўлиб, дарров бизнинг молимизни закот қиладиган бўлибди-

да. Закот деган гапни эшитиб, бу гап ботиб кетиб, олдидаги ўзининг оламларига буюрди: — Ушла, баччагарларни, — деди. Бойваччалар махрамларни битта-битта ушлаб қолди. Етовининг қорнига қозиқ қоқиб ўлдирди. У етовининг қулоқ, бурнини кесиб, ўзларига егизиб, отига чаппа мингизиб, отнинг устига тортиб бойлаб, «Мана буни закот деб айтади», — деб Қўнғирот тарафига қараб ҳайдаб юборди.

Шунчалик ишни қилса ҳам Бойсарибийга закот деган гап ниҳоятда ўтиб кетган экан: — Энди биз ўз элимизда сиғинди бўлиб, ўз акамизга закот бериб (юрадиган бўлсак), бу элда бизнинг турғилигимиз қолмади, — деб ўн минг уйли Қўнғирот элига қараб: — Эндиги маслаҳат нима бўлди? — деб сўраб, бир сўз деб турган ери экан:

Оҳ урганда кўздан оқар селоб ёш,
Маслаҳат бер, ўн минг уйли қариндош,
Барчинойим бўй етгандир қаламқош,
Золим билан ҳаргиз бўлманглар йўлдош,
Қўнғирот элдан молга закот келибди,
Маслаҳат бер, ўн минг уйли қариндош!
Қурсин Ҳакимбеги мулла бўлибди,
Безакот молларни ҳаром билибди,
Қўнғирот элдан молга закот келибди,
Маслаҳат бер, ўн минг уйли қариндош.
Дардли қул дардимни кимга ёраман,
Айрилиқ ¹ ўтига бағри пораман,
Муна элда сиғинди бўп тураман,
Ўз акамга қандай закот бераман?!
Маслаҳат бер, ўн минг уйли қариндош!
Хазон бўлиб боғда гуллар сўлибди,
Шум фалак бошима савдо солибди,
Бойбўридан молга закот келибди,
Маслаҳат бер, ўн минг уйли қариндош!
Худо дейин, яратганга жилайин,
Ўз акамга қандай закот берайин,
Ўз акамга ўзим закот бергунча,
Бошқа юртда жузъя бериб юрайин,
Маслаҳат бер, ўн минг уйли қариндош!
Бойбўридан бизга махрам келибди,
Закот дебди, бир бедаҳат ² қилибди,

¹ Қўлэзмада айралик.

² Бидъат.

Муна элда мен ҳам бекман, тўраман,
 Ҳар на қисмат ёзилгандан биламан,
 Азалий тақдирга нимиш ¹ қиламан,
 Ўз акама қандай закот бераман?!
 Ўз акама ўзим закот бергунча,
 Қалмоқ бориб жузъя бериб юраман,
 Маслаҳат бер, ўн минг уйли қариндош!
 Худой дейик, яратганга жилайик,
 Яратган Раҳмондан мақсад тилайик,
 Омин деса фариштаю малойик,
 Катта-кичик, турган энди халойик,
 Ўз акама қандай закот берайик.
 Сен эшитгин Бойсарининг тилини,
 Акам бизга миннат қилди улини,
 Сабил қилиб кетай Бойсин элини,
 Маслаҳат бер, ўн минг уйли қариндош!
 Жафо тиғи бугун жондан ўтади,
 Бойбўрининг сўзи бизни ўртади,
 Закотчилар жабр кўриб кетади,
 Маслаҳат бер, ўн минг уйли қариндош!
 Закот деган бир шумликни қилибди,
 Бойбўридан ўн тўрт маҳрам келибди,
 Закот деган гапни маълум қилибди.
 Устима кийганим яшил-кўк эди,
 Бундай сўзлар илгариди йўқ эди,
 Бойбўридан бундай сўзлар кеп эди,
 Маслаҳат бер, ўн минг уйли қариндош,
 Закот деган бул элларда йўқ эди.

Ана шунда Бойсарибий бу сўзларни айтди. Шу турган халойиқлардан ҳеч бир сазо чиқмади. Шу мажлисда бир Яртибой оқсоқол деган бор эди. Мажлисли кун бўлса, тўрдан жой тегмай, пиёладан чой тегмай, бўсағанинг олдида ковушга жой бермай, ковуш билан аралашиб, ит йиқилиш бўлиб, пойга бетда ётар эди. Тўрда ўтирган каттаман деб юрганларнинг ҳеч бир қайсисидан гап, сазо чиқмагандан кейин, пойга бетдан Яртибой ўрнидан туриб, маслаҳат шул-да, — деб Бойсарининг сўзига жавоб бериб, Бойсарига қараб, бир сўз деб турибди:

Маслаҳат бермаймиз Бойсарибийга,
 Осилмаймиз Бойбўрининг дорига,

¹ Нима иш.

Биринг ака, биринг ука, Бойсари,
Маслаҳатни, шоҳим, ўзинг биласан.
Худо дейик, яратганга жилайик,
Нор кесар олмосни белга чолайик,
Шоҳим, сизга не маслаҳат берайик?!
Лодон кўнглинг ҳар хаёлга бўласан,
Муна элда ўзинг улуг, тўрасан,
Ҳар не қилсанг, шоҳим, ўзинг биласан.
Маслаҳат деб ўзинг хафа бўласан,
Ҳар на гапни, шоҳим, ўзинг биласан.
Бойбўридан элга закот келибди,
Бу гап сенга қаттиқ савдо бўлибди,
Яртибой дер шундай жавоб берибди,
Одамлар кўнглига оғир олибди,
Закот деган гапи ўсал бўлибди.
Маслаҳатни, шоҳим, ўзинг биласан,
Бу тургандан сўраб нима қиласан,
Биринг ака, биринг ука, Бойсари,
Нима бўлса биздан яхши биласан.
Сен эшитгин Яртибой нолишини,
Кўздан тўкма бунда селоб ёшини,
Йиғибсан олдингга қанча кишини,
Билолмадик Бойбўрининг ишини.
Маслаҳатни, шоҳим, ўзинг биласан.
Биз ҳам бу гапларни оғир оламиз,
Оғир олган билан нима қиламиз,
Шоҳим, сизга не маслаҳат берамиз?!
Ғам билан сарғайиб гулдайин дийдор,
Бир нечалар ўз ҳолидан беҳабар,
Жавоб беролмайин катта-кичиклар,
Сўз айтиб турганни Яртибой дерлар,
Аввал биздан сўз сўрамоқ не даркор?!
Жавоб беролмайди турган одамлар,
Нима десанг, ўзингдадир ихтиёр,
Маслаҳатни, шоҳим, ўзинг биласан.
Биз билмаймиз Бойбўрининг ишини,
Маслаҳатга йиғиб шунча кишини,
Ким маслаҳат берса кесар бошини.
Маслаҳат бермаймиз Бойсарибийга,
Осилмаймиз Бойбўрининг дорига.
Қасд айласа билмагани билдирар,
Дўст йиғлатиб, душманини кулдирар,
Ким маслаҳат берса тайин ўлдирар,
Қизил гулин хазон қилиб сўлдирар,

Ханжар чекиб қора бағрин тилдирар,
Ажал етса паймонасин тўлдирар,
Маслаҳатни билса, тайин ўлдирар,
Ҳар на десанг, ўзингдадир ихтиёр.

Бойсарибий Яртибойдан бу сўзни эшитиб, тағи ўзи
бу турган одамларга қараб, бир сўз деди:

Қулоқ солинг Бойсарининг тилига,
Кўчиб кетай мен ҳам Кашал элига.
Давлат қўнса бир чивиннинг бошига,
Семурғ қушлар салом берар қошига,
Банда кўнар тангри қилган ишига,
Қулоқ солинг Бойсари нолишига,
Қалмоқ бориб қўнсам Чилбир дашига.
Калма шаҳодат мусурмоннинг тилига,
Азамат бош берар диннинг йўлига,
Турарим йўқ Бойсун-Қўнғирот элига.
Ўз элим деб яна бунда турганча,
Ўз акама ўзим закот берганча,
Ўз акамдан бундай хўрлик кўрганча,
Қалмоқ бориб жузъя берсам бўлмайми?
Ғариб бўлиб кўздан ёшим тизилди,
Дийда гирён бўлиб бағрим эзилди,
Ичим куйиб, юрак бағрим эзилди,
Закот дейди, менинг кўнглим бузилди.
Бойбўри дер билмаганим билдирди,
Дўст йиғлатиб, душманини кулдирди,
Закот деган гапни акам чиқариб,
Менинг тоза улсизлигим ¹ билдирди.
Ўз акама қандай закот берайин,
Ўз акама ўзим закот берганча,
Бошқа юртда сиғинди бўп юрайин,
Қалмоқ борсам, жузъя бериб кўрайин.
Закот деса мен ёнаман, ўчаман,
Закотни бермайман, Кашал кўчаман.
Аввал олло, дуюм наби бўлса ёр,
Қариндошлар, менда бўлса ихтиёр,
Қалмоқ элга кўчиб кетмагим даркор.
Билдингларми менинг қаттиқ кунимни,
Бий оғамдан кўрдим қаттиқ зулмни,
Сабил қилиб кетай Бойсин элимни.
Кўплик қилса турмай бундан кетайин,

¹ Ўғилсизлигим.

Мусофирлик юртда қонлар ютайин,
 Ўз акама мен сиғинди бўлгунча,
 Бу ўлкадан бошим олиб кетайин.
 Танҳо ёйлаб қолсин Қўнғирот элига,
 Мен борайин қалмоқларнинг қўлига.
 Бу оҳимни бир оллога етқариб,
 Мусофирлик юртда умрим ўтқариб,
 Акам қўйди менга зулм ўтқариб,
 Мен кетайин бундан бошимни олиб,
 Уртанган ўтларга жонимни солиб,
 Улсизман-да, кетай Қалмоқ юртин ахтариб,
 Мусофирлик юртда куним ўтқариб,
 Мен кетайин ўз бошимни қутқариб.
 Танҳо даврон суриб Бойсин элига,
 Мени солди айрилиқнинг ҳилига,
 Кун кўрарман бориб қалмоқ қўлига.
 Хазон бўлса боғда гуллар сўлмайми,
 Ўз элимда сиғинди бўп юргунча,
 Бўлак юртда кун ўтқазиб бўлмайми?!
 Жаҳонни сайр этиб юриб кўрарман,
 Ўз акамга ўзим закот бергунча,
 Қалмоқ бориб жузъя бериб юрарман.
 Асқар тоғнинг бошини чалгандир туман,
 Энди менинг бунда турмоғим гумон,
 Қалмоқ элга мен кетарман бул замон.
 Қариндошлар, эшит айтган сўзимни,
 Еш тўлдириб бунда икки кўзимни,
 Улсизлигим акам бунда билдириб,
 Қаттиқ таъна қилди менинг қизимни.

Бойсаридан бу сўзни Яртибой эшитиб, Яртибой ҳам
 Бойсарибийга қараб бир сўз деди. Яртибой оқсоқолнинг
 иккинчи сўзи:

Ушбу дамнинг дамларини дам дема,
 Бошинг эсон, давлатингни кам дема,
 Сен кетар бўлсанг Қалмоқ юртига,
 Бул элатни қолар деб ҳам ғам ема.
 Қайда кўчсанг, бизлар бирга борамиз,
 Қайда борсанг, сенинг билан бўламиз,
 Қайси элга борсанг, бирга юрамиз,
 Жаҳонни сайр ¹ этиб ўйнаб-куламиз,
 Болаларни жаҳонгашта қиламиз,

¹ Қўлёзмада с а й и л деб берилган. Аммо маъноси с а й р.

Қайда борсанг, бирга-бирга борамиз,
То ўлгунча сизинг билан бўламиз,
Бойбўрини бизлар нима қиламиз.
Ҳамма ҳам сендайин кўзини ёшлаб,
Закот деб чиқарди бир ишни бошлаб,
Қайси элга борсанг, юргин сен бошлаб,
Кетармиз Бойсинни буларга ташлаб,
Бойбўрибий қолсин кўнглини хушлаб.
Айролиқ ўтига бағри порамиз,
Қайда кўчсанг, бирга-бирга борамиз,
Сен қандай бўлсанг, биз ҳам шундай бўламиз,
Қалмоқ борсанг, юра бергин, борамиз.
Хазон бўлиб, боғда гуллар сўлади,
Бунда қолган одам тайин ўлади,
Феъли кетиб, закот деб ҳам турибди,
Қолганнинг молини тортиб олади,
Бул Бойбўри ажаб ишни қилади,
Бул элат сенинг билан бўлади,
Қайда борсанг, бирга-бирга боради.
Қайда борсанг, бирга кўчиб борамиз,
Ҳар на қисмат ёзилганин кўрамиз,
Қалмоқнинг юртида бирга юрамиз,
Ғам емагин, бирга-бирга борамиз.
Бойбўрининг бунда кўнглини хушлаб,
Қўнғирот юртини ўзига ташлаб,
Кетар бўлсанг, юра бергин йўл бошлаб,
Кўчар бўлсанг, кўча бер кўнглингни хушлаб.
Ўн минг уйли элат бирга борамиз,
Сен нима бўлсанг, биз ҳам шундай бўламиз.
Яратган раҳмондан мақсад тилайик,
Омин деса фариштаю малойик,
Қайда кўчсанг, биз ҳам бирга борайик,
Элдан элни хўб бир юриб кўрайик,
Бундан туриб энди бирга жўнайик,
Қўнғирот элни Бойбўрига берайик,
Элдан элни бизлар кезиб кўрайик,
Ҳар юртларда мусофир бўп юрайик,
Бизлар сенга хизматкор бўп турайик,
Қайда борсанг, бирга-бирга борайик,
Ўн минг уйли элат бирга жўнайик,
Қўнғиротни биз бўшатиб берайик.
Оҳ тортиб, инграниб Бойсари шунқор,
Бойбўридан кўнгли оғриб одамлар,
Ўн минг уйли элат сенга хизматкор,

Қалмоқ кетсанг, бирга борар бу эллар.
Бундан барча бизлар бирга борамиз,
Қалмоқнинг даврида даврон сурамиз,
Қалмоқ элда яйлов олиб юрамиз,
Қурсин Бойбўрини нима қиламиз?
Сен эшитгин Яртибой нолишини,
Елбориб худога солди ишини,
Эргаштиргин бундан қанча кишини.
Емон билдик Бойбўрининг ишини.
Бирга кўчсак, бирга-бирга борамиз,
Сен қаерда бўлсанг, шунда бўламиз.

Яртибой оқсоқолнинг айтган сўзи ўн минг уйли Қўнғирот элининг катта-кичигининг барига маъқул тушди. Ҳаммаси: — Яртибой оқсоқол рост айтади, — деди, — Бойбўрининг феъли кетди, ўз инисини билмади, Бойсарига закот солди, бу ўз инисидан закот олса, бизлардан тортиб олса ҳам олади, бунинг феъли қайтгани маълум бўлди. Бойсари кўчиб кетса, бизларни Бойбўри сира қўймайди, тортиб олса ҳам закотни олади; энди Бойсари кўчса, бизлар ҳам кўчиб кетайик, Бойсари ўлик ерда — ўлик, тирик бўлса — тирик; энди Бойсин-Қўнғирот юртини Бойбўрига бўшатиб берайик, Бойсин-Қўнғирот юртини бир ўзи ёйлаб олсин, — деди.

Ўн олти уруғ Қўнғирот элидан ўн минг уйли экин экмoқни билмайдиган элибойлар айрилиб, Бойсарига қўшилди. Булар ҳаммаси бой, қўйли, туяли, молининг сони йўқ эди; буларнинг ичидан моли йўқ деган камбағалининг қирқ минг туяси бор, қўйининг сонини, ададини ўзлари ҳам билмас эди. Ура-ўра, бир қўра, икки қўра, ўн қўра қўй, деб санагани шул эди. Йилқи, молларини бир уюр фалон тўқайда юрибди, икки уюр фалон тўқай ерда юрибди, дер эди. Сонини санамоқни ҳеч қайсиси билмас эди. Булар қишдан ёзга экин экмай, мол бойлик қилар эди. Шунинг билан овқатларини ўтказар эди. Бойсарибийнинг йилқисининг сони шул эди: тўқсон тўқай йилқиси бор эди. Тўқсон тўқай дегани — йилқиси ҳар ерларда, тўқайларда, тоғларнинг дарасида, тўқайли ерларда ёйлаб юрар эди. Тўқайларда йилқиси ёйилиб юргани учун Бойсарибийнинг тўқсон тўқай йилқиси бор, дер эди. Лекин йилқисининг — молининг сонини ҳеч билмас эди. Моли кўп эди.

Бойбўрибийнинг Бойсарига закот бер деганини эшитиб, Бойсин-Қўнғирот бойларига бу иш жуда оғир кел-

ди. «Бойсари кўчса, биз ҳам кўчамиз,» — деб ҳаммаси чўпонларига, йилқичиларига, туячиларига, ҳамма даҳмардаларига кўчамиз, деб одам буюрди. «Бу Бойсин яйловидан, бу тўқайларда қўйларингни, туяларингни, йилқиларингни — ҳаммасини ҳайданглар. Қалмоқ юртига, Кашал элига қараб йўл бошлаб юра берсин», — деб хабар юборди. Ҳаммаси Бойсин-Қўнғирот элини ташлаб, Қалмоқ юртига жўнаб кетмоқчи бўлиб, добирлашиб, ҳаммаси бирдан катта-кичик, ёш-қари — бари бир-бирига хабар қилиб, кўча бер, деб вағиршағир қилиб, уйларни бузиб, туяларга ортиб, аёллари ҳам ўз юки-ёбини бўғиб, бўғча-бўйларини чоғлаб, туяларга ортиб, тўполон бўлиб, шовқин-ғалағул бўлиб қолди. Ўн минг уйли Қўнғирот талотўп бўлиб, Кашал элига, Қалмоқ юртига қараб ҳа, деб кўча берди. Молларни, қўйларни, йилқиларни, туяларни — ҳаммасини ўз одамларига ҳайдаттириб, жўнатиб юбораберди. Ана шунда Бойсарибий бошлиқ ҳаммаси юки-ёбини, тангатиллаларини, хазина-дафиналарини ҳам туяларга юклаб жўнай берди. Ҳаммаси бирдан кўчиб, қаққайиб, ўн минг уйли эл Бойбўридан араз уриб, Қалмоқ юртига, Кашал элига қараб, Бойсин-Қўнғирот элини ташлаб, Бойсари билан бирга кўчиб жўнай берди. Аёлларига ҳам яхши отларни олиб келиб тортиди. Бу аёллар — хотинлар ҳам отларни миниб, чоғланиб, булар ҳам жўнамоқчи бўлиб, Барчинойга, энасига қараб турди.

Ана шунда Барчинойнинг энаси Барчинойни ҳам жўнатмоқчи бўлиб, Барчиной учун бир тўруқ йўрға отни табладан олиб келиб, узангилари тилладан, эгарлари ҳам тилладан, ҳамма асбобларини яхши созлаб, эгарлаб, устига тилла жабдуқлардан солиб, айил-пуштанларини тортиб, устига майин, тоза, мулойим бахмал парқувлардан солиб, тилла юганларни бошига солиб, жуда чоқлаб, отнинг жиловидан энаси ушлаб олиб келди. Ана шунда энасининг бул отни етаклаб олиб келганини кўриб, Барчиной шундай қараса, ўн минг уйли Қўнғирот элининг ҳаммаси кўчиб, талотўп бўлиб, шовқин қилиб, жўнаб кетиб бораётибди. — Бу нима гап, нима учун кўчиб бораётибди, менга нимага бу отни олиб келдингиз? — деб энасига қараб, Барчиной бир сўз деб турибди:

Абзаллаб келтирдинг ҳайвон тўрингди,
Бул кўчишинг, эна, менинг шўримди(р),

Бой отамман, бий бобома не бўлди?
 Уйилмай куймасин кулбаи хонам,
 Оқ уриб йиғлайди мендайин санам,
 Қалмоқда қолар-да гулдайин танам.
 Хўжа келса чиқар мурид назирини,
 Хотин бўлмасмикан эрнинг вазири?!
 Эр деганнинг ақли олмас бўлурми,
 Алдаб-сулдаб йўлга солмас бўлурми,
 Бой отамман бий бобома не бўлди?
 Эна, эшит, менинг айтган сўзимни,
 Заъфарондай сўлдирмагин юзимни,
 Қалмоқ бориб қўлдан берма қизингни,
 Бой отаман, бий бобома не бўлди?
 Худойим сақлагай бандани омон,
 Тушиб бошимизга қайғули туман,
 От абзаллаб олиб келдинг, энажон,
 Яна қайтиб элни кўрмагим гумон.
 Йиғлаттинг, энажон, мендай санамни,
 Келиб кўролмаман мактаб жўрамни.
 Бунда турмай, Қалмоқ элга борарсан,
 Қалмоқлардан кўп зулмни кўрарсан,
 Бориб сўнгра кўп пушаймон қиларсан.
 Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
 Гулни кўрса, маст бўп сайрар булбуллар,
 Мунгғайиб йиғлайди мендай гажакдор,
 Кўп жафони солар бизга қалмоқлар,
 Бой отамман бий бобома не бўлди,
 Насихат қилмабсан, эна, муштипар.

Барчинойнинг энаси бу сўзни эшитиб, Барчинойга
 тасалли бериб, насихат қилиб, бир сўз деди:

Не сабабдан, болам, кўнглинг бўласан,
 Жаҳонни сайр этиб ўйнаб-куласан,
 Яхши, ёмон элни юриб кўрасан,
 Ахир бир кун Бойсин элга келасан,
 Мактаб жўранг билан ўйнаб-куласан.
 Кўп яшагин, кўп йилгача ўлмагин,
 Лодон кўнглинг ҳар хаёлга бўлмагин,
 Мунгғайиб энангни хафа қилмагин.
 Аввал олло, дуюм наби бўлса ёр,
 Кўнглингни бўлмагин, болам, муштипар,
 Ҳадди борми зулм қилиб қалмоқлар,
 Мунгғайиб йиғлама, болам, гажакдор.
 Жоним болам, эшит айтган дотимди,

Сен келиб кўрарсан ўсган юртингди.
Элат билан бирга-бирга борасан,
Неча вақтлар қалмоқ элда юрасан,
Ахир бир кун яна қайтиб келасан,
Хафа бўлиб, болам, кўнглинг бўласан.
Болам, эшит менинг айтган сўзимни.
Хафа қилдим, болам, сендай қизимни,
Элат билан бирга юрмоқ лозимдир,
Отлантирай сендай сарвинозимни.
Мунггайиб йиғлайди сендай зулфакдор,
Бир нечалар ўз ҳолидан беҳабар,
Ўйнатиб минсанг-чи бундайн тулпор,
Сенга ҳамроҳ ўн минг уйли элат бор.
Бу элатда бордир қанча санамлар,
Сенга ҳамроҳ бўлиб кетар кўп қизлар,
Кўнглингни бўлмагин, гул юзли дилбар,
Отлангин сен, жоним болам, гажакдор.
Кўп хафа қилдим мен сендай боламни,
Обод қилиб юргин кулбахонамни,
Диққат қилма, болам, мендай энангни.
Болам, сенинг билмаганинг билдирай,
Хол бўлсин деб оқ юзингни тилдирай,
Ҳар на десам, айтганима кўндирай,
Келгин болам, бул йўрғага миндирай,
Болам, сени шоду хуррам кулдирай.
Кокилларинг эшилгандир тол-тол,
Ҳар толига берса етмас дунё мол,
Магар душман келса бўлғай-да поймол,
Бу сўзларга, жоним болам, қулоқ сол.
Сенинг кўнглингдагин отанг билмади,
Кўп гапирдим, отанг қабул қилмади,
Жоним болам, отланмасанг бўлмади,
Ўн минг уйли элат кўчиб боради,
Ўн минг уйдан ҳеч қайсиси қолмади.
Элат билан, болам, бирга борасан,
Тақдирингда нима борин кўрасан,
Ўлмасанг, бир куни қайтиб келасан,
Қўнғирот элда ўйнаб даврон сурасан.
Оҳ уриб тўкарсан кўздан ёшингни,
Келиб кўрарсан-да денги-душингни,
Қўнғирот элда қолган қариндошингни,
Бир кун келиб қиларсан ўтиришингни.
Учқур каби қанотингдан қайрилиб,
Югрук эдинг, туёгингдан тойрилиб,

Унолтируғ Қўнғирот элдан айрилиб,
Сен борарсан Қалмоқ элга йўл юриб,
Неча кун туз насиб қалмоқда кўриб,
Ахир бир кун яна Бойсинга келиб,
Ўз элингда чалқиб давронни суриб.

Ана шунда Барчиной бу сўзни эшитиб, иложини тополмай, ноилож ночор бўлиб, элнинг кўчиб бораётганини кўриб, неча каниз-қизларни ўзига ҳамроҳ қилиб, қирқин канизлари билан ҳар қайсилари ўзларига яраша отларига минди. Барчинойим тўриқ тулпор бедов отига минди, ўн минг уйли элат кўчиб жўнай берди. Ана уларнинг — ўн минг уйли Бойсин-Қўнғирот элининг жўнашини Фозил шоир Йўлдош ўғли шундай жўнатади:

Чечанлар эплайди гапнинг эпини,
Шул замонда олтмиш норни чўкириб,
Орта берди Барчин сулув сепини.
Қўнғирот элнинг шундайғачоқ кўпи бор,
Бойсарининг икки жилов тўпи бор,
Ҳар кўчганда тўп бўшатиб жўнади.
Қаторга тиркалган лўк билан норча,
Устига юклаган қирмизи парча,
Камликни кўрмаган сатта бойвачча,
Йўл-йўлакай улоқ чопиб боради.
Ошиқнинг фаҳмидир қоронғи кеча,
Йиғласам, ҳолима йиғлар бир неча,
Хафа бўлиб борар Барчин ойимча,
Жафо тортиб бораётир бир неча,
Бойлигидан бедов отни бойлаган,
Тангқа юриб Кўкқамишни ёйлаган,
Чўпонлар қур ҳайтлаб қўйни ҳайдаган,
Бойсиндан Кашалга қараб жўнаган.
Калма шаҳодат мусурмоннинг тилига,
Азамат бош берар диннинг йўлига,
Етсак деб боради Қалмоқ элига.
Ғам билан сарғайиб гулдайин дийдор,
Кўргани йўқ қандай элдир қалмоқлар,
Орасида тўқсон довон тоғи бор,
Беллардан ошади ул замон бойлар,
Қалмоқ юртга етсак дея ўй ўйлар,
Сабил бўлиб қолди бу ўсган жойлар,
Қаба фалак бошга солди зулм, деб,
Элибойлар бундан кўчиб боради,

Қолди энди ўйнаб ўсган элим, деб.
Айрилиқ ўтига бағрини доғлаб,
Бораётир қалмоқ элни сўроқлаб.
Элибойлар бундан турмай жўнади,
Неча адир, белдан ошиб боради,
Куни билан юрса, оқшом қўнади,
Ҳар куни бир тоғдан ўтиб боради.
Тойрилмай бошидан тожи-давлати,
Бойлар излагани қалмоқнинг юрти,
Узоқ ерда қолди ўсган элати.
Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
Қаватига ҳамроҳ бўлган қирқинлар,
Элат билан бирга Барчин зулфакдор,
Хафа бўлиб борар гул юзли дилбар,
Ҳар замон сўз айтиб неча канизлар,
Суксур каниз бирга бўлиб муқаррар,
Кеча-кундуз йўл олгандир бу бойлар,
Бораётган ҳарқайсиси тўради(р),
Кўкқамиш кўлидан чиқиб боради,
Қалмоқ юртин излаб булар боради,
Ҳар на қисмат, ёзилганин кўради,
Ҳориган йўлларда булар қўнади,
Кўкқамишдан кети узилмай боради.
Ўтар дунёни ўтарини ўйлади,
Тангқа ташлаб Олатогни ёйлади,
Қалмоқнинг юртига талаб айлади,
Юрсак етармиз, деб бойлар ўйлади,
Кўкқамишдан бойлар чиқиб жўнади,
Ҳар на қисмат, ёзилганин кўради.
Қалмоқ юртга борсак дейишиб боради,
Бойваччалар бедов отни минади.
От чопиб бойлар чўлни кўради,
Моли-давлатини йўлга солади,
Йўл тортиб, шу замон чиқиб жўнади,
Бедов минган от-абзалин шайлади,
Чўпонлар қур ҳайтлаб қўйни ҳайдади.
Баҳорда очилар тоғнинг лоласи,
Бойсаридир бу элатнинг тўраси,
Узоқ ердир бу қалмоқнинг ораси,
Қалмоқ юртга талаб қилиб жўнади.
Бир нечалар кўриб ақили шошиб,
Бир нечалар юрур йўлдан адашиб,
Бойбўриман бул Бойсари ўрлашиб,
Ададсиз молини ҳайдаб боради,

Фуқаронинг экинини талашиб,
Ғам билан сарғайди гулдайин дийдор,
Кўч билан биргадир бул замон бойлар,
Мамлакатни босиб ададсиз қўйлар.
Етган жойга бул ажаб талон тушди,
Бу бойлар тенгу-тўшдан адашди,
Қалмоқнинг юртини булар излашди,
Неча довоқ, баланд тоғлардан ошди.
Жафо тортиб бораётир бир неча,
Қалмоқни билмайди, тиллари гачча,
Хафа бўлиб борар Барчин ойимча,
Бойсун-Қўнғирот элдан мен ҳам кетдим, деб,
Қалмоқлардан балки жафо тортдим, деб,
Барчиннинг ўйини билмайди бойлар,
Узоқ ерда қолди бу мазгил-жойлар,
Мусофир бўлдик деб неча ўй ўйлар,
Даҳмарда, сардорлар молини ҳайдар.
От чопса гумбурлар тоғнинг дараси,
Ботирни ингратар найза яраси,
Олтойчилик йўлдир қалмоқ ораси,
Бораётган Бойсун-Қўнғирот тўраси.
Бошида бор эди зардан жиғаси,
Ез бўлса яйлови Аму ёқаси,
Мусофир бўб қалмоқ кетиб боради,
Ўн минг уйли Бойсун-Қўнғирот тўраси.
Ёмон билиб Бойбўрининг сўзини,
Бермас бўлиб бунда Барчин қизини,
Чўлларда сарғайтиб гулдай юзини,
Еш тўлдириб бийлар жоду кўзини.
Айрилиқ ўтига бағрини доғлаб,
Олтойчилик йўлга кетди бу бойлар,
Мусофир бўб, қалмоқ, юртин сўроқлаб.
Булар ҳам бир ўз юртига тўради(р),
Бойсарининг икки жилов тўпи бор,
Намойишга тўп бўшатиб боради.
Неча бир жойларга талонлар тушди,
Молнинг олди қалмоқ юртга етишди,
Тўқсон тоғдан кети узилмай мол ошди,
Молнинг олди Чилбир чўлга етишди,
Мол бошқариб бойлар кетиб боради,
Кўз юбортиб ҳар тарафга қаради,
Ададини киши билмас бу молнинг,
Кўкқамишдан кети узилмай боради.
Жафо тиғи бугун жонидан ўтиб,

Ун минг уйли элат борар йўл тортиб,
Мамлакатни бир говур-тўзон тутиб,
Бораётир узоқ йўлни чангитиб.
Нечовлар буларни қўриб ҳовлиқиб,
Бир нечалар элдан чиқиб довриқиб:
«Бизнинг элга қандай одам келди, деб,
Бу ўлкага бежой талон солди», — деб.
Бораётган шундайин бойлар эди,
Қалмоқ юрти бундан беҳабар эди,
Ун беш кунлик йўлда майса бор эди,
Экинни сира кўрмаган бойлар эди.

Ана шунда бойлар кўчиб, олти ой деганда тўқсон тоғдан молларини ўтказиб, қалмоқ юртига етказди. Ўзларининг ҳар бир хил бойлари шул молларнинг олдини олиб, йўл бошқариб келаётган эди. Чилбир чўлига етишди. Шу чўлда, қалмоқ юртида, Тойчихон мамлакатада, Чилбир чўлида, ўн беш кунлик йўлда экиннинг майсаси бор эди. Бул бойлар ётган элибой, экинни билмайди. Экинни кўриб: «Қалмоқларнинг ерлари қўнғур, салқин бўлади экан», — деб шу майсаларга, экиннинг устига Туркистондан ошган молларни рўпара ёғдириб, бошқариб, экинларни едириб юбора берди. Моллар билан бирга келаётган қора уйлар Чилбир чўлини, Ойна кўлини ёқалаб кўна берди. Бойларнинг келишидан қалмоқ шоҳи беҳабар эди. Оқсоқол, арбоблар ҳам беҳабар эди. Лекин Чилбир чўлига келиб, бойларнинг моли майсаларни оёқ-ости қилиб, чигирткадай босиб, қопқора бўлиб, еб кетиб бораётир. Майсаларнинг чангини чиқариб, тупроғини осмонга совуриб бораётир. Шунда ҳам бу Бойсин элининг бойларининг мол, қўйлари ҳали ҳам Кўкқамишдан чиқиб келаётир. Бир ёғи қалмоққа етди, кети ҳали ҳам Кўкқамиш кўлидан чиқиб ода бўлган эмас. Олдидаги бойлар Қалмоқ мамлакатига, Чилбир чўлига, Ойна кўлига етиб, кўлни ёқалаб қўниб ётир... Булар шу Чилбир чўлида, Ойна кўлида қўниб, сувлаб, моллари ўтлаб қўниб ёта берсин, саришталарини ола берсин, эндиги сўзни Қалмоқ юртидан эшитинг.

Ана шунда Қалмоқ юртларининг оқсоқол, арбобларидан беш юз оқсоқол, арбоблари «бу йил экинларнинг ниҳоли яхши эмиш», — деб экинларни кўрмоқчи бўлиб, Қалмоқдан чиқиб эди. Шундай қараса, Туркистон эли тарафидан кўп мол ошиб келаётибди, осмоннинг

қора булутидай босиб келаётибди. Ҳн беш кунлик йўлдаги майсани обдол талагандай, илон ялагандай қилиб, чангини чиқариб, олди ернинг ўтини еб келаяпти. Оқсоқол, арбоблар айтди: «Бу молнинг адади йўқ, беадад кўп мол экан. Бунинг олдига рўпара бўлсак, равочдай қилиб бизни ҳам кемириб еб кетса ажаб эмас. Шунча мол, шунча эл бизнинг элга келибди. Ойна кўлни ёқалаб, кўп эл кўнибди, Қалмоқ подшоси беҳабар қолибди. Кел-е, Қалмоқ шоҳга борайик, бекорга бу ерда аҳмоқ бўлиб тўпланиб турмайик, ўзимизни гаранг қилмайик, бориб Қалмоқшоҳга билдирайик». Бу сўзни ўйлаб, оқсоқол, арбоблар қайтиб кетди, Қалмоқшоҳнинг давлат-хонасига етди. Экинни егизиб қўйган бойларнинг устидан дотқа бўлиб, қилган тирикчилиги — экишидан айрилиб, Қалмоқшоҳга қараб, бир сўз деб турган экан:

Аё шоҳим, сизга айтар арзим бор,
Олмадайн сўлган гулдай тарзим бор,
Туркистондан бир бой кўчиб келибди,
Бу бойлардан, шоҳим, бўлдинг беҳабар,
Обло менинг ақли-хушим олибди,
Шум фалак бошима савдо солибди,
Бизнинг¹ элга қаттиқ талон қилибди,
Давлатини кўрдим жуда қолибди(р),
Аслин билсанг, Туркистондан келибди,
Экиннинг барини нобуд қилибди.
Учқур эдинг, қанотингдан қайрилдинг,
Югрук бўлсанг, туёғингдан тайрилдинг,
Биз овқатдан, сен сурсатдан айрилдинг.
Хазон бўлса боғда гуллар сўлади,
Бола-чақа тайин очдан ўлади,
Элимизни қимматчилик олади,
Сендай шоҳим бул беҳабар қолади,
Сурсатингни қайдан топиб беради?!
Чойракорлар чиқмоқчи бўб туради.
Шундай бойлар номдор элга келибди,
Ойна кўлни ёқалаб эл кўнибди,
Чилбир чўлни моли босиб қолибди,
Бизнинг эллар бунда абгор бўлибди.
Экиндан айрилиб деҳқон қолади,
Оқсоқоллар билиб хабар беради,
Фуқаронгнинг бари очдан ўлади,

¹ Қўлзмада бизинг.

Деҳқонларнинг ҳоли танг бўб қолади,
 Фуқаролар нима илож қилади,
 Элат чувлаб экинини кўради,
 Еб қўйган сўнг нима илож қилади?!
 Арз айтгани ҳамма сенга келади,
 Чиқимингни қайдан топиб беради,
 Бойларнинг ҳисоби қандай бўлади?!
 Сендай шоҳим бул беҳабар қолади,
 Туриб ўйла, юртинг хароб бўлади,
 Оқсоқоллар шундай хабар беради,
 Чувуллаб фуқаро, халқи келади,
 Подшоликка одам тўлиб қолади,
 Меҳнаткаш деҳқоннинг бари келади,
 Бойларнинг устидан арз қиб туради.
 Фуқароси жуда абгор бўлибди,
 Бир нечаси узоқ йўлдан келибди,
 Бойларнинг зарбидан дод деб турибди,
 Экиндан айрилиб бунда келибди,
 Бу бойлардан оша жабр кўрибди,
 Чувуллашиб ҳамма арз қиб турибди:
 «Жуда бизлар бунда абгор бўлдик, деб,
 Экиндан айрилиб, сизга келдик, деб,
 Бола-чақа йиғлаб қолди, ўлдик, деб,
 Ҳамма деҳқон сизга арзни қилдик», — деб

Бу сўзни эшитиб, Қалмоқшоҳ оқсоқол, арбобларинг қараб, муртини бураб: — Кўрдингларми, қаёқдан келибди? — деб сўраб, бир сўз деб турган экан:

Давлатимдан шоли-шолдам ўрайман,
 Сиёсат қиб арбобларга қарайман,
 У бойларни мен ҳам сендан сўрайман.
 Қайси элдан келиб талон солибди,
 Менинг мамлакатим абгор қилибди,
 Мендан беихтиёр бунда юрибди,
 Билдингларми қайси элдан келибди?
 Элни абгор қибди, зулм қилайин,
 Қайси юртдан келганини билайин,
 Улуғ, катта, кичик сендан сўрайин,
 Қайси юртдан бунда кепти билайин,
 Ул бойларга қаттиқ азоб қилайин,
 Молини сизларга олиб берайин,
 Гуноҳкор қиб мен зиндонга солайин,
 Ҳар на деб сўйласам, ани қилинглар,
 Мирғазаб, жаллодлар бунда келинглар,

Бунда турмай Чилбир чўлга боринглар,
 Ул бойларни хўб оралаб кўринглар,
 Сўраб каттасини аниқ билинглар,
 Сўнгра тортиб уни бойлаб олинглар,
 Давлатимга уриб, ҳайдаб келинглар.
 Додлаганман эшитманглар сўзини,
 Мелиб бойланг каттасининг ўзини,
 Мен ўйин у бойларнинг кўзини.
 Ул бойларга қаттиқ азоб берарман,
 Бошин кесиб мен ҳам дорга иларман,
 Ундайин кишига азоб берарман,
 Фуқаронинг вақтин хушлаб турарман,
 Моли-давлатини олиб берарман.
 Ҳаялламай, жаллод, энди боринглар,
 Тақал қилмай тезроқ бориб келинглар!
 Обло унинг ақли-ҳушин олибди,
 Ҳеч кимдан сўрамай элга келибди,
 Меҳнаткашга жуда азоб берибди,
 Давлатига бойлар мағрур бўлибди,
 Экишдан айрилиб ҳамма қолибди,
 Эштаман, юртга моли тўлибди,
 Мендан беижозат бунда келибди.
 Беижозат кебди, бўлди гуноҳкор,
 Меҳнаткаш деҳқонлар бари даъвогар,
 Ҳаялламай бориб келгин жаллодлар.
 Отга солди арпа билан ийирни,
 Қор ёққанда карвон солар чийирни,
 Жаллодларни ул бойларга буюрди,
 Қилган иши деҳқонларга қийинди(р),
 Ҳайдаб келгин, мен солайин ўйинди.
 Обод қилиб турай бунда элингни,
 Гуноҳкорга солмоқ даркор зулмни.

Бу сўзни Қалмоқшўхдан эшитиб, беш юз мирғазаб,
 жаллод отланиб, чоғланиб, Чилбир чўлига, Ойна кўли-
 га қараб кела берди. Ун минг уйли эл оз бўладими,
 Ойна кўлни ёқалаб ўтирганнинг ҳаммаси бир-бирига
 ўхшайди. Ўзбек халқ, ҳеч белгиси йўқ, қайсиси катта
 эканини билмади. Каттаси шул-да, деб қария-чоллари-
 ни ҳайдаб кета берайин деса, унинг ҳам ҳисобини
 топмади. Ногоҳон жаллодлар қаради, бир ерда бахмал
 уй тикилапти. Кўрди: кигизларини бахмалдан ёптир-
 ган, бўсаға, ён ёғочларини кумуш-олтиндан чоптирган.
 Бу уй Бойсарининг уйи эди. Беадад бойлиги ошиб

кетган эди, кигизнинг ўрнига уйига бахмал ёпган эди. Оралаб юриб, жаллодлар бул уйни кўриб: «Албатта бу элнинг каттаси шул-да, ўзбакларнинг каттасининг белгиси шундай бўлади экан, ҳеч кимнинг уйи бунга тўғри келмайди, балки подшоликларда ҳам бундай салтанат қилмайди, шул уйга борайик, шу уйнинг эгасини топиб олайик, Қалмоқшоҳнинг ёнига ҳайдаб борайик, каттаси шул экан, деб турайик», — деб Бойсариникига қараб юрди. Бойсари уйининг олдида борди. — Келган бой! — деб жаллодлар довуш қилди. Бойсари уйнинг тўрида эди. — Лаббай, — деб туриб жаллодларнинг олдида кела берди. Жаллодлар Бойсарини кўриб, отдан тушиб, сийнасини доғлаб, икки қўлини орқасига боғлаб, бошига қор-ёмғирдай қамчи ташлаб: — Юр бўёққа, — деб туртиб ҳайдай берди. Бул элга янги келган, ҳеч кимдан шашти қайтмай юрган одам — Бойсари бу зулмни кўриб, кўнгли бузилиб, жаллодларга қараб, бир сўз айтиб турган экан:

Ўз элимда шоҳнинг ғамин еб эдим,
Мен ҳам Қалмоқ элга борсам деб эдим,
Қуш питага сиғингандай бўб эдим,
Қочган қушман, паноҳ берар деб эдим,
Қалмоқ шоҳни ҳимоятим деб эдим,
Орқа тутиб бу юртларга кеб эдим.
Ўз жонимга ўзим қилдим зулмди,
Бунда келиб мен бойлатдим қўлимди,
Кимга айтай энди ўлар ҳолимди,
Эй жаллодлар, меҳрибонлик қил энди.
Ҳимоят деб келдим, бўлдим гуноҳкор,
Бундай менга азоб берма, жаллодлар,
Қамчи уриб зулм қилма, хунхорлар,
Не сабабдан мен бўлибман гуноҳкор?!
Раҳминг келмай кўздан оққан ёшима,
Аччиқ қамчи урма азиз бошима.
Даврон суриб юрдим Бойсин элима,
Ҳозир келиб банди бўлдим қўлингга,
Қараб раҳминг келсин менинг ҳолима.
Эл ичинда қўлим бойлаб ҳайдама,
Қариганда қилма мени шарманда.
Мендаин ночорга азоб берасан,
Зулм қилиб мени ҳайдаб борасан.
Ғарибликда менинг кўнглим бўлмагин,
Мусофирман менга зулм қилмагин.

Бир гап билан келдим Қалмоқ элинга,
Ҳозир банди бўлиб тушдим қўлинга,
Калимаи-шаҳодат келар тилимдан,
Мусофирман не иш келсин қўлимдан,
Келиб фойда қилмадим-ку элимдан.
Не сабабдан бундай ишни қиласан,
Ўзим турсам мени бойлаб урасан,
Бекорига менга азоб берасан,
Нима гуноҳ қилганимни биласан?
Мунча ҳам сиёсат қилма, жаллодлар,
Мусофир бой нега бўлди гуноҳкор?
Бу сўзларни айтган Бойсари номдор,
Гуноҳимни маълум қилгин, жаллодлар!
Элингнинг расими шундай бўлама,
Мусофирни кўрса бойлаб урама?!

Шунда Бойсарига қараб, гуноҳкор бўлганини билдириб, жаллодлар ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Бизлар билдик ўз элингдан келибсан,
Ҳеч кимдан сўрамай бунда қўнибсан,
Бу элатга жуда азоб қилибсан,
Элнинг экинени егизиб қўйибсан,
Дехқонларни сен яланғоч қилибсан,
Қилган ишинг ўзинг билмай юрибсан.
Меҳнаткашлар шоҳ қошига боргандир,
Устингдан чувуллаб арз қиб юргандир,
Фуқаро арзини тинглаб билгандир,
Тойчи шоҳим кўп сиёсат қилгандир,
Тойчихон амриман жаллод келгандир,
Катта билиб сени бойлаб олгандир.
Бизлар жаллод, хоннинг амрин тутамиз,
Амр этмаса сени бойлаб нетамиз?!
Тойчихон қошига ҳайдаб кетамиз.
Бойлаганга бойлар хафа бўлибди,
Бундан катта сенга азоб турибди,
Кўп дехқонлар бул даъвогар бўлибди,
Экишидан ҳамма айрилиб қолибди.
Қилган ишинг ўзинг билмай юрасан,
Дехқонларга нима жавоб берасан,
Туриб ўйла армон билан ўласан,
Ўзинг билмай хўп ишларни қиласан,
Кўпнинг ўртасига тушиб қоласан,
Меҳнаткашга бир кўпкари бўласан,
Молингдан айрилиб ўзинг ўласан,

Бул ишинга шундай жавоб кўрасан,
Бола-чақанг кўрмай ғариб қоласан,
Ҳайдаб борсак икки бошдан ўласан.
Қалмоқ шоҳим сенга зулм этади,
Бошинг кесиб сени дорга тортади,
Молу давлатингни талон этади.

Бу сўзни эшитиб, Бойсари ҳам жаллодларга қараб,
бир сўз айтиб турган экан:

Мен берайин қатор-қатор норимни,
Нор устига юклаб берай заримни,
Мен берайин манглайимда боримни.
Жаллодлар, эшитгин айтган сўзимди,
Қўлим чечиб озод қилгин ўзимди,
Мундай кунда менга ўлим лозимди(р),
Мол етмаса берай Барчин қизимди,
Ҳали ҳам бир озод қилгин ўзимди.
Жаллодлар, қулоқ сол бу нолишима,
Қаба фалак оғу қўшди ошима,
Ҳайдаб бориб етма менинг бошима.
Нима деб сўзласанг мен ҳам қилайин,
Тўқсон кўра қўйим бордир, берайин.
Тўқайдан йилқилар барини олсин,
Экишига молим ҳисоблаб кўрсин,
Камлик қиб етмаса қизимни олсин,
Ул деҳқонлар ё даъвогар бўлмасин,
Лодон кўнглим ҳар хаёлга бўлибман,
Гуноҳкор бўлганим энди билибман,
Элибойман, мен ҳам аҳмоқ бўлибман,
Илгарида мен экишни кўрмасам,
Деҳқонлар экишин ўт деб юрибман,
Билмасликдан гуноҳкор бўб қолибман,
Жаллод, сенга миннатдорлик қилибман.
Хаёлингга бадфеъллик келмасин,
Армон билан бир мусофир ўлмасин,
Ҳайдаб борма, шоҳинг мени кўрмасин,
Сиёсат қиб қаттиқ азоб қилмасин.
Термилтмагин, жаллод, менинг кўзимди,
Арза билан шоҳга билдир сўзимди,
Қандай бўлса ҳайдаб борма ўзимди,
Гуноҳкор бўлибман ўлмоқ лозимди(р).

Бу сўзни Бойсаридан эшитиб, жаллодлар: «Рост айтади шул бечора, экинни ўт, деб билмай егизиб қў-

либди, қанча фуқаро устидан арз қилиб турибди, ҳайдаб борсак, Қалмоқшоҳга тўғри қилсак, Қалмоқшоҳ гашига қулоқ солмай, бунинг бошини кесиб дорга тортади; буни ҳайдаб бормай, шунинг сўзини бир арза қилиб гутайик, агар қабул тутса, ҳайдаб бормай, шу ерда қўйиб кетайик», — деди.

Жаллодлар Бойсарининг ҳалиги сўзини арза қилиб, икки мирғазабдан жўнатди. Мирғазаблар арзани олиб келиб, Қалмоқшоҳга тутди. Қалмоқшоҳ бу арзани ўқиб кўриб, жуда димоғи чоғ бўлиб кетди: — Мени ҳимоя гутиб келган одам бўлса, қаторда нори ҳам ўзиники, нор устида зари ҳам ўзиники, барча давлат — моли ҳам ўзиники, бизга даркор эмас, Барчин қизи ҳам ўзиники. Яйловига Чилбирнинг чўлини бердим, сувловига Ойналининг кўлини бердим. Етти йилгача моли безакот, бетергов юра берсин. Ҳар ким мусофир бойларга таадди қилса, боши—ўлимда, моли—таловда, ўз ихтиёрида юраберсин, — деди.

Бу сўзни эшитиб, оқсоқол, арбоблар: — Сен бундай беқлик қилдинг, бул бева-бечораларнинг экинини егиб қўйган, беш кун, ўн кундан кейин солиқ, сурсат сўрайсан. Халқда ҳеч нима бўлмаса, одамларнинг кўрмасини сотдириб оласанми? — деди. Шунда Қалмоқшоҳ туриб айтди: — Ҳали йил эрта, тариқ-тармоқ эканг ҳам овқатлигингни олиб қоласан; бу йилги берадиган ҳар нима подшолик чиқимдан ҳам ўтдим, — деди. Шунда фуқаро деҳқонлар ҳам димоғи чоғ бўлиб, тариқ-тармоқ экани қўш чиқариб кетди. «Ҳар нима олганимиз ўзимизга бечиким тегадиган бўлди», — деб юрибди. Бойларнинг ҳам димоғи чоғ бўлиб: «Хўп ери кўнғир, салқин, ўтлоқ келар экан, молни икки семиртиб сотамиз экан», — деб буларнинг ҳам димоғи чоғ бўлиб, ҳаммаси ҳам жойлашиб қолди. Нима бўлса, Қалмоқшоҳдан вақти хуш бўлди. Ана энди булар жойлашиб турсин, ҳар қайсиси ҳам ўз кунини ўтказмоқ билан турсин.

Тойчи вилоятинда, Қалмоқ музофотинда бир Сурхайил деган кампир бор эди. Жуда ҳаддили зўр кампир эди, бу кампирнинг етти ўғли бор эди, еттови ҳам номдор алп эди. Каттасини Кўкалдош дер эди, ундан кичкинасини Кўкаман дер эди, Кўкқашқа дер эди, Бойқашқа дер эди, Тойқашқа, Қўшқулоқ, кенжатоини Қоражон дер эди. Шу еттовига тир қилгани Қалмоқшоҳ ҳар мамлакатлардан алплари олиб келиб, тўқсон

алп қилиб, Кашал ғоридан жой бериб, буларни тўқайстонда боқиб ётар эди. Ул алплар қандай алп: ёй-андоз, мерган алп, ҳар қайсиси тўқсон ботмон темирдан совут кийган, ҳар кунига тўқсон ширбознинг этини таътил қилган, бош-бошига ҳар қайсиси подшоҳликдан ҳар ойда беш юз сўм мояна олган хўб бирланчи зўр полвонлар. Бул алпларнинг ҳар қайсисининг подшоҳликдан қирқ қиз хизматкори бор, бу ёқдан, у ёқдан, овдан келса, жойини солиб, хизматини қилиб турадиган қизлар. Бойсарининг қизи Барчинни булар кўргани йўқ. Шул вақтларда Барчин ҳам баркамол, бўйи етган, ҳар яғрини ўн беш қарич келади; бу ҳам алп. Орқаварон эшитиб, шу мусофир бойларда бир қиз бор эмиш, деб булар ҳам ўзавонда маслаҳат қилади: гоҳ бири олмоқчи бўлади, гоҳ бари олмоқчи бўлади, гоҳ ҳаммаси ўртача олиб хотинли бўлиб қолмоқчи бўлади. Неча вақтлар кўрмаси¹ шу маслаҳатни қилиб юради.

Кунлардан бир кун алпларнинг энаси Сурхайил мастон Қалмоқшоҳнинг давлатхонасига борди. Уғилларининг орқасидан Қалмоқшоҳга ҳурмати кўп, Қалмоқшоҳ гапини қайтаролмайди. Алпларнинг энаси Сурхайил мастон Қалмоқшоҳга қараб, бир сўз айтиб турган экан:

Шоҳим, сенга арзим баён қилайин,
 Каттам сан-да, бир гап келди, сўрайин,
 Чилбир чўлни томоша қиб келайин.
 Ўзбаклар мазгили қандай, кўрайин,
 Яхши-ёмонини англаб билайин,
 Рухсат берсанг, мен ҳам турмай борайин,
 Ул бойларнинг молин бож қиб олайин,
 Шу сўзни, султоним, сендан сўрайин,
 Жавоб бергин ўзбакларга борайин,
 Қандай экан бир ҳангама қилайин,
 Ҳеч зулм қилмайман, бориб келайин.
 Жавоб берсанг, бундан турмай бораман,
 Сайил этиб, элларни кўриб келаман,
 Кўрганимни сизга хабар² бераман.
 Бунда сарғаймасин гулдайн дийдор,
 Жуда номдор эмиш ул келган бойлар,
 Донгдорларни кўрмоқликка ҳаққим бор,
 Фарзандларим муна элда зўрабор,

¹ Кўрмасдан.

² Қўлёзмада *жувоб*.

Шоҳим дедим, ҳурмат қилдим муқаррар.
 Дардли қул дардимни кимга ёрайин,
 Ҳасратидан элдан эл ахтарайин,
 Бебош бўб кетмасин, бойни кўрайин,
 Бир озроқ чиқим солиб олайин,
 Ёмонини бориб тергаб кўрайин,
 Биров эмас, уч-тўртта бўб бораин,
 Бориб каттасига меҳмон бўлайин,
 Кўрганимни келиб хабар бераин,
 Жавоб беринг, энди мен ҳам бораин.

Қалмоқшоҳ ул бойларнинг ихтиёрини ўзига берган эди. Бу сўзларни Сурхайил мастондан эшитиб, бу кампирга борма деб айтолмай, ночор жавоб берди. Уғилларининг зўрлигидан Қалмоқшоҳ ҳазар қилар эди. «Энди ихтиёрим ўзимда бўлди», — деб кампир қайтиб, мазгилига келиб, ўзига тобе қариндош тўққиз кампирни бирга олиб, ўзи билан ўнта бўлиб, йўлга чиқиб, йўл юриб, бели букрайиб, қулоғи тикрайиб бораётиб эди. Кенжатой ўғли Қоражон ўн уч маҳрами билан йўлда от ўтлатиб ётиб эди. Қоражон қаради, тўққиз кампирни эргаштириб энаси Чилбир чўлига қараб бораётир. Қоражон кўриб: «Бу энаси қурғур нимага бораётир экан. Бу Чилбир чўлига борар, бизларни орқа қилиб баланд-паст гапирар, кўп одамларни ҳам хафа қилар, нима бўлса мусофир-да, бойларнинг кўнглини наза қилар. Буни қайтариб юборайин. Бул имонсизларга бойларнинг мазгилида нима бор, булардан яхши гап чиқмас, бир кўнгли қоралик орттирар; ўғилларидан гап қочган-да, деб Қалмоқшоҳ ўпкалаб юрар, бу баччағарлар зўрлигига инониб, менинг ҳукмимни ҳам бузди, деб юрар, нима бўлса қайтариб юборайин», — деб ўйлаб, энасининг олдига чиқиб, йўл бўлсин қилиб, савол сўраб турган экан:

То ўлганча сўйлаб қолган тил бўлсин,
 Узунли-қисқали тўнинг мўл бўлсин,
 Ҳар кимсага фарзанд берса ул бўлсин,
 Қаватингда тўққиз кампир, энажон,
 Ўнта бўлиб, эна, сенга йўл бўлсин?
 Не сабабдан меҳнат тортиб келасан,
 Меҳнат тортиб, эна, қайда борасан?
 Қулоқ солгин Қоражоннинг тилига,
 Эна, қайтгин, борма Чилбир чўлига,
 Оралама ўзбакларнинг элига,

Эна, сен ҳам қайтгин келган йўлингга.
 Сўз айтарман, эна, сенга бир алвон,
 Яхшилик сўз айтиб турур Қоражон,
 Эна, қайтгин, борма Чилбир чўлидан.
 Менинг сўзим, эна, оғир олмагин,
 Бу гапларни, эна, ҳазил билмагин,
 Хаёлингни ҳар тарафга бўлмагин,
 Қайтгин, эна, ул бойларга бормагин,
 Ғам билан сарғайди гулдайн дийдор,
 Қоражоннинг айтган сўзи шу бўлар,
 Бир нечалар аҳволдан беҳабар,
 Қўй-чи, эна, ҳалак бўлиб нима бор?!
 Кампирларни, эна, ҳамроҳ қилибсан,
 Бир шумликни, эна, ўйлаб юрибсан.
 Сен кўнглинга ул шумликни олмагин,
 Бориб шу бойларни ҳалак қилмагин,
 Қайтгин, эна, келган йўлдан қолмагин.
 Ҳориб-чарчаб, эна, ҳалак бўласан,
 Борган ерни бесаранжом қиласан,
 Ёмон бўлсанг, сен имонсиз ўласан,
 Қайтгин, эна, бориб нима қиласан.

Бу сўзни эшитиб, Қоражоннинг аччиғи келганини билиб, Қоражоннинг ақлини олиб, кўнглидаги гапини билиб, бир сўз айтиб турган экан:

Худойим сақлагай бандани омон,
 Туриб ўйла, яхши йўлга бораман,
 Ўзбакларга сени қуёв қиламан,
 Ўзбакларнинг яхши қизи бор бўлса,
 Аташтириб рўмол бериб келаман.
 Йўлдан урма, Чилбир чўлга бораин,
 Назар солиб ўзбакларни кўраин,
 Ўзбакларнинг яхши қизи бор бўлса,
 Боши бўшми дейин, аввал сўраин.
 Яхши қизлар агар боши бўш бўлса,
 Келин қилиб, бирор рўмол ўраин.
 Уйлантирсам, сенга хабар бераин,
 Боришли, келишли бўлиб юраин,
 Болаларни тоға-жиян қилаин.
 Ўн уч маҳрамингман йўлда турибсан,
 Тенгинг йўқ, жон болам, бўйдоқ юрибсан,
 Энангнинг хаёлин ёмон билибсан,
 Кўнглингга неча сўзни олибсан,
 Мени қайтарсам, деб хаёл қилибсан.

Мени билсанг, сенинг учун бораман,
Элнинг бошдан-оёғини кўраман,
Сенга лозим бир қиз топиб оламан,
Кенжатоим, сени яхши кўраман,
Мен бировга сени куёв қиламан,
Кўнгулимда борин айтиб бераман,
Энанг мен-да, яхшилиқни кўраман,
Сенинг учун кўп хизматлар қиламан.
Бад олма энангнинг айтган сўзидан,
Обберай ўзбакнинг сулув қизидан,
Куёв бўб сузилиб турсанг, Қоражон,
Бөлам, томир бўлсак ўзбак элидан.

Бу сўзни эшитиб, Қоражоннинг димоғи чоғ бўлиб, онасининг юришидан кўнгли тўлиб: — Эна, шу гап кўнглингда бўлса, сен келганча мен шу ерда тураман, битган-битмаган хабарини қайтарда менга билдириб ўтасан, — деб Қоражондан жавоб тегиб, кампир ҳам йўлга кирди.

Жўраларин бирга олиб,
Тўққиз кампир ҳамроҳ бўлиб,
Юрмоққа баридан ғолиб,
Шул замонда йўлга кириб,
Чилбир чўлига йўл юриб,
Жўралари кейин қолди,
Сурхайил мастон йўл олди.
Ул бойларга борсак, дейди.
Қандай экан билсак, дейди,
Бориб меҳмон бўлсак, дейди,
Бекнинг қизин эшитгандир,
Сулувлигин кўрсак, дейди.
Тўққиз кампир кейин қопти,
Ҳаллослаб йўл тортди.
Не гап келади ўйига,
Қирқ қари бўз кўйлак бўлмас
Қурғур айёрнинг бўйига.
Бораётир шундай қараб,
Бойсарининг уйин сўраб,
Ҳеч ким бўлмас бунга тараф.
Бир неча билмас тилини,
Уйлантирмоқчи улини,
Кўрсам дейди, йўл тортади,
Мусофир бой мазгилини.
Қичаб юрар қолган кампир,

Неча ишдан бўлиб гофил.
Узоқдир сойлар дараси,
Кўринмас кампир қораси,
Жуда ҳам бир қичаб кетди,
Алп Қоражоннинг энаси,
Уйламакчун Қоражондай боласи.
«Кўнгилда борини мен ҳам билай, деб,
Ўзбакларнинг ҳаммасини кўрай, деб,
Агар сулув, яхши қизи бор бўлса,
Қоражон ўғлимга олиб берай», деб.
Бу гапларни ўйлаб энди ўйига,
Яқинлашди Бойсарининг уйига.
Бораётган шундайин айёр эди,
Бойсарида тўққиз кўпшак бор эди,
Кўпшаклари бул айёрни кўради,
Чопиб келиб бул ўртага олади.
Қар қайси қар ёқдан тортиб боради,
Айиқдай чинқириб кампир қулади,
Бойқадами эмчагидан олади,
Изиқути қовуққа чанг солади,
Айиқдай чинқириб кампир қулади,
Тўққиз кўпшак ўртага олиб талади.
Жуда ҳам кампирнинг ақили шошди,
Дирдай бўлиб, иштон-кўйлакдан тушди,
Қар тарафга кучук тортиб талашди,
Кучуклар олдинда ўртага тушди.
Бу кампирни ҳеч бир одам билмади,
Ҳеч ким келиб бундан хабар олмади,
Бул аҳволда бўлганини билмади,
Устидаги кийимидан қолмади.
Кампир қулаб бунда сулаб ётади,
Кийимининг барин йиртиб отади,
Балки кампир ярадор бўб ётади.
Зўр итлар олдинда бул кампир ночор,
Катта кучукларга бўлди гирифтор,
Ҳеч ким бўлмади-ку бундан хабардор,
Кўп талаб кучуклар қилди ярадор,
Чинқириб бу кампир довшин чиқарар.
— Хазон бўлиб боғда гуллар сўлдими,
Ажал етиб паймонаси тўлдими,
Кучуклари ўртага олиб талади,
Бойсарининг бойбичаси ўлдими?
Меҳмон келди, ҳеч бир одам билмади,
Ит талади, уй эгаси кўрмади.

Жафо тиғи бул кун жондин ўтдими,
Айрилиқ ханжари бағрин йиртдими,
Ҳеч довушни эшитмайди халойиқ,
Буёқнинг одами бир ёқ кетдими?
Мендайн ночорнинг кўнглин бўлади,
Бул ишидан бойлар зарар қилади,
Кучуклардан кўп аланглаб қолади,
Бойларнинг кучуги жабр қилади.
Тур! — деган довушни энди эшитиб,
Уйда туриб бу бойбича қаради.
— Қандай одам? — дейди энди келади,
Кампирнинг ҳолидан хабар олади,
Шул замон бойбича етиб келади,
Бул кампирга меҳрибонлик қилади,
Кампирнинг ҳолини келиб кўради,
Абгор қилиб кўп кучуклар талади,
Итидан айириб энди олади,
Кампирнинг кўнглини энди сўради,
Кампир жуда дирдай бўлиб қолади.

Кампирнинг яланғоч бўлиб қолганини кўриб, бой-
бича уйига бориб, янги кийимлар олиб келиб, кампир-
нинг устидаги кучук йиртган кийимларини чечиб олиб,
янги кийим кийдириб, кучукларини уриб, кампирнинг
димоғини чоғ қилиб, уйига эргаштириб борди. Барчин
қирқин канизаклари билан ўтириб эди, бу кампирни
кўриб, қандай бўлса мусофирчилик юрт-да, иззат қи-
либ, ўрнидан туриб, таъзим қилиб ўтирди. Барчинни
кампир кўриб: «Бизнинг Қоражонга лозим қиз
экан», — деб ўтирди.

Не паллада бояги тўққиз кампир жўраси етишди,
буларнинг олдига одам чиқиб, итга талатмай олиб
борди. Меҳмонлар кўришиб ўтирди. Бойбича меҳмон-
ларга ош тараддуд қилди, зиёфатга палов пишириб
дамлаб: «Энди меҳмонлар билан гаплашиб ўтирай-
ин», — деб бойбича ҳам келиб ўтирди. У ёқдан, бу
ёқдан гап ташлашиб, беш-тўрт оғиз гап бошлашиб,
шунда кампир бойбичага қараб, шу қизингнинг боши
бўшми, — деб сўраб турган ери:

Қозонда қайнаган ширбоз гўшмиди,
Шул қизингнинг агар боши бўшмиди?
Боши бўшми дейин, сендан сўрайин,
Келин қилиб бирор рўмол ўрайин,
Қоражонга аташтириб бораин.

Меҳмон бўлиб бирор гузарим тўшди,
Итинг кўп талади, кўп нашам учди,
Шул қизингни кўриб кўнглим хушди(р),
Албатта қизингнинг бул боши бўшди(р).
Бойбича, эшитгин айтган сўзимди,
Кўнглинг бўлиб хафа қилма ўзингди,
Келин қилиб кетай сенинг қизингди,
Сенинг қизинг Қоражонга лозимди(р).
Қизингнинг бошида таралган чочи,
Қоражон ҳам йигитларнинг меърожи.
Менинг айтган гапим бунда билсанг-чи,
Қоражонни куёв қилиб олсанг-чи,
Расми қаъданг менга маълум қилсанг-чи,
Нима деб амр этсанг ани берайин,
Ўзбак бойлар, расимингни сўрайин,
Қоражоннинг вақтин хушлаб турайин,
Қизингман икковин бирга қилайин.
Ошиқнинг фаҳмидир қоронғи кеча,
Йиғласанг, ҳолингга йиғлар бир неча,
Бу сўзима жавоб бергин, бойбича.
Сенинг қизинг тарзин кўрдим, ойим-а,
Қоражон ҳам ёмон эмас, бекбачча,
Иккови ҳам ўйнаб юрсин ҳар кеча,
Қизинг билан рўзгор қилсин ўлганча,
Бу гапларни ҳазил билма, бойбича.
Бир оллога етгай анинг ноласи,
Турган ерим бойнинг кулбахонаси,
Мен бўламан Қоражоннинг энаси.
Неча қизлар Қоражон деб интизор,
Ўзига тенг кўрмас болам зўрабор,
Сен қизингни берсанг, кўнгли хуш бўлар.
Сенинг қизинг Қоражонман баробар,
Ўйнаб-кулса болам Қоражон шунқор,
Қоражоннинг айтган қизи шунда бор.
Келин қилиб борсам кўнгли топилар,
Неча маҳрам Қоражонга хизматкор,
Шул қизингни сенинг бермоғинг даркор.

Кампирдан бу сўзни эшитиб, бойбича ҳам бир сў
деб турган экан:

Қозонда қайнаган ширбоз гўш эмас,
Тўрда ўтирган қизинг боши бўш эмас.
Қизим домот бобосининг улига,
Мол бергани Бойсин-Қўнғирот элида.

Хабар борса, бек Алпомиш келмайми,
 Келса Қоражондай ўғлинг ўлмайми,
 Қурғур кампир, тек ўтирсанг бўлмайми?!
 Ҳар ким ўз элида бекми, тўрами,
 Қарчиғай қарғага емтик берами,
 Қайсар келса алплар омон қолами?!
 Бир куни бу ердан хабар бормайми,
 Бўлган гапни Қўнғирот элда билмайми,
 Олтойчилик йўлдан шунқор келмайми,
 Қалмоқнинг элига қирғин солмайми,
 Қурғур кампир, тек ўтирсанг бўлмайми?!
 Хазон бўлиб боғда гуллар сўлибди,
 Обло сенинг ақли-ҳушинг олибди,
 Хаёлингга шундай сўзлар келибди,
 Қалмоқлардан билсанг Ҳаким ғолибди(р).
 Ҳакимбек киргандир ўн тўрт ёшига,
 Қалмоқ тоб бермайди бул савашига,
 Чидай олмас Ҳакимбекнинг ишига,
 Бир балони сотиб олма бошинга.
 Оти Ҳаким, билсанг ўзи зўрабор,
 Душман чиқиб бўлолмайди баробар,
 Қоражон ўғлингни сенинг ўлдиарар,
 Бу сўзларни айтиб сенга нима бор,
 Ўз йўлингга юрсанг бўйми ¹ муштипар?!
 Обод бўлар билсанг Бойсиннинг юрти,
 Учар қушдан ўтар бул минган оти,
 Мингни чопар қўлда кескир пўлати,
 Кўрса душманларнинг қолмас тоқати,
 Асли ўзи Қўнғирот элнинг бекзоди,
 Шул қизимнинг бул аташган домоти,
 Шул бўлади бир юртнинг валламмати.
 Сендан зулм кўрсак, бунда келмайми,
 Душманларга бир қиёмат қилмайми,
 Иш кўрсатиб, келиб ёрин олмайми,
 Ўз юртига бориб даврон сурмайми,
 Мاستонмисан, жўн ўтирсанг бўлмайми?!

Бу сўзни эшитиб, кампир ҳам бойбичага қараб, бир
 сўз деб турган экан:

Олтойчилик йўлдан куёв бўларми,
 Шундан келиб сенинг қизинг оларми,
 Келса бул алплардан омон қоларми?!

¹ Бўлмасми.

Бойбича, билмадинг айтар сўзингди,
 Термилтмагин бунда икки кўзингди,
 Тортинмай бера бер Барчин қизингди,
 Барчин қизинг Қоражонга лозимди(р),
 Ҳазил билма менинг айтган сўзимди.
 Қоражонни куёв қилиб олсана,
 Муна элга эркин бўлиб юрсана,
 Ҳолинг билиб яхши сўзлаб кўрсана,
 Қоражонни ўзингники қилсана,
 Ўйланмай биз билан қуда бўлсана,
 Яхши сўзман Қоражонга берсана.
 Бермасанг, энаси айтиб бормасми,
 Айтган сўзинг ул Қоражон билмасми,
 Гапингни кўнглига оғир олмасми,
 Аччиғланиб от ўйнатиб юрмасми,
 Маҳрамиман келиб қизинг кўрмасми,
 Сиёсатман келиб тортиб олмасми,
 Ундан кейин юзинг туман бўлмасми,
 Тортиб олмоқ ул қўлидан келмасми?!

Бу сўзни эшитиб, бойбича ҳам бир сўз деб турган
 экан:

Эрисин тоғларнинг қори эрисин,
 Ер остида душман тани чирисин,
 Илойим Қоражон ўғлинг қурисин,
 Сен эшитгин менинг айтган сўзимни,
 Ўғлинг ололмайди Барчин қизимни.
 Менинг сўзим ола бердинг қиёма,
 Қўлингдан келганин қилгин, аяма!
 Қоражонни менга улгу қиласан,
 Ўзинг айёр, бир имонсиз, ўласан,
 Носоқи сўз бунда айтиб турасан,
 Бу мазгилда кашмир нима қиласан?!
 Бу сўзларни айтди унга бойбича,
 Қулоқ соб эшитиб Барчин ойимча,
 Урлашма деб ора тушди бир неча.
 Бойбичаман кампир анча ўрлашди,
 Бир-бирман тура келиб ушлашди,
 Иккови тура кеб шундай тирашди,
 Тўққиз кампир туриб орага тушди.

Кампирлар буларни айириб қўйди. Меҳмонлар
 ўтирди. Меҳмонларни ўтқазиб, қўлини ювдириб,
 дастархон солди. Уч товоққа ошни сузиб, олиб келиб

меҳмонларнинг олдига қўйди: бир товоқ тўртовара бўлиб қолди. Боя Қоражоннинг энаси зеҳни койиган, икки гуруч олиб оғзига солди. Буёқдаги кампирлар агар уч гуруч олиб оғзига солса, ҳадди йўқ, бошини кесади. Қоражоннинг энасидан қўрққанидан булар ҳам икки гуручдан олиб оғзига солди. Уч товоқ ошдан йиғирма гуруч камиб қолди. Бўлдик, — деб узата берди. Товоқни бериб, фотиҳани юзига тортди, меҳмонларни жўнатди. Қоражоннинг энаси қарамай илгарида қичаб кетди. Тўққиз кампир қорама-қора, булар ҳам ўз авонида тўнғиллашиб кетиб бораётибди: «Алланима ойдиган ош бўлган экан. Худо олгур, ўғлингни уйлантирмай ўлгур, ошни егандан кейин ҳам уруш қилмади. Хўп кўрганли бойлар экан. Бул бўлмай, ўзимиз қидириб келсак ҳам шулла қилиб сийлар экан, эсиз ош қолди, худой олгур, ошнинг устида кўнгли қоралик қилди. Унга билдирмай тағи бир қидириб келамизда», — деб борапти. Қоражоннинг энаси илгарида кетди. Қоражон йўлга қараб ётибди.

Қараса, энаси келаяпти, энасини кўриб Қоражон: — Қалай, қалай, эна? Бўри бўлиб келаяпсанми, тулки бўлиб келаяпсанми? — деди. Энаси айтди: — Болам, мен борган ерда ҳам тулки бўламанми, бўри бўлиб келаётиман, сени уйлантириб, бу кўйлақларни қуда-андаликка кийиб келаётиман.

Қоражон айтди: «Энам бизни кўрганли ердан уйлантирибди. Энамнинг бош-оёқ сарпосини қилиб юборибди». — Энди бўри бўлганингдан гапир, — деб турибди. Қилган ишидан билдириб, кампир Қоражонга қараб, бир сўз деяпти:

Қулоқ солгин мендай энанг тилига,
Ораладим мусофир мазгилига,
Меҳмон бўлдим Бойсарибой уйига.
Назар қилиб мазгилига қарадим,
Келин қилайин деб аввал сўрадим.
Бойсарининг яхши қизи бор экан,
Оти Барчин, ўзи зулфакдор экан,
Бир неча кўрмоққа интизор экан,
Атлас кўйлақ хўб бир енги тор экан,
Қирқин қизлар унга хизматкор экан.
Ун тўрт яшар экан, айни камоли,
Бошида пирпирар ловдон рўмоли,
Ойдайн барқ урар анинг жамоли,

Одамни балқитар тегса шамоли,
 Бойсарғининг шундай қизи бор экан.
 Бойбичани кўп ағдариб сўрадим,
 Боши бўш эканин тоза синадим,
 Сенга аташтириб рўмол ўрадим,
 Шу бугун қаллиққа боргин, Қоражон,
 Ўзбакларнинг расими шундай бўлади,
 Аташтирган куни куёв боради.
 Шу бугун уялиб, болам, бормасанг,
 Эртан сенинг важинг ўтмай қолади,
 Ўзбак қизи тайин айниб қолади,
 Расимини менга айтиб беради,
 Болам, сенга энанг хабар қилади.
 Кечга қолма, жоним болам, эрта бор,
 Суқсурой деган бир сенинг янганг бор,
 Куёв келса, бўлармиз деб хабардор,
 Жуда ҳам тайинлаб қолди кўп қизлар,
 Қандай бўлса, жоним болам, эрта бор.
 Оти Барчин экан, ўзи гажакдор,
 Ўйнаб-кулиб тарқар кўнглингдан гўбор,
 Бахмал уйда сенга қарар санамлар,
 Ўзбак қизлар бари бўлар хизматкор,
 Маҳрамингни олиб, болам, бирга бор,
 Кечга қолма, нима бўлса эрта бор.
 Энангнинг сўзини ҳазил билмагин,
 Сен паналаб қоронғида юрмагин,
 Куёвман деб сен уялиб турмагин.
 Бахмал уй белгили, болам, тикка бор,
 Отинг ушлаб бари бўлар хабардор,
 Қўнғирот қизининг бари йиғилар,
 Ҳаммаси ҳам хотинингга хизматкор,
 Болам, сенинг ёринг бир моҳи дилбар,
 Жамоллари анинг ойга баробар,
 Қандай бўлса, кечга қолмай эрта бор.

Бу сўзни энаси айтди, энасидан Қоражон эшитди,
 Қоражон туриб айтди: — Эна, сенинг бу гапинг қандай
 бўб кетди, наҳоятти бир рўмол ўратиб келгансан, унинг
 кейинидан биз зингкийиб қаллиққа борганимиз айб
 бўлмасми, юрт кулмасми? Энаси туриб айтди:

— Ўзбакларнинг ўзининг расми экан, расми-қаъда-
 сини ўзлари билдирди. Аташтирган куни куёв боради
 экан. Агар мол берганим йўқ деб шул куни ўйланиб
 бормаи қолса, қизини айниб олади экан, уялган одам

хотиндан қуруқ қолади экан. Уларнинг занги-расми шундай бўлади экан. Қандай бўлса, кечга қолмай, эртароқ бор, — деб энаси ўтиб кетди.

Қоражон маҳрамларига айтди: — Бир нечанг жаҳонни сайр этиб юрган, бир нечанг рўзгор кўрган, бир нечанг жаҳонгашта ҳам бўлган, биз ўзбакка куёв бўлдик, ўзбаки расм қилиб борайик, ўзбакнинг куёви не тартиб бўлади экан, ҳеч қайсинг кўрибмидинг? Маҳрамлар айтди: — Ҳайит-арафада ўзбакнинг куёвини кўрар эдик. Шийдам бўлиб юрар эди. Салла ўраб, кийиниб турар эди. Хотинлар куёв, деб бир нимасини олар эди, ҳайтовур ўзбакнинг куёви шундай бўлар эди.

Бу сўзни эшитиб, Қоражон: — Эса ўзбаки расм қилайик, — деб телпакни ташлаб, янги либослар кийиб, бошига салла ўраб, чотаётир, сира шийдам бўлмайдик, гарпайиб кетаётир, сира ўзбак хоҳлайдиган бўлмаётир. Бурун-сўнг салла ўрагани йўқ, шийдамлаб ўрамоққа ўнғайи келмаётир. Қоражон айтди: — Биз ўзбак хоҳлайдиган бўлмадик. Маҳрамлар: — Сизни ўзимиз созлаймиз, — деб тўқсон ботмон темирдан совут кийган алап Қоражонни маҳрамлар отга миндириб, ўн тўрт отнинг якка жиловини олиб, тип-тикка қилиб зингкийтиб, чориб ташлади: — Ана энди ўзбак хоҳлайдиган шийдам бўлдингиз, — деди.

Самарқанднинг миноридай зингкийиб, бути селанглаб, отнинг остига аймашиб, ўн уч маҳрамини бирга олиб, Қоражоннинг қаллиққа жўнаб бораётган ери:

Қоражон бек йўлга кирди,
Маҳрамларин бирга олди,
Чилбир чўлига йўл юрди.
Билган энасин сўзини,
Кўрмоқчи¹ сарвинозини,
Олмоқчи¹ бийнинг қизини.
Боради шундай зўрабор,
Остида пишқириб тулпор,
Маҳрамлар бўлиб хизматкор,
Бундан беҳабар ўзбаклар,
Энасидан билиб шунқор,
Бориб кўрсам дейди дилбар,
Бундан беҳабар кўп қизлар,

¹ Қўлёмада кўрмакчин, олмакчин.

Ойна кўлни ёқалади
Қоражон бекдай айдаҳор.
Сира кўрган йўқдир мундай,
Бу қандай юрган зўрабор,
Ҳайрон қолди ўзбак эллар.
Бедов отга қамчи чотди,
Уйларга бурилмай ўтди,
Кўп элни оралаб кетди,
Бойсарининг мазгилига
Қоражон яқинлаб етди,
Ҳали куёв бораяпти,
Бойсарининг уйин кўриб,
Ҳар ёққа тенгсалиб ўтди,
Томошага элу халқни қаратди.
Энасин сўзига аҳмоқ бўлибди,
Бойсарининг мазгилига борибди,
Ҳеч ким хабар олмас бунинг ҳолидан,
Ўз шаънига куёв бўлиб юрибди.
Кийгани гулгун қирмизи,
Қарамайди кўп канизини,
Бехабар ўзбакнинг қизи,
Уйландим деб ҳалак бўлган,
Сарсон Қоражоннинг ўзи.
Бунда ўйнаб-куларман, деб,
Ўзбак қизин оларман, деб,
Келиб эди ҳалак бўлиб,
Сулув қиз-да, кўрарман, деб.
Ул энаси аҳмоқ қилган,
Чандиб ўзин боғлаб олган,
Жуда шийдам бўларман, деб
Дами қайтиб бунда келган.
Юрибди Қоражон полвон,
Қизлар кўриб алвон-алвон,
Ҳар ёқдан йиғилиб келган:
«Бундай юрган қандай полвон,
Ўзин бойлаб аҳмоқ қилган,
Билмаймиз не ишда юрган».
Қоражон бек отин бурар,
Уйни айланиб кўп юрар,
«Янгамиз топмади хабар,
Агар билса чопиб келар,
Отни ушлаб хизмат қилар,
Бий қизига олиб борар».

«Янгамиз кўрмай қолди. Мазмуни қизлар беҳабар бўлди», — деб кўп айланиб юрди. «Ана, бир қалмоқ ўзини чориб бойлаб юрибди-ю», деб кулди. Қоражон кўп ҳалак бўлди. Анадай пасқам ерга бориб, отдан тушиб, маҳрамларга айтди: — Мени чечиб қўйинглар, жуда дамим қайтиб кетди. Энаси тушқур бизни алдаб кетган экан.

Отланиб Кашалғорга қараб кетди. Алпларнинг қошига етди. Алпларнинг ичига бориб, отдан тушиб турибди. Тўқсон алпнинг зўри Кўкалдош полвон: — Қоражон, сен қаёқдан келдинг? — деди. Қоражон айтди: — Биз ўзбакнинг қизидан, қаллиқ ўйнаб келаётимиз. Кўкалдош алп туриб айтди: — Жувормак, ўлармисан, бир бало қилармисан, акангнинг кўзи тирик турганда, чечанга қандай қаллиққа борасан?!

Кўшқулоқ деган алп туриб айтди: — Биз қалинидан қутулиб қўйган қизга туртиниб бориб нима қиласан, бекор аҳмоқ бўласан, оғайнини билмай, тийина берсанг, жувормак, ўласан, аҳмоқ бўлиб нимага борасан?!

Бу сўзни айтиб, алплар ўтириб, ароқ-шароқ ичиб ўтириш қилди. Файзи саҳар вақтида ароққа шағалмаст бўлиб, Кўкаман алп Кўкдўнанны миниб, бир ўзи айрилиб, кўлга овга чиқиб кетди. Кўлда юриб чошқада овдан қайтди. Кўлни ёқалаб келаяпти.

Барчин Суқсурой деган канизи билан қурут ёядиган сўрининг остида ўтириб эди. Шундай қаради: кўрди, Кўкдўнанны ўйнатиб, Самарқанднинг миноридай зингкийиб бир қалмоқ келаётир, бути аймашиб кетган зўр қалмоқ. Барчин: — Ҳаддили зўр қалмоқ экан, бизни кўриб, айланишиб юрмасин, — деб ўрнидан туриб, уйга кириб бораётиб эди, Кўкаман алпнинг кўзи Барчиннинг сағрисига тушиб қолди. Отнинг жиловини тортди, ўз кўнглида бу сўзни ўйлаб борапти: «Булар ётган элибой, бу қизларга бурилиб бораин, бориб булардан қимиз сўрайин. Қимиз берса, шу қизнинг бировини оламан, сув берса, қуруқ қоламан, пешонамни шу ердан синаб кўраман, қандай бўлса, бир ёқли бўламан», — деб бурилиб бориб, қизларга қараб, қимиз сўраб турган ери экан:

Устинга кийганинг гулгун қирмизи,
Ақлимни олади жодугар кўзи,
Кўп бўлади элибойнинг қимизи,

Бор бўлса, йўқ дема, ўзбакнинг қизи.
 Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
 Гулни кўрса маст бўб сайрар булбуллар,
 Малойик сувратли, гул юзли дилбар,
 Қимиз сўраб мендай полвон интизор,
 Албатта йўқ дема, турган санамлар.
 Давлатимдан шоли-шолдам ўрайман,
 Гул тарзим сарғайиб сенга қарайман,
 Бор бўлса, йўқ дема, ўзбакнинг қизи,
 Бир коса қимизни сендан сўрайман.
 Шовқимга иргийди араби тулпор,
 Қимиз сўрдим, юрагимда дардим бор,
 Қимиз дори деди менга табиблар,
 Албатта йўқ дема, қадингдан дилбар,
 Қимиз сўраб маҳтал бўлди зўрабор,
 Элибойда қимиз деган кўп бўлар,
 Албатта йўқ дема, турган муштипар.
 Кўкаман дер Кашалғордан келаман,
 Кўлларни сайр этиб бунда юраман,
 Еқалаган элибойни кўраман,
 Элибойда қимиз бор деб биламан,
 Сизларга айланиб бунда келаман,
 Қимиз дейман, маҳтал бўлиб тураман.
 Устингга кийганинг яшилдан кўкди(р),
 Дардимнинг дориси қимиз бўлибди,
 Ул сабабдан маҳтал бўлиб турибди,
 Ҳаяллатмай жўнат мендайин бекди,
 Сўраганда қимиз бермай не бўпти?!
 Сендайин ойимни яхши кўраман,
 Кўнглим тортиб қимиз сўраб келаман,
 Қимиз берсанг, жуда дуо қиламан,
 Дардманман, дардимдан фориг бўламан,
 Қимиз сўраб кўп айланиб тураман.

Бу сўзни эшитиб, Барчин ҳам Кўкаманга қараб, бир сўз деб турган экан:

Майдон бўлмай, бедов отлар чопилмас,
 Кўп чопилса, хаса тулпор собилмас,
 Кетгин, қалмоқ, мундин қимиз топилмас.
 Ҳар ким ўз элинда бекми, тўрами,
 Сумбуланинг ярми ўтиб боради,
 Аҳмоқ қалмоқ, энди қимиз бўлами?!
 Қалмоқ, эшит энди сўйлаган тилни,
 Эгам онсот қилгай бунда мушкулни,

Билсанг, отам қўя берган қулунни.
Дардли қул дардимни кимга ёрайин,
Қимиз сўраб мен ҳам қайда борайин,
Йўқ қимизни қайдан топиб берайин?!
Хазон бўлмай боғда гуллар сўлмаса,
Эгам менинг ақли-қушим олмаса,
Сенга берай десам қимиз бўлмаса,
Кетгин, қалмоқ, қайдин топиб берайин.
Қимиз сўраб кўп ҳаяллаб турасан,
Бўлак ердан сўра, нима қиласан,
Неча сўзни менга лопи урасан,
Кетгин, қалмоқ, бекор ҳалак бўласан.
Отам давлатида ўйнаб-куламан,
Елғончи дунёда даврон сураман,
Сўзингга қайтариб жавоб бераман,
Йўқ қимизни қайдан топиб бераман?!
Кўп айналиб энди бунда турмагин,
Қимиз йўқдир, ўзинг ҳалак қилмагин.

Бу сўзни эшитиб, Кўкаман ҳам бир сўз деб турган экан:

Майдонда минардим бул тўбичоқни,
Хафа қилма, ойим, мендай ғўччоқни,
Чайиб бергин сова билан кўнақни.
Қимиз сўраб келдим мендаин номдор,
Қимиз дори деган неча такконлар,
Чайиб бергин сова билан кўнақни,
Яхшиликман айтган сўзим шу бўлар.
Сен ҳам бир-бировнинг кўрар кўзисан,
Балки ширин тилда сўйлар сўзисан,
Мен биламан Бойсарининг қизисан,
Қимиз бермай кўнглим наза қиласан.
Сўз эшитгин менинг айтган тилимдан,
Аччиқлансам ҳар иш келар қўлимдан,
Мусофир бўб келдинг Бойсин элингдан,
Чиқиб энди қимиз бергин қаддингдан,
Вақти хуш бўб кетсин Кўкаман полвон.
Мендай мард қолмасин келган йўлидан,
Қимиз ичиб кетсин қизнинг қўлидан.
Ўзбакнинг қизисан, турган гажакдор,
Қимиз учун кўп бўлганман интизор,
Қимиз берсанг, менинг кўнглим топилар,
Берағойсанг, ойим, бизга не бўлар,
Кўнглингга оғир олма сендаин дилбар,

Сенга айтган гапнинг салти шу бўлар,
 Йўқ, демагин, сендан қимиз топилар.
 Қалмоқ элда мен белгили тўраман,
 Душман кўрсам шўр иш—ғавго соламан,
 Ғанимларнинг кўрсам бошин оламан,
 Тўқсон алпнинг мен ҳам бири бўламан,
 Дардим бор-да, қимиз сўраб келаман.
 Мендайин шунқорни хафа қиласан,
 Қандай бўлса сен кўнглингни бўласан,
 Кетмайман, бир коса қимиз берасан!

Бу сўзни Кўкаман алпдан эшитиб, Барчин канизига айтди: — Бу қалмоқ қимизни биздан ирим билан сўра-япти. Бир жом сув бергин, биздан сувдай совиб кетсин, умидини узиб кетсин. Бу сўзни эшитиб, канизи ўрнидан туриб, жомни олиб, тиниқ сувни солиб, Кўкаман алпга узатди. Кўкаман алп қимизми, деб қаради, ўз кўзи билан кўриб, сув эканини билиб, аччиғи келиб, канизнинг билагига қамчи билан солди. Жом жингирлаб ерга тушиб қолди. Суқсур каниз Кўкаман алпдан бу зулмни кўрди. Кўнгли бузилиб, ўз ҳолига бир сўз деб турган экан:

Эрисин, тоғларнинг қори эрисин,
 Ер остида душман тани чирисин,
 Илойим мусофир юрти қурисин.
 Қулоқ солмас менинг айтган тилима,
 Аччиқ қамчи урди бадбахт қўлима,
 Муштипарман, қарамади ҳолима,
 Мусофирмиз қалмоқларнинг элида.
 Элдан кўчиб бизлар бунда келганмиз,
 Қалмоқлардан кўп таадди кўрганмиз,
 Худо қилганига рози бўлганмиз,
 Қамчи ўтиб қонлар йиғлаб қолганмиз.
 Мунғайиб йиғлайди мендай муштипар,
 Бу юртларда балки бизлар хору зор,
 Аччиқ қамчи мени урди қалмоқлар.
 Қутулмадик бундай қайғу-зулмдан,
 Муштипарман, не иш келсин қўлимдан,
 Бир гап билан чиқиб ўсган элимдан.
 Қулоқ солмас ҳеч ким айтган додима,
 Қалмоқнинг қамчиси тегди этима.
 Кўнглим бўлиб бунда йиғлаб тураман,
 Йиғлаганман нима илож қиламан,
 Ҳар гап бўлса, тақдиримдан кўраман,
 Мунглуқман-да, нима илож қиламан.

Каниздан бу сўзни эшитиб, Кўкаман бир сўз деб турган экан:

Арзим эшит, ўзбак қизи,
Ақлим олар жоду кўзи,
Мен сени оларим бордир,
Сенинг Бойсари отангни
Бу дорга иларим бордир,
Ҳам сенинг туққан энангнинг
Бошини юларим бордир,
Тўқсон алпни қуда қилиб,
Эргаштиб келарим бордир.
Мен сени зўрликман оларим бордир,
Дўланиб қўйнингга кирарим бордир,
Новбосдай бўб сени сурарим бордир.
Билгин, Кўкаманнинг кўнгли қабарди,
Агар билсанг, алплар хабар топади,
От ўйнатиб, бари йиғилиб келади,
Қора кунни ўзбакларга солади,
Ўзбакнинг қўлидан нима келади?!
Зўрлик билан сени тортиб олади,
Сени олиб тайин менга беради,
Алп Кўкаман билганидай қилади,
Ундан кейин ҳолинг қандай бўлади?!
Кўкамандай алпнинг кўнглин бўласан,
Сурхайил энамга келин бўласан,
Мазгилимга чалқиб даврон сурасан,
Шунда менинг зўрлигимни биласан,
Қалмоқ элда хўп бир ўйнаб-куласан,
Бизнинг билан энди бирга борасан.
Аччиқлансам отга қамчи чотарман,
Қиличимга қирмизи қон қотарман,
Элибойнинг барин изиллатарман,
Зўрлик билан сени олиб кетарман,
Ўйнаб-кулиб бориб бирга ётарман.

Бу сўзни эшитиб, Барчин ҳам Кўкаман алпга қараб,
бир сўз деб турган экан:

Ҳар сўзимни ола бердинг қиёма,
Қўлингдан келганиң қилгин, аяма,
Мени олмоққа ҳаддинг борми, қалмоқлар,
Ўз йўлингга бора бергин, бадбахтлар.
Оти Алпомиш ёрим бордир,

Чакада шунқорим бордир,
 Элда зўраборим бордир,
 Қатордаги норим бордир.
 Чилла кирганда маст бўлган,
 Хатапга бошини урган,
 Не зўрларнинг додин берган,
 Қўнғиротда қайсарим бордир.
 Хабар борса, бек Алпомиш келмасми,
 Хоним келса, сендай қалмоқ ўлмасми,
 Ҳолинг билиб, тўғри юрсанг бўлмасми?!
 Келса келар Қўнғирот элдан Алпомиш,
 Келмаса, мен тақдиримдан кўрарман,
 Эркак либосини ўзим киярман,
 Бор кучимни билагима жиярман,
 Қирқ мингингни бир деб санаб қирарман.
 Мени олмоққа ҳаддинг борми, бадбахтлар!
 Барчин сулув дейди менинг ўзимди,
 Лоф урган қалмоққа ўлим лозимди(р).
 Қиларман, қалмоқлар, сенинг ишингни,
 Мунглуқ дема, мен кесарман бошингни,
 Сулатай, душманлар, гавда-лошингни,
 Қилолмай қоларсан бунда ишингни,
 Бу оҳимни бир оллога етқариб,
 Бундай кунда ҳожатимни битқариб,
 Бора бергин ўз йўлингга, қалмоқлар,
 Мен оларман ўз бошимни қутқариб.
 Ўзбакнинг қизи деб бунда турмагин,
 Кетгин, бадбахт, келган йўлдан қолмагин,
 Аччиқландим, армон билан ўлмагин,
 Кетгин, бадбахт, бунда ҳаял қилмагин.

Кўкаман алп ҳеч кимдан бундай катта гап эшитгани йўқ эди. Отнинг бошини буриб, йўлга кириб, аччиғига чидай олмай, отнинг устида айиқдай чинқириб кетиб бораётир. Бориб, алпларнинг ичида, Кашал ғорида кўзини ёшлаб, ўзини отдан ташлаб, отасига қийғлик¹ қилган боладай, оёғини типирчилатиб, йиғлай берди. Бун кўриб, Кўкалдош акаси: — Менинг эсонлигимда сенга кимдан таадди ўтди. Агар подшоман, деб Қалмоқшоҳ таадди қилса, от устидан бориб, шонинг қизини сенга олиб берайин, — деб кўнглини сўраб, бир сўз айтиб турган экан:

¹ Қўлёмада қинғирлик.

У, кимдан таадди ўтди, Кўкаман,
 Ёлғон айтма, ростин айтгин Кўкаман...
 Утирик сўз сўйламагин бул замон.
 Аччиқ билан мен отимни минарман,
 Нор кесар олмосни белга бўғарман,
 Ғайрат билан Қалмоқшоҳга борарман,
 Подшоҳман деб шоҳинг қилса таадди,
 Қалмоқшоҳнинг тандан бошин юларман.
 Зўрлигимни бориб маълум қиларман,
 Шоҳнинг Товка қизин олиб берарман,
 Ким таадди қилса, турмай борарман,
 Ундай зўрни билганимдай қиларман.
 Ёлғон айтмай, ростин айтгин бул замон,
 Таадди қилганга бермасман омон,
 Бориб солай унга қоронғи туман,
 Қизи бўлса, олиб берай шул замон.
 Оҳ уриб тўкилиб кўзингдан ёшинг,
 Нега хафа бўлиб келдинг эмикдошим,
 Қандай гапга сенинг гангиди бошинг.
 Бундай кунда сенинг ҳолинг сўрайин.
 Акангман-да, қариндошлик қилайин,
 Қандай одам бўлса мен ҳам борайин,
 Моли-мулкин бориб талон қилайин,
 Қизи бўлса, сенга олиб берайин,
 Тўғри гапир, кўнглингдагин билайин.

Кўкаман бу сўзни эшитиб, Кўкалдошга қараб, сир-
 аҳволини билдириб, бир сўз айтиб турган экан:

Қулоқ соп эшитгин айтган нолага,
 Банда кўнар ҳақдан келган чорага,
 Бедов чопсанг сувсиз қойим далага,
 Бегуноҳ шоҳимни қўшма орага.
 Сен эшитгин Кўкаманнинг сўзини,
 Сарғайтирма мендай ининг юзини,
 Ўлайин, олмайман шоҳнинг қизини.
 Жафо тиғи букун жондан ўтибди,
 Айрилиқ ханжари бағрим йиртибди,
 Ўзбак қиздан бир таадди ўтибди,
 Мендай ининг жуда қонлар ютибди.
 Қиз ҳолиман неча лопи сўзлади,
 Гапи ўтиб, бағрим кесиб тузлади,
 Ул сабабдан мендай ининг бўзлади.
 Кўнглим сўраб меҳрибонлик қиласан,
 Кўнглим сўраб менга раҳбар бўласан,

Шул ўзбакнинг қизин олиб берасан.
Ўзбак қизин олиб бергин, кўрайин,
Сенинг раҳбарлигинг мен ҳам билайин,
Бўлмаса бу юртда қандай юрайин?!
Бошим олиб, ака, бундан жўнайин.
Сўз сўзладим, аввал қулоқ солгандир,
Ул қиз сўнгра менга изза бергандир,
Мендай ининг шунга хафа бўлгандир,
Кўнглин хурсанд қилсанг мендай полвонни,
Ўзбак қизин ининг олмоқ бўлгандир.

Бу сўзни эшитиб, Кўкалдош полвон: — А, жувор-мак, акангнинг кўзи тирик турганда, чечангга бориб тегинсанг, шундай таадди қилади-да, — деди. Шул вақтда Қоражон келиб: — Биз қаллиқ ўйнаб юрган қизга, сен туртиниб бориб юрибсанми? — деди. Қўшқулоқ алп айтди: — Биз қалинидан қутулиб, қалин молини бериб, олмоқчи бўлиб, юрган қизга ҳар қайсинг нимага борасан уриниб?!

Кўкқашқа деган алп келиб, Кўкаманини бир муштлади: — У қиз билан биз ваъда қилиб, ул тегмоқчи, биз олмоқчи бўлиб, ҳар қайсинг нимага борасан уриниб?!

Алпларнинг ҳар қайсиси ҳам кўтарилиб: «Сенми, ўзбакнинг қизини оладиган», — деб ҳар қайсиси бир муштлаб ўтаётир. Ҳар алпнинг мушти текканда, Кўкаманининг устига тоғнинг чўққиси қулагандай бўлиб ётир. Алплар бир кўтарилиб босилди. Кўкалдош алп туриб айтди: — Бундай далада чатоқ қилиб юрганимиз бўлмас, юринглар, тўқсонимиз ҳам бораёйик, ўзбакнинг қизини ё биримиз олайик, ё баримиз олайик. Уртада жовлик хотинли бўлиб қолайик, — деб жовлик отланди. Отини миниб, Кашал ғоридан жўнаб, Тўқайистонни оралаб, Чилбир чўлига чиқиб, кўп элга қараб, Бойсариникини сўраб алплар бориб қолди. Ҳаммаси Бойсарининг уйининг теварагида жам бўлди. Алплар тўпланиб турди. Тўқсон алпнинг зўри Кўкалдош: — Келган бой! — деб чақирди. Бойсари уйда ўтириб эди: «Келган бойданоқ қулоғимиз тинмади», — деди — Лаббай, — деб уйдан чиқди. Тўқсон алпнинг зўри Кўкалдош туриб айтди: — Келган бой, сенинг бир қизинг бор экан, қани, биримизга берасанми, баримизга берасанми? Биримиз олайикми, ё баримиз олайикми? Шу сўзга нима жавоб айтасан?

Бу сўзни эшитиб, Бойсари нима жавоб айтишини билмай, хаёли қочиб, нашъаси учиб, ўйлашиб: — Ҳой алплар, эртан чошқагачайин муҳлат берингизлар, эртан чошқада айналиб келинглар, ё бирингизга берайик, ё барингизга берайик, биз бир ўйлашиб кўрайик, — деди.

Эртан чошқагачайин муҳлат бериб алплар қайтди. Бора туриб алплар айтди: — Бу тўқсонимиз бир ерда отсак, тонг отганча мен оламан, мен оламан, деб тўбалашиб чиқармиз.

Бирови: — Унта-ўнта бўлиб кетайик, — деди, Бирови айтди: — Бешта-бешта бўлиб кетамиз. Биров айтди: — Учта-учта бўлиб кетамиз. Бирови: — Иккита-иккита бўлиб кетамиз, тонг отганча қангама қилиб ётамиз, — деди. Бирови: — Хўп биласан экан. Битта-битта бўлиб кетамиз, иккита-иккита бўлиб кетсак, ора очар қиладиган одам йўқ, зўри кам зўрини бўғиб ўлдириб қўяди, битта-битта бўлиб кетамиз, — деди. Бу гап ҳаммасига маъқул тушди.

Қоғотон тоғи бор эди. Қоғотон тоғининг тўқсон дараси бор эди. Тўқсон алп Қоғотон тоғининг тўқсон дарасига кириб кетди. Ҳар қайсиси бир дарада бир-бирига ёнашмай, айикдай чинқириб юрибди.

Бойсари семиз қўйларни сўйиб; ўн минг уйли Қўнгирот элининг одамман деганини йиғиб, шўрвасига тўйиб, гўштини корсонга солиб, олдига олиб келиб қўйиб: — Бурунги кунимиз ҳам тузук экан, ишимиз соп зўрга тушди. Эртан чошқа алплар келса, нима жавоб берамиз?, — деб қариндошларга қараб, маслаҳат сўраб, Бойсари бир сўз деб турган экан:

Оҳ тортганда кўздан оқар селоб ёш,
Барчинойим бўй етгандир, қалам қош,
Маслаҳат бер, ўн минг уйли қариндош.
Алплар келса, нима жавоб бераман,
Азали тақдирга нимиш қиламан,
Тонг отганча муҳлат олиб тураман,
Қалмоқларга қизим қандай бераман?!
Юрагим тўлгандир дийдаи ғамда,
Барчинойни тенгқурига қўшмасам,
Маҳшар куни Барчин қўли ёқамда.
Кўрдим бунда алплар жуда зўрабор,
Бунинг билан бўлолмасам баробар,
Эрта чошқа бунда келади алплар,

Бир маслаҳат, қариндошлар, беринглар.
 Ўз элимда мен ҳам юрган тўраман,
 Бунда келиб мусофирлик кўраман,
 Бу алпларга қандай тўғри бўламан,
 Қалмоқларга нима жавоб бераман?
 Қаттиқ бўлди бул менинг кўрган ишим,
 Фалакка етгай-да йиғлаб нолишим,
 Мусофирман, энди гангиди бошим,
 Катта-кичик, турган бул қариндошим,
 Заҳар бўлди бул менинг ичган ошим,
 Ҳамманг менинг элда юрган, сирдошим.
 Маслаҳат бер, энди сендан сўрайин,
 Бадбахтларга қандай жавоб берайин,
 Азал қисмат тақдиримдан кўрайин.

Бу сўзни эшитиб, турган халойиқлардан ҳеч сазо
 чиқмади. Яртибой оқсоқол Бойсарига қараб, бир сўз
 деб турган экан:

Хон Бойсари, эшит айтган сўзимди,
 Бул элларга бошлаб келган ўзингди(р),
 Тортинмай бера бер энди қизингди,
 Ҳазил билма менинг айтган сўзимди.
 Бу алпларни куёв қилиб оламиз,
 Муна элга тоза эркин бўламиз,
 Болаларни тоға-жиян қиламиз.
 Қариндош бўб биз қатнашиб юрамиз,
 Элнинг зўри алплар экан биламиз,
 Муна элда бизлар даврон сурамиз,
 Маслаҳатни сенга шундай берамиз.
 Бу юртда белгили экан бул алплар,
 Алпларга муносиб сенинг қизинг бор,
 Бул алпларни куёв қилмоғинг даркор,
 Тортинмай қизингни, шоҳим, бера кўр.
 Жаҳонни сайр этиб бунда келгансан,
 Алпнинг сўзин билиб хафа бўлгансан,
 Кўнгилингга оғир олиб юргансан,
 Сенинг нафинг алплар қилган, билмайсан.
 Агар алплар ола қолса қизингди,
 Зўр қилади бу элатга ўзингди,
 Бу алпларга бера бермоқ лозимди(р).
 Муна юртда катта бўлиб юрасан,
 Хаёлингни ҳар алвонга бўласан,
 Не сабабдан, шоҳим, хафа бўласан,
 Бу зўрларга сен қизингни берасан,

Чин бермасанг, икки бошдан ўласан,
Сен қўрққан сўнг айтганини қиласан,
Бекор сен ўзингни абгор қиласан.
Аччиғланса ўяр икки кўзингни,
Зўрлик билан олар сенинг қизингни,
Юз дод қилсанг, эшитмайди сўзингни.
Кўрдингни сен, алплар шундайин қайсар,
Ҳар қайси ишқирган шундай аждаҳор,
Бу элатда ким бўлар сенга раҳбар,
Барчинни алпларга бермоғинг даркор,
Яртибойнинг насиҳати шу бўлар.

Бу сўзни Яртибойдан эшитиб, Бойсарининг кўнгли бузилиб, бу ҳам бир сўз деб турган экан:

Юрагим тўлгандир дийдаи ғамда,
Мусофирлик элда бўлдим шарманда,
Азоб тортди ширин жоним бу танда,
Ҳузур кўрмай мусофирлик маконда.
Юрагимда кўпдир аламли дардлар,
Менинг қизим — сенинг синглинг, номардлар.
Қизинг бер деб менинг кўнглим бўласан,
Суягимни ёнган ўтга соласан,
Қалмоқлардан бадтар изза қиласан,
Қаба фалак солди бошимга зулм,
Мусофирман, қирқ газ чўкди кўнгилим,
Бемаҳал етмади қайтайин ўлим,
Харобат қилиб гулистон мазгилим.
Сўз сўзлашиб мен баробар келмасам,
Мен ўрлашиб унга жавоб бермасам,
Қазом етиб бундай кунда ўлмасам,
Қариндошдан ҳеч бир нажот кўрмасам,
Бермайман деб мен баробар келмасам.
Ғариб бўлдим келиб Бойсин элидан,
Ҳеч иш келмас мендай бийнинг қўлидан,
Хафаликдан диққат бўлиб ўлдимман.
Тонг отган сўнг битар алплар муҳлати,
Зиёдадир Бойсарининг кулфати,
Маслаҳат бермади турган улфати,
Қолмади Бойсарийнинг тоқати.

Барчин «шу қариндошлардан нима маслаҳат чиқар экан», — деб келиб, тинглаб туриб эди. Қариндошларининг гапирган сўзларини эшитиб, отасининг кўнгли

бузилганини билиб, Барчин ҳам бир сўз деб турган экан:

Жуда ҳам гангиди, бой ота, бошинг,
Маслаҳат берди-ку қавми-қардошинг,
Кўп йиғлама, жоним отам, дарвишим.
Эшитмагин қариндошлар сўзини,
Куёв қилсин тўқсон алпнинг ўзини,
Қариндошлар бера берсин қизини!
Сен йиғладинг, ота, кўнглим бузилди,
Дийда гирён бўлиб бағрим эзилди,
Хафа қилма, ота, мендай қизингди,
Қўя бер алпларга менинг ўзимди.
Қалмоқларга жавоб бермоғим даркор,
Хафа бўлсанг менинг кўнглим бузилар,
Ул алпларга мен бўларман баробар,
Хафа бўлма, ота, ўзимга бошқар,
Жазосини кўриб кетсин қалмоқлар.
Ярашиққа мен зулфимни тарарман,
Қалмоқларга гапирмоққа ярарман,
Нима деса, ота, жавоб берарман,
Хафа бўлма ота, кўнглинг сўрарман.
Менинг учун кўп жафони кўрасан,
Булардан маслаҳат сўраб турасан,
Хуб маслаҳат берди, ота, биласан,
Гапига қандайин қулоқ соласан,
Иzza бўлиб энди кўнглинг бўласан.
Хаёлингга қийин бўлгандир ишинг,
Мен биламан, жуда гангиган бошинг,
Хафа бўлма, жоним отам, дарвишим.
Ҳар на деб амр этсанг, ани қилайин,
Қаерда амр этсанг, бориб турайин,
Бул алпларга ўзим жавоб берайин.

Барчиндан бу сўзни эшитиб, ўн минг уйли Қўнғирот ҳазар қилди: — Бу ҳам ўзбошимча жувормак, алпларга баланд-паст гапирар, бунинг касофатига ҳаммамизни оёқ-ости қилиб босиб кетар. Жавоб бергич бўлса, бизнинг ичимиздан чиқиб, холис ерда туриб жавоб берсин, — деди.

Ўн минг уйли Қўнғиротдан чиқариб, Барчининг ўтовини кўтариб, овлоқ тепанинг бошига тикиб қўйди. Бу ўтовда қирқин канизлари билан Барчин ўтирди. Куннинг бурни билан Қоғотон тоғининг тўқсон дарасидан тўқсон алп жам бўлиб, чошкада зинчийиб, Бойса-

риникига йиғилиб келиб турибди. — Қани, келган бой, маслаҳатни қаерга қўйдинг, биримизга бермоқчи бўлдингми, баримизга бермоқчи бўлдингми?

Бойсари айтди: — Биз маслаҳат қилиб, йил ағдариб кўрдик, қизимизнинг йили чичқон экан, ўн тўртга чиққан экан, бизнинг ўзбакнинг расми шундай бўлади: қиз ўн тўртга чиққан сўнг ўз ихтиёри ўзида қолади, бизнинг айтганимизга кўнмай, тепанинг бошига ўтовни тикиб ўтирибди, ўзига борингизлар, ўзидан сўрангизлар, бирингизга тегарми, барингизга тегарми, ўзидан сўраб билинглар, — деди.

Шунда қалмоқлар тўкилиб, Барчиннинг устига қараб бораберди:

Боради отлари ўйнаб,
Бир нечаси чечан сўйлаб,
Менга тегарми, деб ўйлаб,
Бир нечаси муртин бураб,
Узангига оёқ тираб,
Боради Барчинга қараб.
Бийнинг қизин кўрармиз, деб,
Ҳаммаси ҳам олармиз, деб,
Бораётир бу қалмоқлар
Биз хотинли бўлармиз, деб.
Бийнинг қизи бизни кўрар,
Агар тегса ҳузур қилар,
Бировимизни хоҳлаб олар.
Барчин турар ҳурдай бўлиб,
Тиши гавҳар дурдай бўлиб,
Жамоллари ойдаи бўлиб,
Мисли асов тойдай бўлиб,
Сағрилари ёйдаи бўлиб,
Бир минг қўйли бойдай бўлиб,
Кўзи қуралайдаи бўлиб,
Кўрганларнинг кўнгли тўлиб,
Канизлар билан жам бўлиб,
Ўйин, кулги, даврон суриб,
Кўнгилдан ғуборин олиб,
Канизлар кўп хизмат қилиб,
Бий қизи деб ҳурмат қилиб,
Суқсур ойим кўнглин олиб.
Ҳаммалари бирдай бўлиб,
Боғда очилган гулдаи бўлиб,
Чаманда булбулдаи бўлиб,

Ұтириб эди суҳбат қуриб,
 Қалмоқ борди шердай бўлиб.
 Барчиной қалмоқни кўрди,
 Канизлар кўп шошиб қолди,
 Қалмоқ алплари тўпланди.
 «Бийнинг қизи ўтиргандир,
 Келганимизни билгандир,
 Бизни ихтиёр қилгандир,
 Ҳиздан бир сўз чиқар», деб
 Қалмоқ сўзламай тургандир.
 Ийманиб бунча канизлар,
 Парво қилмас Барчин дилбар,
 «Ҳзи бизга сўз қотар», — деб
 Умид қилгандир қалмоқлар,
 Қарамайди санам қизлар,
 Ҳолин билмайди бадбахтлар.
 «Бировимизни хоҳлар», — дейди,
 Тенгсалиб юрур қалмоқлар,
 Ҳалак бўлгандир бадбахтлар,
 Писанд қилмай ўтирибди,
 Ҳзбак қизи Барчин дилбар.

Қалмоқлар: «Ҳиздан бир сўз чиқар», — деб то туш-
 нинг олдиғача тенгсалиб кўриқдан ўтиб юрибди. Неча
 марта кўриқдан ўтди, тўқсон алпнинг зўри Кўкал-
 дош: — Бир аҳмоқ қилмаганинг бизлар қолибмидик,
 ё биримизга тег, ё баримизга тег, бир жавоб айт, биз
 шундай тенгсалиб юрамизми? — деди. Бу сўзни эши-
 тиб, Барчин бир сўз деб турган экан:

Эшитгин, қалмоқлар, айтган тилимдан,
 Мени олар келмас сенинг қўлингдан,
 Бадбахт қалмоқ, қолма келган йўлингдан.
 Мени олмоққа ҳадинг борми, қалмоқлар,
 Ҳз йўлингга бора бергин, аҳмоқлар.
 Мени оларман деб хаёл қилмагин,
 Кетгин, қалмоқ, келган йўлдан қолмагин.
 Менинг тўрам, билсанг, Бойсин султони,
 Унга Қурбон мендай оймнинг жони,
 Оти Ҳакимбекдир, элда даврони,
 Кўп айланма бунда, қалмоқ, бемаъни.
 Ҳабар етса, алп Алпомиш келмасми,
 Қалмоқларга қиёмат кун бўлмасми,
 Армон билан сендай алплар ўлмасми,
 Ҳолинг билиб, тўғри юрсанг бўлмасми?!

Менманликман баринг бунда келасан,
Келган билан мени нима қиласан?!
Сўз айтгувчи сенга мендай муштипар,
Билсанг, мен ҳам, қалмоқ, сенга баробар.
Лочиндай айналма бунда, аҳмоқлар,
Бора бергин ўз йўлингга бадбахтлар.
Ҳар замон тўпланиб бунда келасан,
Аҳмоқ, қалмоқ, мени нима қиласан!

Бу сўзни эшитиб, Кўкалдош алп туриб айтди: — Ўзбакнинг қизининг дами баланд экан. Кўкаман! Тушиб судраб чиқ буёққа! Кўкаман алп отдан тушиб, отни уйнинг белдовига илдириб, боғана қимиз сўраб аламзада бўлган, уйнинг ичкарасига кирган, Барчиннинг канизлари қўрқиб, уйнинг тўрида тўпланиб турган. Барчин ибо қилиб тескари қараб туриб эди, Кўкаман алп Барчиннинг бурумидан ушлаб, пойгага қараб торта бошлади. Барчин ўзини ўнгариб, қўлини узатди, бир қўли Кўкамanning ёқасига етди, бир қўли билан белбоғидан тутди. «Е, Шоҳимардон пирим», — деб кўтариб, чалқарамон қилиб ерга қўйди. Чап тиззасини кўкрагига қўйиб турди. Оғзи-бурнидан дирак-дирак қон кета берди. Кўкалдош алп туриб айтди: — Кўкаманга қаранглар, у буёққа чиқмади. Ўзбакнинг қизи билан айланишиб қолдимиз?

Бирови келиб, от устидан қараб, Кўкамани кўриб: — Э, ўзбакнинг қизи Кўкамани босиб ўлдириб қўйибди, — деди.

Бу сўзни эшитиб, бир кам тўқсон алп отдан ташлай берди. Барчин алпларнинг отдан аччиқ билан тушганини билиб, қараб кўрди, алпларнинг зўри Кўкалдош эканини билди: зўрлик номига бошида тилла жиғаси бор, остида суворага миниб юрган саман йўрғаси бор. Бошидаги саржиғани кўриб, алпларнинг зўри эканини билиб, алпларга қараб, олти ойга муҳлат сўраб, бир сўз деб турган экан:

Устима кийганим менинг яшил кўк,
Ғарибликда бўлармикан кўнгил тўк,
Саман отли, саржиғали бек йигит,
Олти ойга сиздан муҳлат сўрайин.
Калма шаҳодат мусурмоннинг тилига,
Бизлар қолдик айрилиқнинг ҳилига,
Мусофирмиз муна қалмоқ элига,
Ҳозир музтар бўлдик қалмоқ қўлига,

Мол берганим Бойсун-Қўнғирот элига.
 Олти ойга сиздан муҳлат сўрайин,
 Қўнғирот элга арза бериб кўрайин,
 Олтойгача мен йўлига қарайин,
 Келса келар Қўнғирот элдан Алпомиш,
 Келмаса мен тақдиримдан кўрайин,
 Сўнгра мен ҳам бировингман бўлайин,
 Олти ойга сиздан муҳлат сўрайин.
 Олмадайин сўлган гулдай тарзим бор,
 Муштипарман, сизга айтар арзим бор,
 Сизга ҳамроҳ бўбди неча йигитлар,
 Муҳлат сўраб мендай ойим арз қилар,
 Бир нечалар ўз ҳолидан беҳабар,
 Сен экансан, қалмоқ элда зўрабор,
 Мендай қизнинг айтган сўзи шу бўлар.
 Аввал обло, дуюм наби бўлса ёр,
 Мусофирмиз мина элда хору зор,
 Муҳлат сўраб турган мендай гажакдор,
 Олтой муҳлат беринг, давлатли шунқор.
 Бу гап энди Кўкалдошга хуш келар,
 Бул алпларнинг димоғи хўб чоғ бўлар,
 Алпларга ёқимли Барчиннинг сўзи,
 «Одамни англади ўзбакнинг қизи,
 Ақлингни олади бу жоду кўзи,
 Чирпиллаб ўтирди сўйлаган сўзи,
 Қошида хизматкор неча канизи.
 Айтар сўзин билмас эди бир неча,
 Тар хинали келган, ўзи ойимча,
 Уйнаб-кулсанг булар билан ўлганча,
 Ҳасратидан жафо тортар бир неча.
 Сўз сўзласа, одам ақлин олганди,
 Нечовлар етолмай ҳалак бўлганди,
 Айтган сўзи бизга маъқул келганди,
 Балки яхши билди мендай полвонди,
 Шундай ойим билан қилсанг давронди,
 Балки сўзи кўнгли бордай бўлганди».

«Бизда кўнгли бор экан»,— деб Кўкалдош алп вақти хуш бўлиб: «Алпларнинг ичида мени хоҳлагандай бўлди, балки менинг зўрлигимни ҳам билди, бизга кўнғил қўйди»,— деб.— Бор, олти ойга муҳлат,— деб юборди. Ҳадди йўқ, ўзга алплар ҳам «Олти ойга муҳлат»,— деяпти. Кўкамани қўйиб юборди, бул ҳам ўрнидан туриб: «Олти ойга муҳлат»,— деб бораяпти. Ол-

ти ойгача алплар бурулмаси бўлиб қайтди, йўлда чақ-чақлашиб борапти.

Бир нечаси айтади: — Қалай, Кўкамани, шу ўзбакнинг қизини олиб берсақ, оларсанми, шунинг билан ватан-рўзғор қиларсанми, чап тиззаси кўкрагингга тегса, оғзи-бурнингдан қонинг кетиб ўларсанми? Кўкамани алп туриб айтди: — Сизлар тарз аҳмоқсизлар, мен сизларнинг қайсингдан камман, тўқсон ботмон темирдан совут кийсам, тўқсон ширбознинг этини таътил қилсам, тўқсон алпнинг бири бўлсам, шу ўзбакнинг қизи ҳар сўзининг ўралида:

Эр Алпомиш ёрим бордир,
Элда зўраборим бордир,
Қатордаги норим бордир,
Шундайин қайсарим бордир.
Чилла кирганда маст бўлган,
Хатапга бошини урган,
Душманларнинг додин берган,
Элда зўраборим бордир,—

деб айтади, лекин бунинг норининг бори ҳам рост, элдаги зўрининг бори ҳам рост, бунинг мояси шундай, нори ким қандай?! Бундай тегина берсанглар, бир кунлари шунинг нори келар, бошимизга бало бўлар, бизга чичқон ини минг танга бўлиб қолар. Менга солсанглар, шунинг олти ойи ҳам қурсин, ҳамишаги бўйдоқчилигимиз-да, шу ўзбакнинг қизини чўртта қўйсак дейман,— деди. Алплар бу сўзни айтиб, мазгилига қайтиб кетди.

Барчин ўн минг уйли Қўнғиротнинг йигитидан ўн йигитни сайлаб олди, отасининг тўқсон тўқай йилқисидан ўн отни сайлаб олди, отларни совутиб тамом қилди. Шунда шундай арза ёзди Барчин: «Олти ойчилик йўлга келдим, қалмоқнинг элига келдим, зўр ёвнинг қўлида қолдим, олти ойга муҳлат олдим, мендан умиди бўлса, Алпомиш келсин, бўлмаса жавобимни, берсин». Арзани ўн бойваччага топширди, отларни эгарлаб, чоқлаб, яхши бор,— деб дуо қилиб, бир сўз айтиб турган экан:

Кечани мунаввар қилар тўлган ой,
Савашли кун тортилади парли ёй,
Бандам десин, раҳм айласин бир худой,
Кашалда талашда қолди Барчиной.
Борсанг салом ўйнаб ўсган эллара,

Кўкқамишдай мазгил жойим, чўллара.
Қалмоқлар йиғлатди мендай санамди,
Юрагимга тўлган доғу аламди(р),
Албатта сўранглар мактаб жўрамди.
Муғойиб сўз айтар мендай муштипар,
Кеча-кундуз шабгир тортинг хизматкор,
Жиловдоринг бўлсин имом, чилтанлар.
Бойсин юртда қолган қавму қардошим,
Бу элда сел бўлди менинг кўз ёшим,
Мусофирлик юртда гангиди бошим,
Менга ҳамдам бўлолмади ҳеч кишим.
Мендайин мунглиқнинг кўнглин бўлади,
Қалмоқ бари қайғу, зулм солади,
Олти ойга Барчин муҳлат олади,
Қалмоқ элда мусофир бўб жилади.
Бир олтойга зўрдан муҳлат сўради,
Бойваччалар хизмат қилиб боради.
Ошиқнинг фаҳмидир қоронғу кеча,
Йиғласам, ҳолима йиғлар бир неча,
Кеча-кундуз тинмай юринг, бойвачча,
Борсанг, салом ўйнаб-ўсган эллара.
Кеча-кундуз тинмай йўлни олинглар,
Бий бобома бул хабарни беринглар,
Катта-кичик ҳамма дуо қилингллар,
Элда қолган қариндошни кўрингллар.
Сўз айтар сизларга мендайин санам,
Қалмоқда қолмасин гулдайин танам,
Қалмоқнинг зулмидан йиғлади энам,
Худойим кечиргай қилган хатомни,
Хафа қилдим Бойсаридай отамни.
Сен бориб кўрарсан Қўнғирот элимни,
Бошимдан кўтарсин қайғу, зулмни.
Қўнғирот элда бордир неча сирдошим,
Ҳамдам бўлиб бирга юрган йўлошим,
Оға-иним, элимда денги-дўшим,
Хизмат қилинг онсон бўлғай бул ишим.
Бу сўзни айтиб Барчин дуо қилади,
Улуғ-катта бари йиғилиб келади,
Қўл очиб буларга дуо қилади,
Элчи бўлиб Қўнғирот элга жўнади.
От белига чопар минди,
Барчиннинг арзасин олди,
Ҳамма дуо қилиб қолди,
Арзачилар йўлга кирди.

Қўнғирот элга йўлни бошлаб,
Бедов боради анғишлаб,
Чопарларнинг кўнглин хушлаб,
Қамчи ургандир қулочлаб,
Остидаги араби отлар
Йўлда юрар яшин ташлаб.
Бедов отга қамчи чотди,
Урган қамчи симдай ботди,
Чопарлар қистаб йўл тортди,
Неча адир, белдан ўтди,
Чопарлар қилиб ғайратди,
Кеча-кундуз шабгир тортди,
Кўрсак дейди Бойсин юртди.
Бўлиб Барчинга хизматкор,
Яқин бўлар узоқ йўллар,
Бораётган ўн диловар,
Шундай йўл тортди чопарлар.
Неча дарбанд, белдан ошди,
Гоҳ йўлларда ақли шошди,
Гоҳларда йўлдан адашди,
Яна қайтиб йўлга тушди,
Неча бел, тоғлардан ошди.
Ҳавода бор ёруғ юлдуз,
Дарёда ўйнайди кундуз,
Йўл юради кеча-кундуз.
Бедовлар селдаланг отди,
Чув-ҳа, деди, қамчи тортди,
Остидаги араби отлар
Кунба-кун бўйнин узатди,
Совиб қарсоқдайин қотди,
Йўлларнинг танобин тортди,
Не йўлларни тўзон тутди,
Гоҳи кечалар йўл тортди,
Барчин деб қилди ғайратди,
Ахтаради Бойсин юртди,
Тинмайин чопар йўл тортди.
Узоқдир Қўнғирот ораси,
Ёмон тоғларнинг дараси.
Билмайди юртдан хабарди,
Чарчатади чопарларди,
Тўқсон белдор тоғи борди(р),
Юриб ўтиб бораётир
Неча бир қия йўлларди.
Излагани Қўнғирот хони,

Чарчайди минган ҳайвони,
Дам бермакка фурсат қани?!
Қалмоқнинг зулми бемаъни.
Барчин кўнглин олсак, дейди,
Муддатига борсак, дейди,
Бекка кўриниш берсак, дейди,
Кеча-кундуз юрсак, дейди,
Чарчаса, отни урсак, дейди,
Биз ҳам инъом олсак, дейди,
Эли-юртлар қандай экан,
Юриб бориб кўрсак, дейди.
Қўнғиротнинг юртини сўради,
Барчинойга хизмат қилиб,
Арза кўтариб боради.
Жафо қилган кўп баччалар,
Йўл тортади бойваччалар,
«Муддатига еткизмасак,
Хизматимиз бекор бўлар,
Қалмоқлар Барчинни олар,
Сўнгра бул иш қийин бўлар.
Олти ойчилик йўл дейдилар
Қалмоқдан Қўнғирот ораси,
Дуо қилиб қолиб эди
Бойсарининг мунглиқ боласи.
Қалмоқлардан жафо кўрган,
Қаттиқ кунда йиғлаб қолган,
Ҳақимбекка арза берган,
Бойваччалар хизмағ қилган».
Шу сўзни айтиб йўл тортди,
Сувсиз чўлга тушиб кетди,
Ташна бўб чопар йўл тортди.
Кўринмас мазгили эллар,
Одамзоддан йўқдир хабар,
Сувсиз энди узоқ йўллар,
Шундай қип чопар йўл олар.
Бораётган валломатлар,
Бошдан кетса аломатлар,
Биз билмаймиз элдан хабар,
Оқшом-кундуз тинмай юрар.
Шундай қип чопар йўл тортди,
Қамишзор кўлларга етди.
Бунда отга дам берибди,
Бир дам фароғат қилибди,
Қашантириб минган отди,

Айил пуштанини тортди.
Мўлжал-муддат ўтмасин, деб
Чопар қистар минган отди.
Қарамас отнинг бетига,
Чидай олмай ғайратига,
Қамчи ургандир отига,
Етсак дейди элатига.
Шундай чопарлар йўл тортди,
Жафо тиғи жондан ўтди,
Айрилиқ бағрини йиртди,
Тўзон қиб йўл юриб кетди,
Неча тоғдан турмай ўтди,
Ола деган тоққа етди,
Отларнинг мазаси кетди,
Жуда тенгсалиб йўл тортди,
Энди кўрди Бойсин юртди.
Ола тоғдан энкайгандир,
Қўнғирот элатин кўргандир,
Вақтини хушлаб юргандир,
Шундай қилиб юриб кетди.
Тўқсон кеча-кундуз ўтди,
Отларнинг мазаси кетди,
Булар тепсиниб ғайратди,
Оралади бул элатди,
Шундай қип қилди меҳнатди,
Бойбўриникига етди.

Отлар қарсоқдай қотган, тўқсон кеча-кундуз йўл тортган, балки чопарлар Қўнғирот элига Бойбўрининг давлатхонасига етган; от устидан туриб салом берди. Буларни кўриб, Бойбўри айтди: — Булар қандай одам экан, беадаблик билан салом берди менга.

Чопарлар бояги аризани чиқариб берди, аризани ўқиб кўриб билди, келган Барчиннинг чопари экан. Ун маҳрамни буюрди, чопарларни битта-битта отдан кўтариб олди, чопарларга хизмат қилди, бу аризани ҳеч кимга билдирмай, олиб бориб сандиққа солиб ташлади. Чопарлар йигирма кун ётди, хўб иззат-икром қилиб, қилди зиёфатди, кўп қилди хизматди. Берган аризасидан ҳеч шобир бўлмади. Чопарлар жўнаймизга тушиб, чопарларга зар-зебар инъом бериб, хуш келибсан қилиб, йўлга солиб, чопарга шундай гап тайин қилди: — Бундан кетганча, Қўнғирот музофотидан ўтганча, Қалмоқ вилоятига етганча, ё бир ўтинчига, ё бир подачига,

ё чўлда юрган чўпонга, «биз Барчиннинг келган чопари бўлар эдик», — деб оғзингдан чиқарсанг, одам буюраман, кейинингдан қувиб етади, бошингга қамчи чотади, баданингни бўздай қилиб йиртади, олиб келиб дорга тортади, оғзингдан чиқармай кетгин, — деб тайинлаб, чопарларга айтиб турган сўзи:

Ҳақимбекни сўраб ариза берибди,
Билдим, Барчин той-талашда қолибди,
Қалмоқлардан кўп бир азоб кўрибди,
Унга бойваччалар меҳнат қилибди.
Хизмат қилиб ўнта чопар келибди.
Чопарлар, эшитгин айтган ноламни,
Обод қилган бунда кулбахонамни,
Барчин учун юбормайман боламни.
Қайтай, қилса қалмоқ қаттиқ зулмни,
Баҳор бўлса тар очилган гулимни,
Барчин учун юбормайман улимни.
Майдон бўлса бедов отлар чопилар,
Чопиб келса банот жуллар ёпилар,
Бормасин, ўғлима хотин топилар.
Ҳеч кимга бермайин кетгайсан хабар,
Сен билдирмай тўғри кетгин, чопарлар.
Сўзимни кўнглингга оғир олмагин,
Юришинг бировга маълум қилмагин,
Кўп яшасин, бунда беклар ўлмасин,
Келганингни бек Алпомиш билмасин,
Биров билиб яна хабар бермасин,
Юришинг ҳеч элга маълум бўлмасин.
Биров билса, Алпомишга билдирар,
Дўст йиғлатиб, душманимни кулдирар,
Кўнғиротнинг хонин қалмоқ ўлдирар,
Ўғлимга жанжалли қизлар не даркор?!
Ҳолинг билиб тўғри кетгин чопарлар.
Билган сўзим сенга фиғон этарман,
Билдирсанг, қувалаб сенга етарман,
Ҳайдаб келиб сени дорга тортарман,
Ҳолинг бил, чопарлар, бўлгин хабардор!

Бу сўзни эшитиб, чопарлар «сира ҳам оғзимиздан чиқармаймиз», — деб йўлга кирди. «Хўб гапни гапирди, хоҳи бор, хоҳи борма, биздан бир хизмат-да, борган-бормаганинг билан нима ишимиз бор, кетса, сенинг келининг кетади, қалмоқ олса, сенинг инингнинг қизини олади, биздан кетадиган бир йўл юрган хизматимиз»

да», — деб йўлга равона бўлди. Булар жўнаб кетди. Жўнаганига ҳам неча кун ўтди.

Бойбўрининг Қултой деган йилқичи қули бор эди. Алпомишга энчи бир тарлон бияси бор эди. Бир ярғоқ қулун туғди, бу тулпор, деб Бойбўрига олиб келиб берган эди. Неча йилдан бери таблада боқувли турган эди. Чопарлар келиб кетгандан кейин табладаги от сагриси тошиб, ёли қулогидан ошиб, юлдузни кўзлаб, параққос бойлаб ўйнай берди. Бойбўри: «Шу ёмонлагурнинг ўйнагани ҳам яхшилик эмас», — деб сагрисига уч-тўрт таёқ тушириб, табладан чиқариб, Қултойнинг қошига олиб бориб, йилқиларга қўшиб қайтди.

Алпомишнинг Қалдирғоч деган синглиси бор эди. Қирқин канизлари билан бир сандиқни очиб кўраётди эди, бир хат чиқди: ўқиб кўрди, Барчин чечасининг хати. — Туновги ўн чопар бу хатни олиб келган экан, буни билдирмай отам сандиққа солиб қўйган экан. Юринглар, бек акамга бораёйик, бу хатни бераёйик, қанча ғайрати бор экан, синаёйик, — деб Ҳақимбекнинг қошига келди. Хатни берди. Шу вақтларда Ҳақимбек ўн тўрт ёшга кирган, маст бўлган нордай кўпик сочиб ўтирган, неча маҳрамлар хизматида турган. Хатни ўқиб кўрди, хатда айтибди: «Олтойчилик йўлга келдим, тўқсон алпда той-талашда қолдим, олти ойга муҳлат олдим, мендан умиди бўлса, Алпомиш келсин, бўлмаса жавобимни берсин» деган хат. «Олти ойчилик йўлда бўлса, қалмоқнинг элида бўлса, зўр ёвнинг қўлида бўлса, бир хотин оламиз, деб сандириб ўламизми», — деб хатни тиззасининг остига босиб ўтирди.

Қалдирғоч ойим акасига қараб, бир сўз айтиб турган экан:

Менинг билан ҳамроҳ бўлган бу қизлар,
Бирга келди бунда энди канизлар,
Ака, сенга айтадиган арзим бор,
Талаш бўпти бийнинг қизи зулфакдор.
Савашли кун тортилади парли ёй,
Мўмин қулни бандам десин бир худой,
Ғамли одам тортар экан оҳу вой,
Кечасини ёруғ қилар тўлган ой,
Кашалда талашда қопти Барчиной.
Мард йигитнинг ёри талаш бўларми,
Эр йигитнинг ёрин қалмоқ оларми,
Барчин чечам талаш бўлиб қоларми,

Сендай беклар бу беҳабар турарми?
 Келар дебди, сендан умид қилибди,
 Олти ой қалмоқдан муҳлат олибди,
 Инсоф қиб бадбахтлар муҳлат берибди,
 Умид тортиб сенга арза қилибди,
 Хат кўтариб ўн бойвачча келибди,
 Англамай отама хатни берибди,
 Отам хатни бул сандиққа солибди,
 Энди билиб синглинг олиб келибди,
 Мунглуқ синглинг сенга арз қиб турибди,
 Қалмоқларда чечам жабр кўрибди.
 Ака, айтган сўзим оғир олмагин,
 Нар-мода ишини бунда қилмагин,
 Бу ишдан беҳабар бўлиб турмагин.
 Сен бормасанг, ёринг қалмоқ олади,
 Барчин йиғлаб нима илож қилади,
 Сўраганда излаб борсанг бўлади,
 Зўр бўлган қалмоқлар унда қолади,
 Шундай қиб эр йигит ёрин олади.

Бу сўзни эшитиб, Ҳақимбек нар-мода деган гапни
 кўнглига оғир олиб, қизларга қараб, нар-мода деган
 гапнинг маъноси нима, деб сўраб турган экан:

Жафо тиғи бу кун жондин ўтади,
 Айрилиқ ханжари бағрим йиртади,
 Нар-мода деб қизлар кимни айтади?
 Давлатимдан шоли-шолдам ўрайман,
 Кеча кўрган тушим кундуз йўрайман,
 Гул тарзим сарғайиб сенга қарайман,
 Нар-мода маънисин сендан сўрайман.
 Юрагима тушди доғи-аламлар,
 Синглим билан бирга келган санамлар,
 Сенга айтган мен ҳам бундаин сўзлар,
 Қўнғирот элда ўйнаб-кулган кўп қизлар,
 Синглим билан бирга келган канизлар,
 Нар-мода деб менга сўзладинг сўзлар,
 Нар-мода маънисин айтгин, сен қизлар.
 Нар-мода деганга хафа бўлибман,
 Нима гап эканин билмай турибман,
 Кўнглима мен ҳам оғир олибман,
 Ёмон сўз деб жуда ҳадик қилибман.
 Нар-мода деганга кўнглим бузилди,
 Дийда гирён бўлиб бағрим эзилди.
 Нар-мода деганинг кўнглима келди,

Кўп қизлардан аканг уялиб қолди,
Эмикдошим, сенинг гапинг не бўлди?
Мендаин акангни хафа қиласан,
Нар-мода деб мени силкиб соласан,
Сен менга наҳ уриб, лопи урасан,
Жуда ҳам акангни номард биласан,
Канизларни ҳамроҳ қилиб юрасан,
Бундай бўлсанг, сен жувормак ўласан,
Нар-мода эканим нима биласан,
Нар-мода деб мени айтиб турасан.

Бу сўзни акасидадан эшитиб, Қалдирғоч ойим бир сўз
айтиб турган экан:

Хар ким ўз элида бекми, тўрами,
Нар-модалар сендан камроқ бўлами,
Марднинг ёри той-талашда қолами?!
Мард бўлиб майдонли кунда юрмаган,
Йилқичидан бедов сайлаб минмаган,
Олмос пўлат белга қайраб чолмаган,
От асбобин шайлаб Қалмоқ бормаган,
Қалмоқларга қаттиқ кунлар солмаган,
Той-талашда қолган ёрин олмаган,
Ўз элида бир хил гапни билмаган,
Жаҳонни сайр этиб бунда юрмаган,
Нар-модалар сендан ортиқ бўлами?
Бу сўзимни нега оғир оласан,
Ёринг кетса қандай элда юрасан,
Тирик юрмай, ака, сен ҳам ўласан.
Яшилиқ шул, гапни оғир олмагин,
Муҳлат яқин кепти, кечга қолмагин,
Сарсон бўлиб, бунда ўйланиб турмагин,
Эрта юр, ишингни кечга қўймагин,
Хабар кепти, ака, бундан жўнагин.
Мен эшитдим чечам арза тилидан,
Ажиратиб олгин золим қўлидан,
Хабар олгин мусофирлар ҳолидан,
Жўна, ака, Бойсин-Қўнғирот элидан,
Олис деб қайтмагин бундай йўлидан,
Нимиш келсин мунглуқ чечам қўлидан,
Езган хати унинг шундай бўлибди,
Тўқсон қалмоқ кунда йиғилиб келибди,
Қалмоқнинг юртида улар ғарибди(р).
У алплар ҳам кўп таадди қилибди,
У сабабдан бунда хабар келибди,
Ака, сендан бормоқ лозим бўлибди.

Бу сўзни эшитиб:— Яёв борамизми эса? — деди. Қалдирғоч ойим:— Тўқсон тўқай йилқинг бор, яёв бориб, мингани оёқ-улов топмай ётибсанми? Эгар-абзални олсанг, йилқига Қултойнинг қошига борсанг, кўнглингга ёққанини хоҳлаб миниб кета берсанг,— деди.

Бу сўзни эшитиб:— Хайр эса,— деди. Қалдирғоч-ойим эгар-абзални, совут-қалқонни, ёв-яроқ, асбобни, айил-пуштанга солиб, ўхшатиб бўғиб, кўтартириб юборди. Кўтариб бораётиб эди, бой отаси овдан келаётиб эди, олдидан чиқиб қолди, қараса, ўғли кўтариниб бораёпти, отаси ҳадик олиб, бир сўз сўраяпти:

То ўлгунча сўйлаб қолган тил бўлсин,
Ғанимнинг шавкати куйиб кул¹ бўлсин,
Кўрар кўзим, болам, сенга йўл бўлсин?
Эгар, абзал, анжом олиб келасан,
Кўтарилиб бунда ҳалак бўласан,
Йўл бўлсин, жон болам, қайда борасан?
Бировлардан бирор сўзни билдингми,
Йўқса, болам, овга талаб қилдингми,
Олис юртга, қўзим, бормоқ бўлдингми,
Хабар бер, жон болам, қайда борасан?
Белингга боғлабсан заррин пўтангни,
Худойим кечиргай қилган хатонгни,
Хафа қилиб кетма мендай отангни,
Хабар бергин, қўзим, қайда борасан?
Сен эшитгин, болам, айтган додимни,
Сабил қилиб кетма музофотингни,
Миндирайин сенга бедов отимни,
Шоду хуррам қилай бу фарзандимни,
Болам, айтгин менга борар юртингни,
Мен биламан абгор бўлиб келасан,
Бир нечадан бир ёмон сўз биласан,
Тарадду шул, олис юртга борасан,
Ҳалак бўлиб йўлда нима қиласан,
Кўрар қўзим, болам, қайда борасан?

Отасидан бу сўзни эшитиб:— Эй, закот олмай ўлинг сиз бир,— деб ўтиб жўнай берди. Войбўри: «Об-бо, бу жувормакка биров билдирган экан»,— деди.

¹ Қўлзмада келиб эл.

Сойма-сой уриб кетди. Войбўри уйга етди. Келиб сандиқни кўрди, сандиқ очилиб қолибди, бояги қўйган хати йўқ. Тағи минди бедов отди, сой билан паналаб йўл тортди. Алпомишга кўринмай кетди. Алпомишдан бурун Қултойга етди. Қултойга туриб айтди: — Алпомиш келаяпти, Кашалдан келган хабарни биров билдирибди, бул иш ёмон бўпти, лекин ўзи зўр-ку, зўр ҳам бўлса, жуда қўрқоқ, сал дўқдан ҳам қўрқади ўзи, уриб-сўкиб, йилқи бермай, дўқлаб қайтариб юборгин. Қултой айтди: — Сендан амр бўлмаса, Алпомишга йилқи бераманми?!

Войбўри: — Албатта шундай қил, — деб Қултойга тайинлаб қайтди. Бу гапдан бежабар орқаланиб Алпомиш бораяпти. Қултойга яқин етди. Қултой Алпомишни кўриб, кўнглини хушлаб, йилқи боқадиган қайқи таёғини қўлга ушлаб, жуда шамиён қайтариб, дўқлаб, Алпомишга қараб айтиб турган сўзи:

Қаерларга қилдинг талаб,
Ҳароми полвон ўпкалаб...
Сўз айтади мендай ночор,
Бу йилқиларда ниманг бор?
Сенинг бу юришинг бекор,
Сенга тегмайди йилқилар,
Кет энди сендай энағар,
Юришингдан йўқдир хабар,
Бу йилқиларда ниманг бор?
Тўкайин сенинг ёшингни,
Билмайсан мендай кишингни,
Турсанг ёрарман бошингни,
Қилайин сенинг ишингни,
Кет энди турмай, энағар.
Хазон бўлиб боғда гуллар сўлдими,
Обло сенинг ақли-ҳушинг олдими,
Войбўри ўлиб, моли сенга қолдими?!
Гап эшит айтган тилимдан,
Кет энди, қолма йўлингдан,
Ҳеч иш келмайди қўлингдан,
Айрилма ўсган элингдан.
Сен менинг қошима келма,
Ҳалак бўлиб бунда турма,
Бу ерда бир ниманг борма?
Сен ўзингни абгор қилма,
Бу сўзимни ҳазил билма,

Бир зўрнинг қўлида ўлма.
Бекорига сарсон бўлма,
Узоқ йўлга талаб қилма,
Ёшсан сен, овора бўлма,
Кет энди, сен йўлдан қолма.

Алпомиш бу сўзни эшитиб, Қултойга қараб, бир сўз деб турган экан:

Бобо, сиру ҳолим маълум қилайин,
Сиздан энди бир бедовни сўрайин,
Бедов миниб қалмоқ элга борайин,
Қалмоқ элдан ёрим олиб келайин,
Жавоб бергин, бобо, мен ҳам жўнайин.
Хабар билдим, ёрим талаш бўлибди,
Кашал юртдан бизга элчи келибди,
Барчинойим ул ўртада қолибди,
Мендай ўғлинг, бобо, бормоқ бўлибди.
Қалмоқ элга мен ҳам бориб келайин,
Бориб мен уларнинг кўнглин сўрайин,
Қалмоқларман қайтмай саваш қилайин,
Бийнинг қизин ажиратиб олайин,
Ўйнаб-кулиб яна элга келайин,
Ўз юртимда келиб даврон сурайин.
Сен эшитгин мендай ўғлинг сўзини,
Ажратиб келайин бийнинг қизини.
Сачратиб борсам миниб бир тулпор,
Ўзима ёр, бобо, сенга хизматкор,
Сенга менинг айтган арзим шу бўлар,
Бунда турмай Кашал бормоғим даркор.
Рухсат берсанг, жафо тортиб бораман,
Қалмоқларман қон тўқишиб кўраман,
Олис юртга сафар қилиб бораман,
Бундан борсам, бийнинг қизин кўраман,
Йилқи берсанг, шоду хуррам бўламан,
Бобом дейман, меҳрибонлик қиламан,
Бобо, сени иззат қилиб юраман,
Бир йилқи бер, бобо, миниб бораман,
Тақдиримда нима борин кўраман,
Кетган ёрга талаб айлаб бораман,
Насиб қилса, ёрим олиб келаман.

Бу сўзни эшитиб, Қултой ҳам бир сўз деб турган экан:

Хазон бўлмайд боғда гуллар сўлдими,
Обло сенинг ақли-ҳушинг олдими,

Ажал етиб ё паймонинг тўлдими,
Бойбўри ўлиб, моли сенга қолдими,
Ё, энағар, ажал ҳайдаб келдими?
Мендаин бобонгнинг кўнглин бўласан,
Тур, йўқол, энағар, тайин ўласан,
Бу ерда селайиб нима қиласан?
Кўп турмагин мендай бобонг қошига,
Чидай олмассан бобонгнинг ишига.
Бу сўзни айтиб марднинг ақлин олади,
Уч-тўрт таёқ қайқайтириб солади,
Еган таёқларинг йилқи бўлади!
Ҳақимбекнинг кўзи аланглаб қолади,
Жуда ҳам бир таёқ ўтиб боради.
Билмади-ку бобосининг ишини,
Пок бўлмаса ёра ёзди бошини.
Шундай дўқлаб Қултой қилди сиёсат,
Таёқ еган бекда қолмади тоқат,
Ўлдирар қайтмасам, дейди валламат.
Таёқ еб Ҳақимбек ҳарба қилмади,
Бобосининг қилган ишин билмади,
Таёқ ўтиб танда тоқат қолмади.
Бул бобоси кўп сиёсат қилади,
Жуда айналтириб анча уради,
Бобом урди деди, қайтиб жўнади,
Кўтариниб қайтиб кетди йўлига.
Илойим бир Қултой қули курсин, деб
Ўлар вақти хўп бўкириб ўлсин, деб,
Кетди бундан бул имонсиз қолсин, деб.
Жуда менга қаттиқ азоб беради,
Бул имонсиз аямайин уради,
Мен кетмасам таёқ ўтиб боради.

Алпомиш Қултойнинг қошидан қайтди, кўтариниб бораётиб эди, «Булай-шулай, деб Қултой дўқласа, акам қайтиб келиб қўядан ҳам тоймас; ўз кўзимиз билан жўнатиб юборайлик», — деб қирқин канизлари билан Қалдирғочойим келаётиб эди, олдидан чиқиб қолди. Алпомиш ерга қараб бораётиб эди. Шундай бошини кўтариб қаради, қарши манглайига канизлари билан сингиси келиб қолибди, қизларни кўриб, уялган киши бўлиб, эгар-абзални ташлаб юбориб, йўл устида ёнбошлаб ётди. Қалдирғоч ойим устига бориб, бу сўзни айтиб турибди:

Айтган сўзнинг поёмини билсанг-чи,
Кўз куюги э, нар-мода ўлсанг-чи,
Кеча-кундуз ҳаққа фиғон этмаган,
Қиличига қирмизи қон қотмаган,
Ўз молига ўзин важи ўтмаган.
Қул деганга қаҳр қилмас бўлурми,
Йилқи ичидан бедов минмас бўлурми,
Қул деганнинг бошин олмас бўлурми?
Қултойнинг дўқидан қайтиб келасан,
Сўраганда нима жавоб берасан,
Сен ҳам одамман деб қандай юрасан,
Уялиб ёнбошлаб йўлда қоласан.
Билсанг, Қултой йилқи боқар хизматкор,
Кўп дўқлабди, аҳволидан беҳабар,
Сен сўрасанг, улар сенга жавобгар,
Бу юришинг, бек ака, қандай бўлар?
Одам кўрса юришингга кулади,
Бу юришинг элга гап бўб қолади,
Жўнатмоқ бўб мендай синглинг келади,
Бу юришинг, ака, айиб бўлади.
Ётмайин ўрнингдан энди турсанг-чи,
Буйтиб турмай энди ғайрат қилсанг-чи,
Бизнинг билан бирга-бирга борсанг-чи.
Бу сўзларни айтди шундай муштипар,
Ўрнидан тургандир давлатли шунқор.
Оҳ урганда хаста кўнглин хушлади,
Эгар-абзалини йиғиб ушлади,
Шул замон эгнига қоқиб ташлади,
Қултойқулга тағин йўлни бошлади.
Йўлга тушиб Қултойқулга қаради,
Урган ерда ҳали Қултой туради,
Қайтай деса, бул синглиси келади,
Тағи урармикин деб кетиб боради.
Бу қизлар билмайди Ҳақимбек ўйин,
Ҳақимбек илгари, синглиси кейин,
Қултойқулга бирга кетиб боради,
Ҳақимбек қизлардан илгари ўтар,
Илгари ҳаллослаб энди йўл тортар,
Таваккал қиб бораётир муқаррар.
«Қандай бўлса, Қултойқулга борай, деб,
Қайта бошдан тағи сўйлаб кўрай», деб.

Қултойнинг қошига яқинлашиб борди. Синглиси канизлари билан анча кейин қолди. Қултой ҳам Алпо-

мишни кўрди. Қултой тағи дўқлаб, бу сўзни айтиб кела берди:

Бобонгнинг сўзини ҳазил биласан,
Сен баччағар нега айналиб келасан,
Сен энағар, билдим, тайин ўласан,
Нимишинг бор, тағи нега келасан?!
Яна биров йўлда кўнглинг бўлдим,
Тағи сенинг таёқ егинг келдими?
Сиёсат қиб Қултой яқин келади,
Бек Алпомиш индамайин туради,
Ҳар гап бўлса, тақдиридан кўради,
Тағи келиб Қултой буни уради,
Уч-тўрт таёқ айлангириб солади,
Бунда келган одам тайин ўлади,
Алпомишга таёқ ўтиб боради.
Таёқ ўтди, хаста кўнглин хушлади,
Кўтарган нарсасин ерга ташлади,
Қултой қулнинг белбоғидан ушлади.
Жафолар солгандир тандаги жонга,
Хазон бўлса зоғлар қўнар гулшанга,
Таёқ ўтиб эди бундай султонга,
Қултойқулни чирпиб отди осмонга.
Отиб кеб юборди давлатли шунқор,
Қултойқул ҳавода кўринмай кетар.
Давлатли хон шундай кўкка қаради,
Олчи-чикка бўлиб энди айланиб,
Қултойқул осмондан тушиб келади.
Кўкдан келаринда Қултой не дейди:
— Армон билан ўлдим ғаминг е, — дейди.
Ерга тушиб Қултой бобонг ўлмасин,
Йилқиларинг боз боқувсиз қолмасин.
Ҳар не деб амр этсанг ани қилайин,
Жуда илдамидан ушлаб берайин,
Ерга тушиб мен ҳам нобуд бўлмайин.
Бу сўзларни айтиб ҳаводан етди,
Узалиб Қултойнинг белидан тутди,
Чалқарамон қилиб ерга қўйибди,
Тиззасин кўкракка қўйиб турибди.

- Бобо, қани ушлаб беринг!
- Қўя бер, ўғлим, ушлаб берайин, — деди.
- Йўқ, ётган ерингда ушлаб берасан! — деди.
- Турмасам, қандай ушлаб бераман, — деди.
- Эса мени нимага бунча урасан?

Қултой ҳам заҳар чол эди. Етган ерида бир қур-
хайт тортди, тўқсон тўқайдаги йилқи йиғилиб қоши-
га етди, ҳамма йилқилар жам бўлиб турибди. Добон-
бий бобосидан қолган қўриқни Ҳакимбекнинг қўли-
га берди. Ҳакимбек қўриқни қўлига олди. Бу қў-
риқни йилқиларга солмоқчи бўлди. «Саман сарига
туш, ё олапоча тўрига туш, шапақнинг зўрига туш», —
деб қўриқни солди, ёллари эшилган ипакдай бир чипор
отнинг бўйнига тушди. Кўнглидаги бўлмай, отдан кўп
кўнгли тўлмай: «Кўп нозик учради», — деб бу отни
қўйиб юборди; яна қўриқни солди, тағи шунинг бўйни-
га тушди. «Бир бало қиласанми, ё ёмонлаб ўласанми,
менга дардисар бўлиб қоласанми», — деб қўйиб юбор-
ди. Қайтариб тағи қўриқ солди, тағи шу чипорнинг
бўйнига тушди. «Тақдирдаги шул экан-да», — деб бел-
боғини отининг бўйнига солиб, етаклаб кела берди,
эгар-абзалининг қошига бориб, уёқ-буёғини кўра берди.
«Қандай бўлар экан», — деб ўйланиб туриб эди, Қал-
дирғочойим ҳам канизлари билан кела берди. Акаси-
нинг тарзига қаради. Акасининг айтгани бўлмай, отдан
кўнгли тўлмай, хафа бўлиб турганини билди. Отнинг
тизгинини акасининг қўлидан олиб, сағрисини силаб,
уёқ-буёғига қараб, «Йилқида юрган ҳар отлар бор,
юлдузни кўзлаган, не отлар қўриққа кемай, менинг
тақдирим шундай ёмон отга қолган», — деб турганини
Қалдирғочойим билиб: — Хафа бўлма, бу отинг балки
тулпор чиқар, ёмон дема, бул отинг назаркардадир,
буни минган одам кўп ерларни кўради, мақсадини
ҳақдан топиб қолади, — деб акасининг кўнглини кўта-
риб, қуллуқ бўлсин қилиб, бир сўз айтиб турган экан:

Ўзи шундай келган экан човкар кўк,
Қуйруғидан берисинда қири йўқ,
Минганларга бўлар экан кўнгли тўқ,
Буни минсанг, ака, сенга душман йўқ.
Минганда ирғийди бу арғумоғинг,
Эгар қошга солсанг олтин садоғинг,
Боргандан тегади бодом қобоғинг,
Қуллуқ бўлсин, акажон, арғумоғинг.
Чопар от ўйнатиб бундан борасан,
Буни минсанг, ака, йўлли бўласан,
Қалмоқларнинг жуда додин берасан,
Борганданоқ Барчинойни оласан,
Яна қайтиб ўйнаб даврон сурасан,

Бу отингдан кўп хосият кўрасан,
 Қуллуқ бўлсин, акажон, арғумоғинг.
 Емон дема, ака, Бойчиборингни,
 Кўнгилдан чиқаргин сен ғуборингни,
 Сен билмадинг бу асл тулпорингни,
 От учун бўлмагин сира кўнглингни.
 Боргандан оларсан кетган ёрингни,
 Назаркарда билгин бу тулпорингни.
 Минсанг, тангрим берар мақсадларингни,
 Обод қилсанг келиб кирдикорингни,
 Манглайин силагин бу тулпорингни.
 Отинг асли назаркарда бўлади,
 Бир нечалар синамайин қолади,
 Қамчи урсанг учар қушни олади,
 Бундай от ҳар кимда қайдан бўлади?!
 Миниб кўрсанг, ака, кўнглинг тўлади,
 Сенинг отинг жуда белдор тўлади(р),
 Қичов бўлса олис йўлни олади,
 Бул отдан, акажон, кўнглинг тўлади,
 Қалдирғочнинг сўзи шундай бўлади,
 Бефаросат одам нима билади,
 Узоқ йўлни яқин қилиб юради,
 Ахир бориб отдан кўнглинг тўлади,
 Тулпорман деганлар кейин қолади,
 Сенинг излаганинг шул от бўлади.
 Остингда ўйнаса шундайин тулпор,
 Ҳеч бир душман бўлолмасин баробар,
 Ғанимларнинг додин берар жонивор,
 Назаркарда билгин, ака, Бойчибор,
 Қолмайди кўнглингда заррача ғубор,
 Барчин чечам бул йўлингга интизор,
 Қичасанг, етказар назари Чибор,
 Шундай тулпор миниб бормоғинг даркор.
 Ҳеч бир ишни қилолмайди қалмоқлар,
 Кўрганларнинг кўнгли тўлар жонивор,
 Бийнинг қизи, борсанг, бўлар хизматкор.

Бу сўзларни айтиб, Қалдирғочойим акасига отни
 эгарлаб берайин, деб турган ери:

Оша элга ошган тортар хўрликни,
 Бек Алпомиш қилар бугун эрликни,
 Бисмилло, деб солди, отнинг устига
 Кимхоби майиндан бўлган терликни.
 Мард бўлганлар қарайдакан дурбини,

Усталар ишлатар пўлат қирғини,
Шул замонда солди отнинг устига
Зарлигу зарбобдан бўлган чиргини.
Чиргининг устидан қўйди белликни,
Боз устидан солди жаҳалдирикни.
Муллалар ўқийди зеру забарни,
Усталар чопади тепа-табарни,
Бисмилло, деб солди отнинг устига
Тилла корсон, қоши олтин эгарни.
Эл кўчириб Олатоғдан оширди,
Сирин айтмай душманлардан яширди,
Иккови ҳам тилладандир узанги,
Ярқиллатиб икки ёққа туширди.
Қишман ёз ўртаси хишшай саврди(р),
Ёмон одам мудом қилар ғовурди,
Лоф айтганга ботмондан ҳам оворди(р)¹
Бисмилло, деб солди отнинг устига
Чочоғи зумратдан зарли доворди.
Гана-гана бандаларинг жойилди(р)²
Худо қилган ишга банда қойилди(р),
Ой Қалдирғоч тортди отнинг белидан
Сирти ипак, ичи майин айилди.
Чув, десанг, ўзади осмонда қушдан,
Ҳеч камлик бўлмаса йўрға юришдан,
Бисмилло, деб тортди отнинг белидан
Ўн саккиз қуббали чағатой пуштан.
Абзалининг бари ола қайишдан,
Сағрисига ташлаб қарки қуюшқон,
Ҳар қуббаси келган катта таркашдан.
Отлантирмоқ бўлди шундайин бекни,
Гарданига ташлаб ўмулдирикни.
Абзаллаган отни кўриб қувонди,
От бошига солди тилла юганди.
Отни силаб кўп парвариш қилади,
Параққос қиб оти ўйнаб туради.
От сағрисин бул канизлар силади,
Бойчиборни хўб абзаллаб бўлади,
Ой Қалдирғоч олиб келган либосин
Кийгин, дейди, Ҳақимбекка беради.
Қиз бола шум бўлар, шундай ўйлабди,
Шул замон кийгизди майин кўйлақди,

¹ Оғирдир.

² Жоҳилдир.

Боз бостириб кийди бу киш телпақди.
Юракдан кечириб оҳ билан войни,
Кийгизди устига яхши сарпойни.

Шундай қилиб, кийинтириб, кескир қиличларни белига бойлаб, Арпали қўлидан отлана берди. Алпомишнинг Алпинбий бобосидан қолган ўн тўрт ботмон бичричдан бўлган парла сари ёйи бор эди. «Мабодо душманнинг юртида ёй тортишадиган кун бўларми, одам билмайди, керак бўлиб қоларми», — деб ёйни эгарнинг қошига солиб олди.

Қалдирғоч акасини отлантириб, от анжомини чоқлаб, яхши бор, деб бул сўзни айтиб турди:

Қайда борсанг, Шоҳимардон ёр бўлсин,
Ўнакимом, чилтон жиловдор бўлсин,
Душманларинг кўрса сени, зор бўлсин,
Соғ бориб, саломат келгин, бек оға.
Мен мунглуқман, кўзда селоб ёшимди (р),
Бундан бориб олгин гул бувишингди,
Қўнғирот элда қилгин ўтиришингди,
Эсга олгин мендай эмикдошингди.
Эшитгин қулоқ соп айтган нидога,
Ишингни солганман қодир худога,
Соғ бориб, саломат келгин, бек оға.
Худойим сақлагай бандани омон,
Ғариб қулга эгам бўлгай меҳрибон,
Хонасилло¹ дуо қилдим бул замон,
Соғ бориб, саломат келгин, Алпинжон.
Эмикдошим, эшит айтган тилимди,
Соғ-саломат қалмоқ бориб кел энди,
Келиб обод қилгин кирдикорингди,
Йиғлатмагин эна, ғамхўрларингди,
Сен бориб оларсан излаб ёрингди,
Келиб обод қилгин ўсган шахрингди.
Остингда иргиса араби тулпор,
Бу йўлда кўрмагин, акажон, хатар,
Сенинг дуоғўйинг мендай муштипар.
Эл кўчириб Олатовдан оширдим,
Улуғланиб остонага бош урдим,
Боргин, эмикдошим, ҳаққа топширдим.

Бу сўзни эшитиб, Ҳақимбек Қултой бобоси билан,

¹ Холисанлилло.

Қалдирғоч синглиси билан хўшлашиб, бир сўз деб турган экан:

Мен кетарман ёрим излаб,
Бу жароҳат бағрим тузлаб,
Елғизман, бўтадай бўзлаб,
Бобом Қултой, хуш қол энди.
Кетсин мендан оху войим,
Обод бўлсин мазгил жойим,
Дуо қилган қиблагойим,
Отам Қултой, хуш қол энди.
Ер савдоси келди ғолиб,
Мен кетарман бошим олиб,
Билмам неча кун йўл юриб,
Қалмоқ борарман ахтариб,
Қалмоқ бориб ёрим кўриб,
Отам Қултой, хуш қол энди.
Бизман бирга ҳамдам бўлган,
Бир эмчакни бирга эмган,
Акам деб эргашиб юрган,
Умид тортиб бунда келган,
Мунглиқ синглим, хуш қол энди.
Сенга етгай аканг сўзи,
Чўлларда тўрт наркас кўзи,
Сарғаймасин гулдай юзи,
Излаганим бийнинг қизи,
Жоним синглим, хуш қол энди.
Жаҳонни сайр этиб юрсам,
Душманларнинг додин берсам,
Яна қайтиб элга келсам,
Эмикдошим, сени кўрсам,
Кеб юрима эга бўлсам,
Бунда келиб даврон сурсам,
Эмикдошим, хуш қол энди,
Бундан кетсам бедов миниб,
Ошсам тоғлардан йўл юриб,
Яхши, ёмон элни кўриб,
Душман кўрсам саваш қилиб,
Душманларнинг додин бериб,
Неча кун қалмоқда туриб,
Қалмоқларга келсам ғолиб,
Шаҳрига ғалағул солиб,
Мен кетсам ёрим ахтариб,
Кетган юртларини кўриб,

Қариндошлар ҳолин сўриб,
Мени кўрса шодмон бўлиб,
Катта-кичик хурсанд бўлиб,
Барининг вақти хуш бўлиб,
Бир нечаси ёрдам бериб,
Бунда қолинг дуб қилиб,
Меҳрибонлар, хуш қол энди.

Бу сўзни эшитиб, Қалдирғочойим ҳам бир сўз деб турган экан:

Бир нечук номардга кўнгли бермагин,
Лодон кўнглинг ҳар хаёлга бўлмагин,
Кўп яшагин, кўп йилгача ўлмагин,
Йўлда номардларни ҳамроҳ қилмагин.
Қулоқ солгин мендай синглинг нолишига,
Эгам раҳм айласин кўзда ёшига,
Ёмонни йўлатма отнинг қошига,
Банда кўнар тангри қилган ишига,
Аччиқ қилиб урма отнинг бошига.
Қулоқ соб эшитгин айғон нидога,
Улим навбат етар шоҳу гадога,
Соғ бориб, саломат келгин, бек оға.
Ёринг билан бўлсин элда суҳбатинг,
Тоймасин бошингдан тожу давлатинг,
Сен келгунча обод бўлсин элатинг,
Сен кетган сўнг қолмас менинг тоқатим,
Юз алвон ўйнайди минганда отинг,
Ярқиллар белингда кескир пўлатинг,
Қўлга тегсин излаган паризодинг.
Сендай акам меҳнат тортиб боради,
Ўлмаган дунёнинг ишин кўради,
Кетган элнинг бари хизмат қилади.
Барчин чечам ҳар кун йўлга қаради,
Олтойгача сенга интиқ бўлади.
Сен етмасанг, қабоҳат кун бўлади,
Агар етсанг, бари ҳурмат қилади,
Сенинг билан бирга бўлиб туради,
Бир бўб турсанг, душман нима қилади?!
Қасд қилса ҳам ул анқайиб қолади,
Жами ўзбак бир оғиз бўб кўради,
Мендай синглинг дуо қилиб туради,
Соғ бориб, саломат кел, деб қолади.

Ҳар қайсиси билган сўзини айтиб, омонлашиб, хўш-лашиб, Алпомиш йўлга кириб бораётган сўзи:

Дубулға бошда дўнгуллаб,
Қарқ қубба қалқон қарқиллаб,
Тилла поянак урилган,
Узангиларга ширқиллаб.
Бедов отлари диркиллаб,
Олғир қушдайин чарқиллаб,
Қўлда найзаси сўлқиллаб.
Юрмоқчи узоқ йўлига,
Қарамай ўнгу сўлига,
Етсам деб ёрнинг элига.
Силтаб юради Бойчибор,
Яқин бўлар узоқ йўллар,
Йўл юрар давлатли шунқор,
Қалмоқ юртини ахтарар,
Елғиз кетди бундан шунқор.
Ҳакимбек қилди ғайратди,
Қилади отга шиддатди,
Чу, ҳа, деди, қамчи чотди,
Изгор чўлни тўзон тутди,
Йўлнинг танобини тортди,
Қир келса қилпиллатди,
Арна келса ирғитди,
Ўр келса ўмганлатди,
Шуйтиб Ҳаким йўл тортди.
Кўрсам деб кетган элини,
Излаб ёрнинг мазгилини.
Тоғларда бордир заранги,
Эгнида бордир паранги,
Ойлар ҳам тошдай қоронғи,
Оҳи чекиб ҳар дам кундуз,
Йўл юргандир кўп қулотуз,
Е кеча тинмайди кундуз,
Ҳай, равшан кўзларин ёшлаб,
Ғанимининг сирини фошлаб,
Қамчи уради қулочлаб,
Остидаги Чибор оти
Олиб қочди сувлуқ тишлаб,
Суриб боради анғишлаб.
Айрилиққа бағрин доғлаб,
Ёрнинг юртини сўроғлаб,
Шунқор белин маҳкам боғлаб,
Неча гапни йўлда ўйлаб,

Елғиз борди айхайлаб.
Бек Ҳакимнинг баҳрин очди,
Оти суриб олиб қочди,
Неча бир тоғлардан ошди,
Йўлларда мавж уриб тошди,
Ҳар тарафга аланглашди,
Кўрганларнинг ақли шошди.
Қалмоқ элга борсам, дейди,
Бийнинг қизин кўрсам, дейди,
Лабдан болин сўрсам, дейди,
Борганимдан олсам, дейди,
Куёв бўлиб турсам, дейди,
Қичаб йўлни юрсам, дейди,
Мен отимни урсам, дейди,
Ҳаялламай борсам, дейди,
Ўйнаб даврон сурсам, дейди,
Талаш қилган у зўрларнинг
Жазосини берсам, дейди,
Иш кўрсатиб келсам, дейди,
Бориб андай қилсам, дейди,
Барчинойман юрсам, дейди,
Борганимдан кўрсам, дейди,
Қайтиб элга келсам, дейди,
Юртга эга бўлсам, дейди.
Боради элнинг тўраси,
Гумбурлар тоғнинг дараси,
Урушли кун бўлган вақтда
Ингрантар найза яраси,
Бораётиб хон қаради,
Кўринди бир тўп қораси.
Бу қорани Ҳаким кўрди,
Кўрингани узоқ йўлди (р),
Бўлжаёлмас¹ майдон чўлди (р),
Кўринган қора ким бўлди?
Қистайди Бойчибор отди,
Қилар отга сиёсатди,
Кун пешин ҳаддига етди,
Тўрт кеча-кундуз йўл тортди,
Кўринг шундай валлакатди,
У қорага яқин етди.
Кун пора-пора бўлган вақтда
Ҳакимбек етиб борибди.

¹ Мўлжаллай олмас.

У қора бояғи келган ўн чопар эди. Ўн чопар Ҳа-
кимбекни кўриб: «Оқ юзли-обрўли бўлдик», — деб от-
дан тушиб, таъзим қилди. Бу чопарларни кўриб: —
Сизлар аста-аста кета беринглар, — деб Ҳақимбек ил-
гари ўтиб кетди. Чопарлар кейин қолди. Ўз ихтиёрича
юриб, кўнглида «Бирор кеча оқшомлайдиган ер бўл-
са», — деб бораётиб эди, қараса, бир ерда ёруғ чиқиб
турибди. Отнинг бошини буриб юборди. Ёруғ чиқиб
турган ерга борди. Борса, бир кўҳна мазорот экан. Бу
чилтонларнинг бир мазгилгоҳ жойи эди. Ҳақимбек
чилтоннинг мазгилгоҳ жойи эканини билмади. «Кеч
қолган одам мазоротда ётади, дегич эди. Шу мазорот-
да ётсаммикан, ё шу ердан кетсаммикан. Беҳуда одами
йўқ мазоротда ётишлигим қандай бўлар экан, ётсам, бу
ўликларнинг мен билан иши бўлмаса, меҳмон келди,
деб мендан хабар олмаса. Шу ёруғ чиқиб турган ерга
бир савол қилайин. Мен буларга ўзимни билдира-
йин», — деб савол қилиб турган экан:

Мени билсанг қўнғиротларнинг оғаси,
Бошимда бор эди зардан жиғаси,
Ез бўлса яйловим Аму ёқаси,
Мен бўламан Бойсун-Қўнғирот тўраси.
Ассалом алайкум, аҳли қубурлар,
Бир кеча мазгил-жой сиздан сўрайман,
Осмонда арвоҳлар, кўкда малаклар,
Бир кеча мазгил-жой сиздан сўрайман.
Бедовимнинг баданида тер борми,
Давлатлининг юрагида чер борми,
Бирор кеча қўниб ўтар ер борми?
Ҳориди остимда тулпор, бедов от,
Ўз элимда мен ҳам юрган валламат,
Сўз сўрадим бунда ётган мазорот,
Ётсам мен бир кеча соғу саломат.
Кўп йўл юриб менинг сўлган тарзим бор,
Излаб юрган элда сарвинозим бор,
Аҳли қубур, сенга айтар арзим бор.
Тўра бўлиб ўз юртимни сўрайман,
Сиёсатман элу халққа қарайман,
Куйган қулман гапни гапга улайман,
Бир кеча мазгил-жой сиздан сўрайман.
Кеча-кундуз хаққа фиғон этайин,
Фалак сарсон қилди мени, қайтайин,
Мазоротга савол қилиб ўтайин,
Бир кеча бу ерда қўниб ётайин.

Узоқ йўлда меҳнат тортиб юраман,
 Рухсат берсанг, мазоротлар, қўнаман,
 Сўрасанг, гапингга жавоб бераман,
 Мени билсанг, қалмоқ элга бораман.
 Рухсат берсанг, бу мазгилга қўнаман,
 Бирор кеча фароғатни оламан,
 Элдан чиққан мен ҳам шунқор бўламан,
 Парвоз қилиб бунда учиб келаман,
 Қаерда жой бўлса бориб қўнаман,
 Елғиз юриб кўп йўлларни оламан,
 Ҳориб, чарчаб бемаҳалда келаман,
 Бир кеча ётмоққа толиб бўламан,
 Бу сабабдан мазгил сўраб тураман.
 Елғиз юриб бўтадайн бўзлайман,
 Ғаним кўрсам кесиб бағрин тузлайман,
 Аслим шердир, бир мазгил-жой излайман.
 Ассалом алайкум, аҳли қубурлар,
 Мендай тўра маҳтал бўлиб туради,
 Тун қоронғи, бевақт бўлиб боради,
 Қўнар фурсат энди яқин келади,
 Гўристондан бу мазгил-жой сўради,
 Бу ёриқдан биров чиқиб келади,
 Келаётган одамзотни кўради.
 «Қандай одам?» — деб бунга қаради,
 Неча сўзни Ҳақим бундан сўради:
 — Худойим сақлагай бандани омон,
 Ғариб қулга эгам бўлгай меҳрибон,
 Мазоротда юрган одам саргардон,
 Етоқ жой сўраган мен ҳам сарсонман,
 Бу сўзларни айтиб турган Ҳақимхон,
 Қандай одам сен, келасан бул замон?
 Менга хабар бергин сен ҳам наслингдан.
 Давлатимдан шоли-шолдам ўрайин,
 Қандай жонзот эканингни билайин,
 Агар душман бўлсанг, бошинг олайин,
 Сени мазоротнинг бири қилайин,
 Хабар бергин сиру ҳолинг билайин.
 Рози бўлиб мен ҳам тақдир ишина,
 Одам бўлсанг, бери келгин қошима,
 Душман бўлсанг, қилич солай бошинга.

Ул ёриқдан чиққан киши: — Бу ерда отингизга жой бор, ўзингизга жой йўқ, — деди. Ҳақимбек: — Отимизга жой бўлса, ўзимизга жой бўлмаса, бекор экан-да, —

деб туриб эди, яна бир киши чиқиб: — Берман ҳайдай беринг, ўзингизга ҳам жой бор, отингизга ҳам жой бор, — деди. Бу ер чилтонларнинг манзилгоҳ жойи эди. Шоҳимардон пири чилтонларнинг суҳбатида эди, шу вақтда равзага жўнаб кетиб бораётиб эди. Шоҳимардон пири чилтонларга айтди: — Бул бачча бизнинг муридимиз бўлади, бугун сизларга меҳмон бўлди. Кўнглини наза қилмай, вақтини хушлаб жўнатингизлар. Шу гапни айтиб, Шоҳимардон пири жўнаб кетди. Чилтонлар кўнглини хушлаб, отнинг жиловидан ушлаб, Бойчиборни таблага тортиб ташлаб, Ҳакимбекни чилтонлар суҳбатига бошлаб, бегнинг вақтини хушлаб ўтирди. От қоқиб, йўл юриб борган одам, чилтонлар суҳбатида ўтириб-ўтириб уйқу олиб кетди. Чилтонлар: — Бу бачча Шоҳимардон пирнинг муриди экан. Бизнинг суҳбатимизда бўлди, вақтини хушлаб олмадик, — деб илми каромат билан Чилбир чўлидан, Ойна кўлидан, бахмал ўтовда ухлаб ётган еридан Барчиннинг руҳини танидан олиб келди. Алпомиш ухлаб ётган еридан бунинг ҳам руҳини танидан олди. Алпомишнинг руҳи билан Барчиннинг руҳини ўртада бир ерга қўйди. Бир коса шароби антаҳур чилтонлардан Барчиннинг руҳига тегди. Барчиннинг руҳи шаробни қўлига олиб, Алпомишни кўриб, бир ўзи ичгани кўнгли бўлмай, Алпомишнинг руҳига олинг-олинг қилиб, бир сўзни айтиб турган экан:

Олинг, аллаёр-аллаёр,
Келинг, аллаёр-аллаёр,
Бўлинг, аллаёр-аллаёр.
Коса ушлаб қўлим толди,
Бийнинг қизи маҳтал бўлди,
Кўнглингиз кимдан қолди,
Боқолмай юрдик сабилди,
Хон тўрам, сизга не бўлди,
Олинг, аллаёр-аллаёр.
Шундай бўлди Барчин сўзи,
Кийганим гулгун қирмизи,
Ақлинг олар жоду кўзи,
Қаватида йўқ канизини,
Коса берар бийнинг қизи,
Қўнғирот бекнинг сарвинози,
Бойсин элнинг добулбози,
Келинг, аллаёр-аллаёр.

Коса берар ойимчалар,
Боғда очилган гулғунчалар,
Жафо қилди кўп гаччалар,
Ҳалак бўлди бекбаччалар,
Коса берган ойимчалар.
Узатдим коса оз — тўлмас.
Олмасангиз сира бўлмас,
Ичмасангиз ойим қўймас,
Бўлинг, аллаёр-аллаёр.
Қўлим толди косани олинг,
Узоқ турмай яқин келинг,
Келиб менинг ҳолим билинг,
Тақдир этса даврон суриг,
Бу сўзимни, хоним, билинг.
Яқин кел менинг қошима,
Понза рўмолим бошима,
Қўл узатгин оқ тўшима,
Бўлинг, аллаёр-аллаёр.
Қўнғирот элдан бунда келган,
Ёрин излаб ҳалак бўлган,
Ҳали ёринг дучор келган,
Қаддингдан айланай, полвон,
Қалмоқлардан жафо кўрган,
Ёринг ҳам интизор бўлган,
Барчин ойим янги кўрган,
Бўлинг, аллаёр-аллаёр.
Баҳорда очилган гуллар,
Гулга сайраган булбуллар,
Қўнғирот элдан келган шунқор,
Коса берди мендай дилбар,
Янги сизга келдим дучор.
Бунча бизни ҳалак қилманг,
Баччадай кўнгилни бўлманг,
Узингизни олис билманг,
Ёр овлоқдир, ҳадик олманг,
Бўлинг, аллаёр-аллаёр.
Ғамли кун тортдим оҳу вой,
Бандам десин қодир худой,
Хўб бир овлоқдир мазгил-жой,
Бу ерда ўйнаб-кулгудай,
Бул кеча даврон сургудай,
Ҳаялламай тез бўлгудай,
Бўлинг, аллаёр-аллаёр.

Барчиннинг руҳидан бу сўзни эшитиб, Алпомиш-
нинг руҳи ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Сенинг кўнглинг бизда бўлса,
Қўнғирот элдан Қалмоқ элга
Келмам, аллаёр-аллаёр.
Сенинг берган шаробингни
Олмам, аллаёр-аллаёр.
Сенинг учун абгор бўлиб,
Мен ўтларга жоним солиб,
Янги мен ҳам сени кўриб,
Бу мазгилда дучор келиб,
Сен ғажакдор коса бериб,
Ичмайман косангни олиб.
Сенга етгай бекнинг сўзи,
Арзим шулдир бийнинг қизи,
Ақлим олган қора кўзи,
Олмам, аллаёр-аллаёр.
Сенинг берган шаробингни
Ичмам, аллаёр-аллаёр,
Тархинали, нозик белинг
Қучмам, аллаёр-аллаёр.
Мен ҳам Қалмоқ элга бориб,
Душманларнинг додин бериб,
Қалмоқ элда ишлар қилиб,
Мард бўлиб майдонда туриб,
Қилган ишим барча кўриб,
Дўсту душман қойил бўлиб,
Шул куни шаробинг олиб,
Шунгачайин, бийнинг қизи,
Ичмам, аллаёр-аллаёр,
Шу кун бўлса бўлар даврон,
Ҳозир иш қилмайман пинҳон,
Кўп мени қичама, жонон,
Олмам, аллаёр-аллаёр.

Бу сўзларни икковининг руҳи бир-бирига айтди,
кечаси файзи саҳар вақтига етди. Чилтонлар Барчин-
нинг руҳини олиб кетди, Чилбир чўлида, Ойна кўлида,
бахмал ўтовда, ухлаб ётган ерида Барчиннинг руҳини
ҳам танига киргизиб қайтди. Алпомишнинг руҳини
ҳам танига киргизди. Эрта-мертан тонг отди. Оқшомги
кўрган одамлар йўқ, бир ўзи қолибди. Қадимгидан

сертараддуд бўлиб, бийнинг қизини тушида кўриб:
«Оқ қубба келган, қизил чиройли, хўб баркамол, яхши
қиз экан», — деб отланиб ётибди.

Барчин ҳам канизларига кулиб: — Бий бобомнинг
ўғли тушимга кирибди, икковимиз бир ерда ўтирибмиз,
пек бўлмаса, ит йиқилиш бўлайик деб қолибмиз, анча
танлашибмиз, — деб вақти хуш бўлиб ўтирибди.

Алпомиш тушида ёрини кўриб, йўлда қичаб бора-
ётгандаги сўзи:

Бойчибор отини миниб,
Кетди шундай йўлга кириб,
Чилтаннинг суҳбатин кўриб,
Боради вақти хуш бўлиб,
Бедов отга қамчи уриб,
Барчинойим деб ахтариб,
Ёрини олмоққа толиб,
Ҳар замонда ғайрат қилиб,
Адир йўллар ҳавор бўлиб,
Олис юртни яқин қилиб,
Бораётибди йўл юриб,
Ҳар замон чўлда оҳ уриб,
Қалмоқ юртини ахтариб.
Етсам деб Чилбир чўлига,
Олмос пўлати белида,
Кўп қичар олис йўлига,
Етмоққа ёр мазгилига,
Душман чиқолмас йўлига.
Қайда бўлур ёр мазгили,
Яқин қолди қалмоқ эли,
Кўринади Чилбир чўли.
Чилбир чўлга назар солар,
Ғубор-қоралар кўринар,
Ййлаб ётган элибойлар,
Аниқ эмас мазгил-жойлар.
Бедов отга қамчи уриб,
Ҳар ерда молларни кўриб,
Яқин деб вақти хуш бўлиб,
«Энди етиб келдим, дейди,
Қалмоқ юртин кўрдим, дейди,
Мен ёримни олдим, дейди,
Агар душман дучор келса,
Қайтмай саваш қилдим, дейди.
Жазосини бердим, дейди,

Кетган элга келдим, дейди.
Чилбир чўлин билдим, дейди.
Чўпонларга келдим, дейди,
Энди етиб қолдим», — дейди.

Қалмоқ элида, Чилбир чўлида бораётиб эди. Бир ерда тўқсон қўра қўй ёйилиб ётибди. Бу тўқсон қўра қўй Бойсарининг қўйи эди, тўқсон қўра қўйнинг чўпонининг маҳмаданасини Кайқубод¹ кал дер эди. Кайқубод саришин-қилтоб кал эди. Кайқубодга қараб, шул орага бир элибой келдими, деб Алпомиш сўраб турибди:

Ассалом алайкум, чўлда чўпонлар,
Устига кийгани эски чопонлар,
Қағанаққа тўйиб ётган гуппонлар,
Шул орага бир элибой келдими?
Бир облога еткай анинг ноласи,
Қирқ мингча бор ҳайдаб юрган галаси,
Унда эди Қўнғирот элнинг тўраси,
Шул орага бир элибой келдими?
Ғамли қулнинг ўйлайдиган ўйи бор,
Давлатманднинг гургумадор тўйи бор,
Бир белгиси бахмал ёпган уйи бор,
Чанғароғи ғўла, абжўш чийи бор,
Шул орага бир элибой келдими?
Ғам билан сарғайган гулдай юзи бор,
Қўтонида қўй-кўзининг изи бор,
Бир белгиси ой Барчиндай қизи бор,
Шул орага алп қизли бой келдими?
Ҳар гапимнинг бордир шукрилиллоси,
Беш юз норга юк бўлади тилласи,
Шундай бойнинг бизмиз куёв боласи,
Бу элга тортимли бойлар келдими?
Олис йўлдан келиб бунда қарайман,
Давлатим бор шоли-шолдам ўрайман,
Шул бойларни, чўпон, сендан сўрайман.
Хазон урмай боғда гуллар сўлдими,
Сўлган гулга булбул келиб қўндими,
Қилган ишим ҳаққа қабул бўлдими,
Мендай беклар савол сўраб турдими,
Хабар бергин, бунда бойлар келдими?

¹ Қўлэзмада Кайкибат.

Бу сўзни эшитиб, Алпомишга қараб, Кайқубод ҳам
бир сўз деб турган экан:

Қулоқ солгин чўпоннинг нолишига,
Яхши кўнар тангри қилган ишига,
Чопар кетди Қўнғирот Алпомишига,
Сўраганинг Бойсарибой бўлмасин.
Қирқ мингча бор ҳайдаб юрган галаси,
Унда экан Қўнғирот элнинг тўраси,
Энди бўлди одамнинг бечораси,
Сўраганинг Бойсарибой бўлмасин.
Ғам билан сарғайган гулдай тарзи бор,
Қўтонида қўй-кўзининг изи бор,
Белгиси шул-Барчинойдай қизи бор,
Сўраганинг Бойсарибой бўлмасин.
Ошиқнинг фаҳмидир қоронғу кеча,
Йиғласа ҳолига йиғлар бир неча,
Талашиб ётибди тўқсонга гачча,
Талаш бўлибётир Барчинойимча,
Сўраганинг Бойсарибой бўлмасин!
Ҳар гапингнинг бўлса шукрилиллоси,
Беш юз норга юк бўлади тилласи,
Шундай бойнинг бизлар чўпон боласи,
Сен бўлмагин ўзбак элнинг тўраси,
Сўраганинг Бойсарибой бўлмасин.
Бунда Бойсарини сўраб турасан,
Ҳар на десанг, гапга жавоб берасан,
Сени билдим, олис йўлдан келасан,
Бойсариникини сўраб борасан,
Бойсарининг бир яқини бўласан.
Олмос пўлат айрилмайди белингдан,
Қаҳрлансанг ҳар иш келар қўлингдан,
Бойсари деб кебсан ўсган элингдан.
Созандалар созин чертар қўл билан.
Емон одам куйдиради тил билан,
Сени билдим, Бойсарини сўрадинг,
Бора бергин ёлғизоёқ йўл билан.
Ҳар тарафга кўз юбортиб қарайсан,
Бунда келиб Бойсарини сўрайсан,
Бойсарини кўрмоққа толиб бўласан,
Шул йўл билан кетсанг, тўғри борасан.
Тарзингга қарайман бир лочин шунқор,
Остингга минибсан назари тулпор,
Сен бўлибсан ё бировга харидор,

Бойсарига йўлиққудай ишинг бор,
 Йўл кўрсатар сенга турган чўпонлар.
 Шу йўлдан бурилмай тўғри борасан,
 Кўлни ёқалаган элни кўрасан,
 Ҳеч ёққа чиқмасанг, тўғри борасан,
 Бойсарининг бахмал уйин кўрасан,
 Кеч бўлса ҳам юрсанг, етиб қоласан,
 Сўраб бориб бахмал уйга қўнасан,
 Бойсари қариндошни бориб кўрасан.

Бу сўзни чўпонлардан эшитиб, Алпомиш айтди: — Кун бевақт бўлди, бемаҳал борган меҳмоннинг иззати, обрўйи бўлмайди, бугун мен сизларнинг қўшхоналарингда ётайин, эртан туриб кетайин.

Бу сўзни эшитиб: — Шу йўловчи бизга айлана берди, Қўнғиротдан келаётган Алпомиш езнамиз чиқиб қолса ҳам ажаб эмас, — деб чўпонлар кўнглини хушлаб, Бойчиборнинг жиловидан ушлаб, езнасини меҳмон қила бошлаб, остига шим билан кебанакни тўшаб ташлаб, зиёфатга қўйни сўйди. — Чарчаб келгансиздир, езна, суяниб ўлтиринг, — деб хуржуни билан унни олиб келиб қўйди. Езнасини меҳмон қилиб сийлади. Бойчиборни оқ шувоққа бойлади, Алпомиш бу гапни айтди: — Кайқубод, Чибор отим сенга омонат, омонатга қилмайсан хиёнат. Мен ётиб ухлайман, эртанги сўнг топиш қиласан соғу-саломат. Кайқубод ҳам отга хабардор бўлиб ўтирди. Алпомиш чўпонларнинг қўшхонасида ухлаб ётди. Кечаси файзи саҳар вақтига етди, саҳар вақти чўпонларнинг қўшхонасида ётиб бир туш кўрди. Излаб бораётган Барчин ёри ҳам бахмал ўтовда ётиб, субҳи содиқ туққан вақтда бу ҳам бир туш кўрди. Кашал ғорида, тўқсон қалмоқнинг ичида Қоражон алп ҳам бир туш кўрди. Учовининг туши олдин-кейин, дўғилиш кўрди. Аввал Алпомишнинг туши: «Бир қусармас пири тушида бу сўзларни айтиб билдирди:

Ҳақимбек кирганди ўн тўрт ёшига,
 Меҳмон бўлди чўпонларнинг қўшида,
 Ул кечаси файзи саҳар бўлганда,
 Расули худони кўрди тушида.
 Маст уйқуда ётиб эди бу шунқор,
 Ғафлатдан кўзини очди Искандар,
 Кўзига кўринди расул пайғамбар,
 Бу сўзларни расул пайғамбар айтди:
 «Адашган умматим, шафқатдорингман,

Таниб қолгин расул пайғамбарингман,
 Умматларни мудом йўлга солурман».
 Бу сўзни эшитиб Ҳақим шу замон:
 «Пайғамбарим, эшитинг оху зоримни,
 Сабил қилмам энди кирдикоримни,
 Ҳали ололмайман Барчин ёримни,
 Қўролмадим Шоҳимардон пиримни».
 «Ғам ема, умматим, — деди пайғамбар, —
 Остида дулдули, белда зулфиқор,
 Жиловида Бобо Қамбар жиловдор,
 Ғамингда отланди Шоҳимардон пирлар,
 Ғайратингдан бўзлаб кетар қалмоқлар,
 Ҳеч ким бўлмас сенинг билан баробар,
 Сенга тақдир қилди Барчин зулфакдор».
 Бу сўзни эшитди ётган Искандар,
 «Раҳм айлаб юборди хол қилган жаббор,
 Ҳамма пирлар бўлди сенга мададкор,
 Қўнглингдан кетади бир зарра ғубор»,
 Бу сўзларни айтиб расул пайғамбар.

Бу сўзни ётган ерида маълум қилиб кетди. Эрта-
 мерган тонг отди. Барчин ҳам кўрган тушини Суқсурой
 канизига айтиб турибди:

Хазон бўлиб боғда гуллар сўлганда,
 Жон жасаддан бир беқарор бўлганда,
 Зиён ётиб, раҳмат тошар бўлганда,
 Раҳмат дарё айни тошиб келганда,
 Туш кўрибман файзи саҳар бўлганда.
 Қибла бетдан бир ой туғиб келади,
 Ойнинг гирдин тўртта юлдуз олади,
 Тушимнинг табири қандай бўлади?
 Бу тушни кўргандир мендай муштипар,
 Ер юзини тутиб кетди айдаҳор,
 Емон деманг, яхши йўйинг,¹ канизлар.
 Бу тушни кўргандир мендай қаламқош,
 Қўрққанимдан кўтардим уйқудан бош,
 Келаётир маст туяман² айдаҳорлар аралаш,
 Емон демай, яхши йўйинг, канизлар.
 Чўлларда кўринди қирқта айдаҳор,
 Қирқ айдаҳор бир бургутни кўтарар,
 Шул бургут келиб тушди қошима,

¹ Қўлэзмада ва шевада жўранг.

² Туя билан.

Қанотининг учи тегди бошима.
 Бир нечалар ушлаб турди қўлимдан,
 Айдахорлар тишлаб турди тилимдан,
 Қайсар йўлбарс пайдо бўлди кейнимдан,
 Қочсам, қўймай маҳкам қисди белимдан,
 Емон демай, яхши йўйинг, канизлар.
 Бахмал уйнинг чангғароғи ўйилди,
 Мендайн ойимнинг зулфи ёйилди,
 Орқамдаги чочбовматим туйилди,¹
 Солиб қўйган бу тўшагим жийилди,
 Ўйлаб кўрсам кўрган тушим қийинди(р),
 Бу тушнинг табири, қизлар, не бўлди,
 Емон демай, яхши йўйинг сабилди.

Бул сўзни Барчиндан эшитиб, Суқсурой канизи тушнинг табирини айтиб турибди:

Хафа бўб мунгғайма, сендай муштипар,
 Бу тушингга бўлмайсанми харидор,
 Қибла бетдан бир ой туғиб келсалар,
 Ой эмасдир, ул ҳам расул пайғамбар,
 Ой гирдида тўртта ёруғ юлдуз бор,
 Юлдуз эмас, тўрт чорёр муқаррар,
 Ер юзини тутиб кетса аждаҳор,
 Маккадин Машриққа кулли эранлар.
 Бул тушни кўрганди сендай қалам қош,
 Қўрққанингдан уйқудан кўтарсанг бош,
 Кела ётса маст туяман аждаҳорлар аралаш,
 Мадинада ўттиз уч минг саҳоба,
 Фотма дер, Зухра дер, канизи дарға,
 Раҳм айлаб юборди хол қўйган обло,
 Бул тушингга бўлмайсанми харидор.
 Чўлда кўрган бўлсанг қирқта аждаҳор,
 Қирқ аждаҳор қирқ чилтон пирлар бор.
 Кўтарган бургути бобонг Чибори,
 Устида қарчиғай Ҳаким шунқори,
 Шул бўлар, бувишим, тушнинг табири,
 Эртан чошка келар бобонгнинг ули.
 Вайчибори ем емайми қўлингдан,
 Вакиллари савол сўрар тилингдан,
 Қочсанг, нега сени қўйсин Алпомиш,
 Бахмал уйда маҳкам қисар белингдан.
 Бахмал уйнинг чангғароғи ўйилса,

¹ Тугилди.

Мен билувда тўқсон қалмоқ сўйилса,
 Сендайин ойимнинг зулфи ёйилса,
 Тўқсон алпнинг қони ерга қуйилса,
 Тўранг келиб душманнинг додин берса.
 Хафа бўлмай, мудом ўйнаб-кулгин-чи,
 Қаддингдан, бувишим, берман келгин-чи,
 Шукрилилло, яхши тушни кўрибсан,
 Бу тушингга, ойим, бергин суюнчи.
 Тушингнинг табгири шундай бўлади,
 Эртан чошка қайсар тўрам келади,
 Сенинг кўнглингдаги бўлиб қолади,
 Сендай ойим бунда ўйнаб-кулади.
 Тушин айтиб суюнчини сўради,
 Суюнчига Барчин тилла беради,
 Суқсуройнинг вақти хуш бўб қолади,
 Тушининг табгирин шундай йўради,
 Ҳаммаси ҳам ўйнаб-кулиб туради,
 Келмаса ҳам келгандай бўб қолади.
 Энди келар дейди, умид қилади,
 Уйдан чиқиб шундай йўлга қаради,
 Тушни йўйиб вақти хуш бўп туради,
 Барчинининг вақти хуш бўп боради.

Суқсур канизи эртан чошкада бобонгнинг ўгли келар, деб тушининг табгирини жўради, Барчиннинг ҳам жуда думоғи чоғ бўп қолади, келмаса ҳам келгандай бўп, кулиб-ўйнаб туради.

Алпомиш чўпонларнинг қўшхонасидан отланиб келиштиб эди. Тойчи вилоятида, Қалмоқ музофотида, Чилбир чўлида Муродтепа деган тепаси бор эди, ҳаддиди баланд тепа эди, устидан қанотли қуш учиб ўтолмас эди, ҳар қандай одам чиқиб, оёқ ости қилиб кетолмас эди. Шу тепани кўриб, Алпомиш ирим чекиб: «Шу тепага отимни солайин, ирқилмай тепага отим чиқиб кетса, боргандан ёримни оламан, чиқолмаса, бориб нима қиламан, борган билан бекор аҳмоқ бўламан, пешонамни шу ердан синаб кўраман», — деди. Отни тепага тўғри қилди, туёғидан чилтонлар ҳоми берди, қирқ минг отнинг дубири пайдо бўлди. Алпомиш кўнглида ёрини олмаса ҳам олганча бўлиб қолди. Тепанинг устига чиқиб қараса, ўн минг уйли Қўнғиротнинг эли кўришиб турибди, отни қовдонга қўябериб, тепанинг бошида ёнбошлаб, Бойсарининг уйига тиклаб ёта берди.

Бояги туш кўрган Қоражон қалмоқ номоз вақти

Ўрнидан калима айтиб турди. Қоражоннинг калима айтиб турганини бир кам тўқсон алп кўриб: «Ошпичоқ, қалампир, Қоражон тентак бўлиб қолибди», — деб бир кам тўқсон алп: — От торт, — деди. Кўлга қараб овга чиқиб кетди. Қоражон ўн уч махрами билан чўлга қараб овга чиқиб кетди. Бу Алпомиш тарафга қараб бораяпти. Қовдон еб ётиб, хоннинг Чибор оти шундай қаради: Қалмоқ тарафидан ўн тўрт қора отнинг кўзига кўринди. Бу қорани кўриб, отнинг чайнаб ётган қовдонни ҳам томоғидан ўтмай қолди. Отнинг кўнглига кечгани шул бўлди: «Бу келаётган отлар тулпор бўлса, устига мингани душман бўлса, Алпомиш мени миниб қочса, кейинимдан қувиб етса, бир шўрнинг ёлғиз ўғли ўладиган бўлди-да». Хоннинг Чибор оти тоза тиклаётди. Қараса, ўн тўрти ҳам тайпанглаб йўртиб келаётди, туёғи ерни туртиб келаётди. Бу отларни кўриб: «Қувсам, етаман экан, қочсам, қутулиб кетаман экан, устима минган мардимни, чин ажал қамсаб келмаса, фалокатдан озод қилиб кетаман экан», — деб қарсиллатиб қовдонни ура берди.

Қоражон Муродтепаннинг остига келиб қолди. Шундай тепанинг бошига қаради. Тепанинг бошида Юсуф талъатли, Рустам сифатли, човқар отли биров ёнбошлаб ётибди. «Бу бизнинг қалмоқ вилоятининг одами эмас, бундай йигитлар қалмоқ юртида бўлса, бекликда, подшоликда бўлар эди. Илгаридан ҳам бирди-ярим кўзима тушар эди. Магар қирқ чилтон билан расул пайғамбар мени мусурмон қилиб, қавм-қариндошини тушимда кўрсатиб, мени дўст қилган, Қўнғиротдан келаётган Алпомиш деган комилбачча шул бўлмаса», — деб Алпомишга қараб, бир сўз деб турган экан:

Остингда юз алвон ўйнайди отинг,
 Душманни ўртайди шоҳлик шавкатинг,
 Йўл бўлсин, беквачча, қайда борасан?
 Остингда бедовинг ҳаллослар қушдай,
 Аччиғинг чиллали музлаган қишдай,
 Норкалла келгансан чуйда қўшмушдай,
 Норкалла полвоним, қайдин бўласан?
 Юрагингда бордир ғусса-аламинг,
 Хуржунингда балки қуръон-каломинг,
 Сипоҳи сатангим, қайдин бўласан?
 Мударис эшоним, қайда борасан?
 Қийғир деган қуш ўлтирар қиёда,

Жасадинг бор Рустамдан ҳам зиёда,
 Ғайратингдан шоҳлар юрар пиёда,
 Хабар бер, беквачча, қайда борсан?
 Тепанинг бошида сенга қарайман,
 Борар жойинг мен ҳам сендан сўрайман.
 Жамолинг ўхшайди осмонда ойга,
 Қошингни ўхшатдим эгилган ёйга,
 Жасадинг ўхшайди бўз қарчиғайга,
 Енбошлаб ётишинг минг қўйли бойга,
 Бойвачча сифатлим, қайдин бўласан?
 Бино бўлдинг қайси гавҳар донадан,
 Сендай йигит бино бўлмас энадан,
 Парвоз қилдинг қайси мазгилхонадан,
 Баланд парвоз хоним, қайдин келасан?
 Мундай бўлди менга ҳақнинг фармони,
 Сени туққанларнинг борми армони,
 Душман кўрса кетар энди дармони,
 Аслинг одам десам, беҳишт гилмони,
 Қарчиғай чангаллим, қайдин бўласан?
 Мен билмадим ўйнаб-ўсган юртингни,
 Англамайман келган мамлакатингни,
 Янги бунда кўрдим сендай мардимни,
 Қоражон дейдилар менинг отимни,
 Баланд билдим сенинг сиёсатингни,
 Хабар бер, беквачча, қайда борасан?

Қоражондан бу сўзни эшитиб, Алпомиш ҳам Қора-
 жонга қараб, бир сўз деб турган экан:

Мени билсанг, Қўнғиротларнинг оғаси,
 Бошимда бор эди зардан жиғаси,
 Ез бўлса, яйловим Аму ёқаси,
 Мени билсанг, Қўнғирот элнинг тўраси.
 Кўкқамиш кўлидан суқсур учирдим,
 Суқсурни излаган лочин бўламан,
 Боғларим зумратдан, чангалим пўлат,
 Бойсиндан қуюлган шунқор бўламан.
 Бойлигидан бедов отни бойлаган,
 Тангқа ташлаб Олатоғни ёйлаган,
 Камбағали қирқ минг гала ҳайдаган,
 Шул галада бизнинг бир моя келган,
 Моянинг йўқчиси, нори бўламан.
 Ҳасратидан ғамга тўлдим оқ уриб,
 Олтойчилик йўлдан келдим ахтариб,
 Чилла кирмай чарқилларман маст бўлиб,

Чайқарман хатага бошимни уриб.
 Жафолар соларман тандаги жонга,
 Хазон бўлса зоғлар қўнар гулшанга,
 Ажалли касратни тегар илонга,
 Индан чиқиб пишак билан ҳазиллар
 Магар ажал қамсаб келса сичқонга,
 Қалмоқ кўрсам отаман-ку осмонга,
 Қалмоқларга келган бало бўламан.
 Бойсин-Қўнғирот дейди ўсган элимни,
 Бадбахт қалмоқ, эшит айтган тилимни,
 Соларман бошинга қаттиқ, зулмни,
 Кўп сўрадинг сен менинг мазгилимни.
 Асли Қўнғирот дейди менинг юртимди,
 Лақабим Алпомиш, отим Ҳакимди(р),
 Не биласан, сеи сўрайсан юртимди,
 Қоражон деб хабар бердинг отингди.

Қоражон Алпомишдан бу сўзни эшитиб, Алпомиш-нинг сўзини кўнглига оғир олди. «Қалмоқларга келган бало бўламан» дегани Қоражонга ботиб кетган эди. «Қандай бўлса ҳам, кўтарилма, лоппи ўзбак экан», — деб Алпомишга қараб, уни синаб, бир сўз деб турган экан:

Учирган суқсуринг Ойкўл қўнибди,
 Тўқсон ғажир ўртага олиб турибди.
 Еш ўғлонсан, бекор ҳалак бўласан,
 Ғажирлар иложин қандай қиласан?
 Бекор ҳалак бўлиб бунда келасан,
 Ғажирлар чангида тайин ўласан,
 Ҳолинг билмай, сен ҳам сарсон бўласан.
 Ҳар бир сўзни бунда лоппи урасан,
 Улар йўлга юрган тентак бўласан,
 Осмондан тушгандай бўлиб келасан,
 Англамайсан, кўтарилиб турасан.
 Лоф уриб сен ҳам менга қарадинг,
 Моячам деб сўнгра мендан сўрадинг,
 Сўрадинг моянгдан дарак берайин,
 Билганимни сенга айтиб берайин.
 Нор, моянг юрибди Чилбир дашида,
 Минг беш юз тиллалик овсар бошида,
 Кўрдим тўқсон алпнинг той-талошида,
 Нор, моянг шу кунда довриқ устида.
 Мундайғачоқ шунгут ўзбак бўласан,
 Тўқсон алпдан хоназодни оласан,

Жуда ҳам бир ўзбак йўлли бўласан,
Нор, моянгни кўрсанг завқ қип қоласан,
Нор, моянгни болалатиб борасан.
Алплар билан кўрсанг, саваш қиласан,
Айрилиб моянгдан сарсон бўласан,
Бул алпларга нима илож қиласан,
Йўлиққан сўнг сен зўрлигин биласан,
Бекор ҳалак бўлиб бунда келасан.

Бу сўзни Қоражондан эшитиб, Алпомиш кўнглига
оғир олиб: «Тўқсон тоғдан ўтиб, бунинг учун меҳнат
қилтиб, бул қалмоқларнинг алпи билан аралашиб қо-
либ, балога йўлиқиб юрган экан, бу қалмоқ менга
Вилиб гапиргандир, бориб шарманда бўлгунча, бор-
май, шу ерданоқ қайтиб кета берсаммикан»,— деди.

Алпомиш кўнглига оғир олганини билиб, танимаган
миши бўлиб, мен сени бировга ўхшатиб турибман, деб
Қоражон бир сўз айтиб турган ери:

Билдим қўнғиротлик зотингни,
Малакдаин суратингни,
Қовдон еган отингни
Мен бировларга менгзадим.
Моячам деб сўраганингни,
Галман жавоб берганингни,
Рустам каби мужгонингни
Мен бировларга менгзадим.
Ширин суханли тилингни,
Билагингдаги зўрингни,
Панжаси узун қўлингни
Мен бировларга менгзадим.
Калласи катта бошингни,
Ҳақ деб чиққан нолишингни,
Бургутдай ўтиришингни
Мен бировларга менгзадим.
Жасаду тана тўшингни,
Имо билан кулишингни,
Қийилган қалам қошингни
Мен бировларга менгзадим.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш: — Аҳмоқ қалмоқ, ме-
ни сен кимга менгзадинг,— деб бул ҳам бир сўз сўраб
турган экан:

Билсанг қўнғиротлик зотимни,
Малакдаин суратимни,

Қовдон еган отимни
Қалмоқ, сен кимга менгзадинг?
Бадбахт, сен кимга менгзадинг?
Моячам деб сўрганимни,
Галман жавоб берганимни,
Рустам каби мужгонимни
Аҳмоқ, сен кимга менгзадинг?
Ширин суханли тилимни,
Билагимдаги зўримни,
Панжаси узун қўлимни
Қалмоқ, сен кимга менгзадинг?
Бургутдай ўтиришимни,
Қалласи катта бошимни,
Менинг юрган юришимни
Аҳмоқ, сен кимга менгзадинг?
Жасаду тана тўшимни,
Имо билан кулишимни,
Қийилган қалам қошимни,
Оҳ тортганда нолишимни
Қалмоқ, сен кимга менгзадинг?
Аҳмоқ, сен кимга менгзадинг?

Алпомишнинг аҳмоқ, бадбахт деган сўзи Қоражонга
жуда ўтиб кетди, ғайрати ғайратга етиб, ўтдай тутаниб
кетиб, баданининг туклари совут-қалқонини тешиб
ўтиб, тағи ўзига тасалли бериб, бу сўзни айтиб турибди:

«Инжилма, кўнглим, сабр очар,
Бесабрдан давлат қочар,
Давлат эшигин сабр очар,
Инжилма, кўнглим, сабр айла.
Келма мени, малъун, босиб,
Қилма жаннатни бенасиб.
Очилмайин гулинг сўлсин,
Малъун шайтон, бўйнинг синсин,
Мени бунча шердил қилма,
Дўст бўлганимни не билсин.
Келмагин, малъун, янашиб,
Кетибман ақилим шошиб,
Менман бўлибман адашиб,
Бу сўзларга ақлим шошиб,
Кетмайин дарёдай тошиб,
Инжилма, кўнглим, сабр айла».

Қоражоннинг Алпомишга қараб, айтиб турган сўзи:

Билдим қўнғиротлик зотингни,
Милакдайн суратингни,
Қовдон еган отингни
Бойчиборларга менгзадим.
Моячам деб сўрганингни,
Галман жавоб берганингни
Рустам каби мужгонингни
Алпомишларга менгзадим.
Ширин суханли тилингни,
Билагингдаги зўрингни,
Панжаси узун қўлингни
Бойсариларга менгзадим.
Қалласи катта бошингни,
Билдим мен қилган ишингни,
Бургутдай ўтиришингни
Бойбўриларга менгзадим.
Ҳақ, деб чиққан нолишингни,
Жасаду тана тўшингни
Кунтуғмишларга менгзадим.
Имо билан кулишингни,
Қийилган қалам қошингни
Қалдирғочларга менгзадим.

Бу сўзни эшитиб: — Аҳмоқ қалмоқ, илгари мени кўрибмидинг, ё менинг билан ҳамсуҳбат бўлибмидинг, бизнинг қўзини боқиб, бизникида етим-метим юрибмидинг? Бойсарини ўз элингда кўргансан, мени бу ерда кўриб турибсан, отамни ҳам дала-даштда кўрсанг, кўргансан, сен етим юрмасанг, уйдаги энамни, синглимни қибдан билдинг? — деди.

Қоражон айтди: — Мен сени кўрганим йўқ, сенинг билан ҳамсуҳбат бўлганим йўқ, мен ҳам хотинингга тиллашиб ётган тўқсон алпнинг бири бўламан. Қулфи дилимни худо очди. Мусурмон бўлдим. Қирқ чилтон билан расул пайғамбар қавму қариндошингни тушимда кўрсатиб, сенинг билан мени дўст қилди. Ул сабабдан биламан.

— Дўст бўлган бўлсанг, эса яқин бўлиб қолган экансан, тепанинг устига чиққин, кўришайик.

Қоражон айтди: — Бу тепанинг устига чиқадиған камолга етишганим йўқ, сен тепадан тушгин, мен кўришайин.

Отни етаклаб, тепадан тушиб кела берди. Қоражон: — Дўстим билан кўришгин,— деб маҳрамларига

амр қилди. Маҳрам халқи нозик келади, қўл учидан кўришаётир. Алпомиш қалайсан, деб сиқинқираб юборди, маҳрамларнинг панжаси бир-бирига ёпишиб қанишиб, янчилиб кетди. Қоражон билан Алпомиш ёйди қулочди, иккови хулқи муҳаббат билан кўришди: — Қалайсан, дўстим, омонсанми, — деб сиқинқираб юборди, Қоражоннинг етти қобирғаси синди, иши тинди, таппа тушиб ётиб қолди. Алпомиш айтди: — Нима қилди, дўстим?

Қоражон сир бермаган киши бўлиб: — Бола кунда тутадиган куёнчиқ касалим бор эди, шул шу вақт тутиб қолди, — деди. Алпомиш айтди: — Белгили касал бўлса, тузалиб ол эса. Қоражон айтди: — Ростингни айтгин, шул кўришганингми, ё уришганингми? Алпомиш айтди: — Нима қилдинглар, уришаман, кўришганим эди. — Кўришганинг шул бўлса, уришганинг қандай экан, — деб Қоражон бир сўз деб турибди:

Қўлин қисиб маҳраимни қочирдинг,
Белим қисиб қовурғамни шиширддинг,

Дўстим, сенинг зўрлигингга қойилман.
Сендай беклар Қўнғирот элдан келади,
Шўри қисган сенга дучор бўлади,
Бу сенга йўлиққан қалмоқ ўлади,
Сенинг билан ким баробар бўлади?
Остингда ирғийди бу арғумоғинг,
Эгарнинг қошида олтин садоғинг,
Боргандан тегади бодом қобоғинг.
Ирғитсанг Бойчиборингни,
Боргандан оласан Барчин ёрингни,
Ўлдирасан бунда душманларингни,
Мен ҳам кўрдим сендай зўраборимни.
Ғам билан сарғайди гулдайн дийдор,
Бир нечалар ўз ҳолидан беҳабар,
Ҳеч ким бўлмас сенинг билан баробар,
Янги бўлдим сендай полвонга дучор.
Бекор аҳмоқ бўлиб юрур қалмоқлар,
Сендай зўрга сира бўлолмас дучор,
Дучор бўлса, ўлиб кетар шўрлилар.
Улар ҳар қайсиси юрур лоф уриб,
Аҳмоқ бўлиб, бекор элни кулдириб,
Сени кўрса қолар ҳолини билиб.
Меҳнат тортиб бизнинг юртга келасан,

Қандай душман бўлса, додин берасан,
Зўрликни ўтказиб ёринг оласан,
Аччиқлансанг, ҳар бир ишни қиласан.
Отинг Ҳаким экан, ўзинг зўрабор,
Бизнинг юртга келган сендай аждаҳор,
Ҳеч бир алплар бўлолмади баробар.
Мен эшитдим, дўстим, сенинг тилингди,
У тегмаса, сен қилмайсан зулмди,
Боргандан оласан Барчин гулингди,
Ўйнаб-кулиб, дўстим, даврон сур энди.
Мен ҳам эдим тўқсон алпман баробар,
Яхши ишман мен кўришдим муқаррар,
Йўқ эди кўнглингда бир зарра ғубор,
Сенга қойил бўлдим мендаин номдор.
Бизнинг юртда сенга йўқдир баробар,
Аҳмоқликда ўлиб кетар қалмоқлар.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш бир сўз деб турган экан:

Бу сўзларни менга айтиб турмагин,
Алп Қоражон, менга ҳийла қилмагин.
Кофирмисан, сенинг ўзинг мусурмон,
Сен динингдан баён айла бу замон.
Сендайин ночорнинг кўнглин бўларман,
Ҳийла қилсанг, сенинг додинг берарман,
Шумлик қилсанг, балки бошинг оларман,
Бир калмани жорий айтгин, Қоражон,
Ҳийла қилсанг, қабоҳат кун соларман.
Тангри бир, расул барҳақ, деб калма айтсанг,
Калити шул: очар жаннати ризвон,
Имон ҳамроҳ қилиб ўтсанг дунёдан,
Хизмат қилар сенга ҳур билан ғилмон.
Кофир бўлсанг, борар жойинг жаҳаннам,
Калма айтиб дарров бўлгин мусурмон,
Ҳийла қилсанг, мен ҳам бошинг оларман.
Ҳолинг билиб, менга ҳийла қилмагин,
Айёрлик қип, кофир бўлиб юрмагин,
Бу сўзимни, қалмоқ, ҳазил билмагин.
Ажал келса, тебранади танда жон,
Кетгай бошимиздан қайғули туман,
Мўмин қулга эгам бўлгай меҳрибон,
Бекорига ўлиб кетма, Қоражон,
Калма айтиб, билдир менга бу замон.
Сен билмайсан менинг қилар ишимни,
Кўздан тўкай мунда сенинг ёшингни,

Душман бўлсанг, мен кесарман бошингни,
Калма айтиб сен чиқаргин довшингни,
Қалмоқни аҳмоқ, деб аҳмоқ бўлмагин,
Ҳийла қилиб бул олдимда турмагин,
Беҳуда ўзингни абгор қилмагин,
Бир калмани жорий қайтар, Қоражон,
Сен беҳуда кофирликда ўлмагин.

Бу сўзни эшитиб, Қоражон калма жорий айтиб
иккови бўлақдан кўришиб, дўст бўлиб, Алпомиш
меҳмон қилмоқчин бўлиб, чодирига эргаштириб бора
ётгандаги сўзи:

Азаматлар олмос бойлар дастига,
Беклар минди бедов отнинг устига,
Давлатли шунқорни олиб жўнади.
Ғамли қуллар тортадикан оҳу вой,
Ўн тўрт ботмон биричдандир парли ёй,
Эгарнинг қошига солиб боради,
Кўрган қалмоқ бунга ҳайрон қолади.
Қоражон югуриб хизмат қилади,
Маҳрамлари йўл бошқариб боради.
Давлат кўнса бир чибиннинг бошига,
Семурғ қушлар салом берар қошига,
Етсам дейди яна гул бувушига,
Беклар рози бўлар тақдир ишига.
Эшитгандир Ҳакимбекнинг сўзини,
Кучук босмас йўлбарс-шернинг изини,
Эси бор билади гапнинг тузини,
Излаб келган Бойсарининг қизини.
Бораётган Қўнғирот элнинг ботири,
Қоражоннинг қирқ аймақли чотири.
Шовқинга ¹ ирғийди араби тулпор,
Бораётган шундай давлатли шунқор,
От чопади йўл бошқариб маҳрамлар,
Чодирга бошлади Қоражон қайсар,
Била бўлган Ҳакимбекдай дўсти бор.
Ҳар тарафга қушдай бўйлаб қаради,
Қалмоқ юртин назар солиб кўради,
Тўқайистон ерда кетиб боради,
Тўқайни оралаб йўлни юради,
Қоражонбек бошлаб кетиб боради.
Не гап келар одамзоднинг ўйига,

¹ Қулёзмада *шовқим*.

Остидаги Чиборини ўйнатиб,
Етти Қоражоннинг мазгил-жойига.
Қоражонбек мазгилига етади,
Югуриб бекка хизмат қилиб этади,
Канизлар йиғилиб бари етади.
Меҳмон бўлмоқ бўлди ўзбакнинг ўзи,
Келди Қоражоннинг қирқта канизи.

Канизларига Қоражон: — Отдан тушириб ол,— деб
қилди. Канизлар қўлтиғидан ҳоми бериб, отдан
шириб олмоқчи бўлди. Алпомишнинг шўхлиги ке-
либ, канизларга солмоғини солиб, канизларнинг ўн
ши майиб бўлиб, ўн бешининг бути айрилиб, заиф
либ, бари ҳам шундай бўлиб қолди. Алпомиш Қора-
жоннинг меҳмон бўлиб ўтирди. Қоражоннинг энаси-
нинг кўзи тушиб, Қоражонга қараб, бир сўз деб турган
эди:

Қоражонбек, болам, бежо қилибсан,
Зўр ўзбакни қайдан топиб келибсан,
Англамайин, болам, дучор бўлибсан,
Душманни уйинга меҳмон қилибсан.
Нега, болам, бундай ишни қиласан,
Одамхўр ўзбакни топиб келасан,
Сўнгра, болам, кўп пушаймон қиласан,
Бу ишингдан наф топмайин қоласан.
Лодон кўнглинг ҳар хаёлга бўлмагин,
Бу ўзбакка меҳрибонлик қилмагин,
Дўст тутиб сен бул қошида турмагин.
Оша юртдан келган экан зўрабор,
Бундай меҳмон, болам, сенга не даркор!
Аччиғланса, болам, сени ўлдираб,
Бу энангнинг насиҳати шу бўлар,
Ҳар на деса, айтганига кўндираб,
Сурхайил дер эшит айтган сўзимни,
Қоражонбек, аҳмоқ билдим ўзингни.

Шунда Қоражон энасидан бул сўзни эшитиб, бул
ҳам бир сўз деб турган экан:

То ўлгунча яратганга рост бўлдим,
Ўз феълимдан чўпу хасдан паст бўлдим,
Худони ўртага солиб дўст бўлдим,
Келган меҳмон сенинг ўғлинг бўлади,
Ундай десанг, эна, кўнглим қолади,
Худога урдириб оси бўлади,

Дўстнинг меҳри жуда иссиқ келади,
 Ҳар ким қайтса, худбга оси бўлади,
 Худо қилган ишга банда кўнади,
 Мазгилига ўғлинг айтиб келади,
 Зарул эмас, сени нима қилади,
 Дўст отини бунда тутиб туради,
 Уй ¹ дема, энажон, айиб бўлади,
 Қўнғиротнинг шунқори келиб кўнади,
 Эшитса, кўнглига оғир олади.
 Бундай сўзни, эна, сўзлаб келасан,
 Сен менинг дўстимни душман биласан,
 Бундай бўлса сен имонсиз ўласан,
 Қўй, бетавфиқ гапни нима қиласан,
 Қимни кўрсанг, ғаним билиб юрасан,
 Кўнглингга маъқул деб сўйлаб келасан,
 Эна, мудом гап еталаб юрасан.
 Бошдан бошга сен тинмаган балосан,
 Аёл-эркак кўрсанг, чатоқ қиласан,
 Ҳамиша, энажон, шундай бўласан,
 Ўз феълингга тўғри юрсанг, ўласан,
 Шу сўзни кўнглингга маъқул қиласан,
 Қим кулиб гапирса, яхши кўрасан,
 Шундайғачоқ гап ташигич бўласан,
 Қариганда ифвогарлик қиласан,
 Ўзинг шундайғачоқ юрган балосан,
 Бу сўзни гапириб нима қиласан?!

Алпомиш Қоражонникида меҳмон бўлиб ётди, Қо-
 ражон қилди зиёфатди, югириб қилиб ётир хизматди.
 Эрта-мертан тонг отди, кун чошка ҳаддига етди. Алпо-
 миш туриб айтди: — Қоражон, бизнинг бунда келиб
 ётганимизни Бойсари не билсин, сен Бойсариникига
 томон бориб келсанг, бир хабарини билиб келсанг, қи-
 зини бизга берадигандай бўлса, совчи бўлиб келсанг,
 қандай бўлса, менинг келганимни бир билдириб кел-
 санг.

Қоражон: — Мен қандай от миниб бораин? —
 деди.

— Майлинг, қандай от миниб борсанг.

— Сенинг отинг чарчаб келган, ўзимнинг отимни
 миниб бора қолайин.

— Сен ўз отингни миниб борсанг, ҳамишаги келиб

¹ Ундай.

синашиб юрган қалмоқ, — деб ишонмайди. Белгим шу: менинг отимни миниб боргин.

Қоражон хайр, деб Вайчиборни миниб олди, қамчи билан қўйиб-қўйиб юборди, қамчи ўтиб кетди, хоннинг Чибори лўкиллаб йўртди... Қоражон отнинг жиловини тортди: «Бу ёмонлағурга бир бало бўлибди, ўзи асли ёмон мол экан, менинг ишимни ўсал қилибди, шуни ҳам мол деб миниб келибди», — деб Қоражон тўхтаб, Алломишга қараб, бир сўз айтиб турибди:

Юрар бўлсанг, сенга майдон йўлмиди,
Ғанимнинг шавкати сенга элмиди,
Сенга тегадиган Барчин гулмиди,
Қўнғирот элдан минган отинг шулмиди?
Қай ўйингман шуни миниб келасан,
Бу чўбирни қандай миниб юрасан,
Шу от билан ёрни қандай оласан?!
Беҳуда, бек дўстим, ҳалак бўласан,
Ҳали ҳам кета бер нима қиласан,
Бу душманлар билса, тайин ўласан.
Ошиқнинг фаҳмидир қоронғи кеча,
Йиғласам, ҳолимга йиғлар бир неча,
Тўқсон тўқай йилқиси бор, бойвачча,
Қўнғирот элда минган отинг шулмиди?
Устингга кийганинг яшил, кўкмиди,
Бундай кунда сенга кўнгил тўқмиди,
Минсанг, бундан ўзга йилқинг йўқмиди?
От деб сен ҳам шуни миниб келасан,
Ҳалак бўлма, дўстим, ёрдан қоласан,
Хатарли кун сен ҳам қандай қиласан,
Бекорига аҳмоқ бўлиб юрасан.
Қўнғирот элда сен ҳам бексан, тўрасан,
Олти ойлик йўлдан бунда келасан,
Сен ёрингни, дўстим, қайтиб оласан,
Ҳали ҳам кета бер, нима қиласан.
Бу сўзимни, дўстим, оғир олмагин,
Ҳалак бўпсан, келган йўлдан қолмагин.
Дўстим, умид қилма Барчин ёрингдан,
Армонман айрилма ўсган элингдан,
Бу от билан ҳеч иш келмас қўлингдан.
Қалмоқ билса, билмаганинг билдирар,
Бул отингман кўрса, сени ўлдирар,
Бундай ёмон чўбир сенга не даркор?
Сенда бордир шоҳлик шавкат, кирдикор,

Миниб кўрдим ёмон экан Бойчибор.
Гуруллаб йиғилса бунда қалмоқлар,
Бу от билан бўлолмасанг баробар,
Шундай кунда тайин сени ўлдирар,
Албатта сен бундан кетмоғинг даркор.
Хийли бўлдим, сўзни ҳазил билмагин,
Бойчиборинг қурсин, бунда турмагин,
Кет энди, ёрингдан умид қилмагин.

Бу сўзни Қоражондан эшитиб, Алпомиш ҳам бир сўз деб турган экан:

Сен эшитгин мендай мард нолишини,
Кўздан тўкма бунда селоб ёшини,
Бежо бурдинг Чиборимнинг бошини,
Қирқ, кун кейин туширдинг-ку, Қоражон,
Бек дўстингнинг битиб турган ишини.
Бурилмайин бора берса Бойчибор,
Ворганидан тегар эди зулфакдор,
Бежо бурилгандир назари Чибор,
Қирқ кун кейин тушиб қолди бул ишлар,
Бу ишлардан алп Қоражон беҳабар.
Қулоқ солиб эшит гуссали доққа,
Миндирганман шундайин тўбичоққа,
Бойчиборим хўр бўлдим деб йиғлайди,
Сендайғачоқ ¹ тил билмаган қалмоққа,
Бир калмани жорий қайтар, Қоражон,
Сўнгра отим олиб учсин фалакка.
Беҳуда отима жабр қилмагин,
От назари, аччиқ қамчи урмагин,
Сен ўзингни абгор қилиб юрмагин,
Қалма қайтар, отни кейин бурмагин,
Бул отим назари, ёмон билмагин,
Сен ҳам энди хаёлингни бўлмагин,
Бора бергин совчиликдан қолмагин.

Бу сўзни эшитиб, Қоражон калма жорий айтди, хоннинг Чибор оти йўлга кириб кетди. Қоражон боғона отни минган вақтда. Қоражоннинг кўнглига кеб эди: «Шунинг отини бўлса олдим, динидан қайтиб, қалмоқларнинг ичига кетсам», — деб эди, шундай гап кўнглига кеб эди, ул сабабдан от юрмай ётиб эди. Қоражон: «Минган оти шундай назари, албатта дини барҳақ», —

¹ Сендайчанги.

...сидқи билан калма айтди, хоннинг Чибор оти йўлга
бариб кетди. Қоражон ҳам чин кўнгли билан мусурмон
бўлиб, совчиликка жўнаб кетди. Қоражон совчи бўлиб
бораринти. Барчиннинг устида алплар кўп талаш қил-
ган эди, олармиз, деб қалмоқлар юрган эди, Барчин
оғли ойга муҳлат олган эди, муҳлатидан икки соат
қолган эди, кун тушга яқинлаб борган эди, кун қиём
бўлган сўнг, қалмоқларнинг тани бўлиб кетар эди. Туш
қурганда, бобоннинг ўғли чошқада келар, деб эди.
Айтган мўлжалидан ўтиб кетди. Безовта бўлиб йўлга
бараринти. «Бу тушнинг табири тўғри келмади»,—
деди. «Армон билан ғайридин бўлдим»,— деб Бар-
чин канизларига қараб, бир сўз айтиб турган экан:

Дардманман дардимни кимга ёраман,
Айрилиқ савдога бағри пораман,
Қўл кўтариб дуо қилинг, канизлар,
Энди мен ғайри дин бўлиб бораман,
Азали тақдирга нимиш қиламан,
Бошикаста шўрман, қайда бораман,
Қалмоқ келса, нима жавоб бераман,
Ғайридинман қандай ўйнаб куламан?!
Тил билмаган элга кетиб бораман.
Муғойиб йиғлайди мендайин санам,
Ўйилмайин куйди бул кулбахонам,
Қалмоқларда қолди гулдайин танам,
Қўл кўтариб дуо қилгин, қирқинлар.
Айрилиқ савдога бағримни доғлаб,
Мен қолганман қаттиқ кунда қон йиғлаб,
Келмади бобоннинг ўғли сўроғлаб.
Бу жафо жонимдан ўтди,
Билмайман хонга не бўпти,
Келар вақти кечка тортди,
Кўп қизлар хафа бўпти,
Қалмоқлар муҳлати битди.
Жафо тушиб танда жонга,
Мен қолганман қаттиқ кунда,
Шармайдаман муна элда,
Энди қолдим ғайри динда,
Худо деб йиғлай ҳар кунда,
Умрим ўтсин ислом динда.
Келмади бобоннинг ули,
Не бўлади кўрган куни,
Йиғлай беринг, қирқин қизлар,

Қуриди Барчиннинг шўри.
Хабар келмаса элидан,
Нимиш келар бундай кунда
Мунглиқ шўрлининг қўлидан.

Бу сўзни эшитиб, Суқсур каниз Чилбир чўлига қаради, Чилбир чўлидан отнинг дубури келади, Қоражон билан Бойчиборни кўради, Барчинга бу сўзни айтиб туради:

Қўнғирот элдан бобонг ўғли келибди,
Тўқсон алп зўрига дучор бўлибди,
Армон билан бобонг ўғли ўлибди,
Минган оти ўлжа бўлиб қолибди,
Тўрангнинг отини душман минибди,
Йиғлай бергин қиёмат кун бўлибди.
Бек Алпомиш ўз юртида тўрами,
Ўлмаса, отини душман минами?!
Мазмуни ўлибди давлатли шунқор,
Қалмоқнинг қўлида қопти Бойчибор,
Чибор миниб келаётир қалмоқлар,
Бу юришда тўранг топибди хатар,
Худо дегин, йиғлай бергин, муштипар.
Бойчиборни Суқсур каниз кўради,
Устида зингкийган қалмоқ балоди(р),
Бойчиборни жуда қичаб келади,
Билмаймиз ҳолимиз қандай бўлади?
Қўнғирот мулки бўлиб қопти бесойиб,
Айрилдинг тўрангдан сочингни ёйиб,
Йиғлай бер, бувишим, энди сарғайиб.
Нима бўлса битта қалмоқ келади,
Бунда келса билганидай қилади,
Қирқин қизлар бунда чувлаб қолади,
Зўрлик билан сени келиб олади,
Энди бизга қиёмат кун бўлади.
Қирқин қизлар бари чиқиб қаради,
Келаётган бу қалмоқни кўради.
Ҳаммаси чувуллаб ҳайрон бўлади,
Барчинойни бул ўртага олади,
Қўл кўтариб дуо қилиб туради.

Бу сўзни Суқсур каниздан эшитиб, Барчин ҳам бир сўз деб турган экан:

Ҳар нарсани айта берма сўзинга,
Дўсту душман кўринар-да кўзинга,

Илойим қум қуйилсин оғзинга.
Бу сўз айтиб Барчин сулув туради,
Жапсар ёриб Чилбир чўлга қаради,
Бойчиборман Қоражонни кўради,
Кўп пушаймон қилиб ойм йиғлади.
Энди менинг ширин жоним керакмас,
Молу мулку хонумоним керакмас,
Фасли баҳор гулистоним керакмас,
Энди менинг ширин жоним керакмас.
Кўролмадим Бойсун-Қўнғирот хонини,
Олсин эгам берган ширин жонини.
Бий бобомнинг мулки бўлди бесойиб,
Йиғлайди Барчиной чочини ёйиб,
Канизларман бирга туриб сарғайиб.
Хазон уриб боғнинг гули сўлгандир,
Ажал етиб паймонаси тўлгандир,
Мени излаб бобом ўғли ўлгандир,
Қариндоши бу беҳабар қолгандир,
Қўнғирот элдан менинг учун келгандир,
Бу алпларга келиб дучор бўлгандир,
Бу қалмоқлар қилганича қилгандир,
Бадбахтнинг зулмидан тўрам ўлгандир.
Бу сўзни айтиб ойм йиғлаб турганди,
Бошида бўлмадим келган полвонди,
Оталари беҳабар бўп қолганди,
Бу бадбахтлар қандай азоб берганди.
Худо деб йиғладим мен ҳам муғойиб,
Тўрамнинг ўлиги бўлди бесойиб.
Узоқ йўлда меҳнат қилиб юрганди,
Ҳийламан қалмоқлар ишни қилганди,
Кўролмадим ғариб ўлган полвонди.

Бу сўзни айтиб туриб эди, Қоражон ҳам совчи бўлиб
бериб қолди. Муртини бураб, узангига оёғини тираб,
бахмал уйга қараб, Бойсарини сўраб, бир сўз айтиб
турган экан:

Ғамли қуллар ўйлайдиган ўйдаи,
Давлатмандлар гургумали тўйдаи,
Алп қизи бор Бойсарибой ўйдаи?
Савлат билан мен салламни ўрайман,
Назар солиб бу элларга қарайман,
Алп қизи бор Бойсарини сўрайман,
Юрт оғаси Бойсарибой ўйдаи?
Шовқинга ирғийди араби тулпор,

Бир нечалар юришимдан беҳабар,
 Бўлиб келдим мен ҳам хонга хизматкор,
 Алп қизи бор Бойсарида ишим бор.
 Бойсари мазгилин келиб кўраман,
 Ишимни йўлиқса айтиб бераман.
 Ед этиб йиғлайман қодир худойди,
 Бунда келиб кўрдим бул мазгил-жойди,
 Алп Қоражон Бойсарини сўрайди,
 Ҳар тарафда турган халқлар қарайди,
 Қоражон қошига ҳеч ким келмайди,
 Сўзига ҳеч одам жавоб бермайди,
 Не ишда юрганин ҳеч ким билмайди,
 У ҳайтовур Бойсарини сўрайди.
 Бизга келди деб қизлар йиғлайди,
 Қоражоннинг кўнглидагин билмайди.
 Алп Қоражон ўз ишини билади,
 Кўнглида шумлик йўқ, тўғри келади,
 Совчи бўлган, Бойсарини сўради.
 Кўрганлар кўнглига шумлик олади:
 «Бу бир ёмон ўйда келган балоди(р)».
 Ҳамма бундан ҳадик олиб қолади,
 Сўзига Барчиной жавоб беради.

Қоражонга қараб, Барчиннинг айтган сўзи:

Ўлжа қилиб миниб кепсан човқар кўк,
 Ғарибликда минганларга кўнгили тўқ,
 Сўраганинг Бойсарийий уйда йўқ.
 Ғамли қуллар ўйлайдиган ўйдадир,
 Давлатмандлар яхши мазгил-жойдадир,
 Менинг отам чўпонларман қўйдадир,
 Устима кийганим кимхоб кўк эди,
 Сенга ўлжа бўлган Ҳақимбек эди,
 Сўраган Бойсаринг уйда йўқ эди.
 Калма шаҳодат мусурмоннинг тилига,
 Бизлар қолдик айрилиқнинг ҳилига,
 Отам кетган Бойсин-Кўнғирот элига,
 Қайтган бўлса уч ойчилик йўлига,
 Мусофирмиз бизлар қалмоқ қўлига.
 Отам олтойчилик йўлга боргандир,
 Уз элида қариндошин кўргандир,
 Бепарво бўп отам унда юргандир,
 Барчиной сўзингга жавоб бергандир.
 Сендай қалмоқ бир шумлик қип келади,
 Жуда бизга қаттиқ ишлар қилади,

Мен билувда от эгаси ўлади.
Сендай қалмоқ бой отамни сўради,
Уч ойдан кай отам бунда келади,
Уч ойгача, қалмоқ, ҳалак бўлмагин,
Муҳлатим битди деб қичов қилмагин,
Тўқсон кундан бери сен ҳам келмагин,
Кета бергин келган йўлдан қолмагин,
Кўп яшагин, кўп йилгача ўлмагин,
Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
Сен бизларга бирор зарар қилмагин,
Бой отам келганча бунда турмагин.
Ҳийламан Бойсарини сўраб турибсан,
Бир куни Бойсари отам келар-да!

Барчин бу сўзни Қоражоннинг кўнглида бир шумлиги бор, ёмон ўйда келган, тағи бир уч ой муҳлат олиб кўраман-да, — деб айтаётган эди. Барчиннинг кўнглидаги гапни Қоражон билмай айтади: — Бизга отанг бўлмаса ҳам майли, биз ўзинг билан гаплаша берамиз, биз аҳмоқ бўлиб, йўл чангитиб, дамба-дам келиб юрмаймиз. Сен тегадиган бўлсанг, у оладиган бўлса, шул бўлади. Бекорга нимага келади. «Совчиликнинг шаъни шул, бира-тўла битириб кетаман», — деб Барчинга бир сўз айтиб турган экан:

Остимда бедовим ўйнар юз алвон,
Олмос пўлат белда, эгнимда қалқон,
Бу давлатни менга бергандир раҳмон,
Совчи бўлиб сенга келди Қоражон.
Устингга кийганинг гулгун қирмизи,
Сўзимни англагин ўзбакнинг қизи.
Қулоқ солиб турди Барчиннинг ўзи,
Атрофида турган қанча канизи.
Бизникида ётир давлатли шунқор,
Дўстимнинг отидир муна Бойчибор,
Дўстим учун бўлиб келдим хизматкор,
Ҳар на сўзинг бўлса, бизга айта кўр,
Сўзингни обборар Қоражон номдор,
Совчи бўлиб айтган сўзим шул бўлар.
Хаёлингга бошқа гаплар келмасин,
Бир нечалар сени йўлдан урмасин,
Келишимни душман қалмоқ билмасин,
Мени қалмоқ деб кўнглингга келмасин.
Ҳазил билма Қоражоннинг тилини,
Ҳоҳлайсанми бий бобонгнинг улини?

Ҳар на деганингни айтиб бораман,
Қандай сўз сўзласанг, мен ҳам биламан,
Ҳозир ўзим яхши хизмат қиламан,
Нима деб сўрасанг, жавоб бераман,
Қандай десанг, хонга айтиб бораман.

Бу сўзни эшитиб, Қоражонга қараб, Қоражонни
синаб, бир сўз айтиб турган экан:

Устима кийганим яшил кўк эди,
Ўз элинда шоҳнинг ғамин еб эди,
Қурсин Алпомиш, кўнглим йўқ эди,
Яхшимасдир, қурсин кўзи кўк эди,
Тўқсон алп ичинда кўзга босганим,
Ростин айтсам, Қоражондай бек эди.
Давлатимдан адрас, кимхоб кияман,
Ҳақдан келган ишга бўйним ияман,
Алпнинг зўри Қоражонга тияман.
Боғбон бўлиб қизил гулни тераман,
Канизим ияртиб мудом юраман,
Қоражонбек билан ўйнаб-куламан,
Ростин айтсам, бирга ватан қиламан,
Алп Қоражон билан даврон сураман,
Қоражонга тегсам дейман юраман,
Алпларнинг сардори Қоражон номдор,
Бўлакнинг зўрлиги бу ерда бекор,
Олса Қоражонда энди ихтиёр,
Сенинг ҳам ўзингда менинг кўнглим бор.
Бўлак одамларни нима қилайин,
Мудом мен ҳам сенинг билан бўлайин.
Мени бошқаларга ўнглаб турмагин,
Ҳар кимни сен менга дучор қилмагин,
Менинг кўнглим сенда, кўнглинг бўлмагин.
Икковимиз бирга-бирга юрамиз,
Бунда туриб ватан-рўзгор қиламиз,
Бу дунёни шундай бўлиб кўрамиз,
Болали-чақали бўлиб қоламиз,
Қоражонбек, сизни ихтиёр қиламиз.
Бирга бориб мазгилингни кўрамиз,
Канизларни биз хизматга соламиз,
Гапим шулдир, сизнинг билан бўламиз.

Бу сўзни Барчиндан эшитиб, Қоражон айтди: —
Сен мени қўйгин, бундай қилма, инсофга келгил, меҳ-
нат тортиб Алпомиш келибди, қандай бўлса, қуруқ

қолмасин, шунга теккин. Агар сенинг кўнглинг сидқи
аҳмоқда бўлса, қалмоқларнинг менадан бошқа бир кам
қилсон алпи бор, шуларнинг бирига теккин, сен мени
қилгин..., — деб хаёли қочиб, нашъаси учиб, отнинг
бошини буриб, йўлга кириб, ўзавонида калма айтиб,
жоний берди. Бунинг чини билан мусулмон бўлганини
Барчин билиб, Қоражонга қараб, бир сўз деб турган
экан:

Кўзимга кўринмас баландман пасти,
Бир нечук бўзларнинг тегар шикасти,
Ҳазиллаб айтаман, тўрамнинг дўсти,
Шундайин йигитнинг бормикан эси,
Мундайгачоқ аҳмоқ бўлгани неси,
Боғонағи сўзим айтманг тўрама.
Кўнгилига оғир олиб қолмасин,
Мен шўрликдан кўнгли чўрчиб юрмасин,
Нима бўлса, бу сўзимни билмасин.
Сиз эшитинг мендай ойим нолишини,
Берман буринг Бойчиборнинг бошини,
Билолмадим мен бекларнинг ишини.
Мен ҳам сизга яхши хизмат қилайин,
Тўрам кепти билиб хурсанд бўлайин,
Бери келинг, юришини сўрайин,
Тоза билиб вақтим хушлаб турайин.
Неча вақтлар бизлар бўлдик интизор,
Билмасдан сўйлаган сўзларим бекор,
Қоражонбек, сизга айтар арзим бор,
Отингни ушласин қирқин канизлар,
От бошини буринг сиздай зўрабор,
Чақирганда сенинг келмоғинг даркор,
Беҳуда қолмасин мендай гажакдор.

Бу сўзни эшитиб, Қоражон зингкийиб бурилиб кел-
ди. Барчин отнинг жиловидан ушлаб, кўнглини хуш-
лаб, Қоражонни меҳмон қила бошлаб, остига либос
ташлаб, зиёфатга бир қўйни сўйди, гўштни осиб, шўр-
насига ҳам тўйди. Гўштини пишириб, корсонга солиб,
Қоражоннинг олдига олиб келиб қўйди. Тўқлининг
гўштини чайнаб, суягини пуркиб юбориб, Қоражон
қам қайқайиб ўтира берди. Қоражон туриб айтди: —
Қани, Барчин, Алпомиш бўлса келди, алпларнинг муҳ-
пати бўлса битиб қолди, сен нима жавоб айтасан?

Барчин айтди: — Алпомиш келса келибди-да, Ал-
помиш келди, деб мен Алпомишнинг этагидан ушлаб

кета берайинми? Бу алплар ҳам умид билан олти ойга муҳлат берган. Ҳар ким майдонга от солади, отини ўздирган одам олади. Ҳар кимнинг ўз кўнгли ўзидан қолади. Менинг тўрт шартим бор, шу тўрт шартимни қилган кишига тегаман. Хоҳи Алпомиш қилиб олсин, хоҳи қалмоқларнинг бири қилиб олсин, шу сўзимни хон тўрамга айтиб бор,— деб бир сўз айтиб турган экан:

От чопса гумбурлар тоғнинг дараси,
Ботирни ингрантар найза яраси,
Келган бўлса Қўнғирот элнинг тўраси,
Қирқ кунлик йўл Бобохоннинг ораси,
Бобохон тоғидан пойга қиламан.
Кўздан ёшин мунчоқ-мунчоқ тиздирса,
Қўшқанотнинг қуйруғини суздирса,
Бобохондан пойга қилиб ўздирса,
Оти илдам бойваччага тегаман.
Мендайн ойимнинг ҳолин билганга,
Оша юртдан меҳнат тортиб келганга,
Душманларга қора кунни солганга,
Ей тортишса, ёйи синмай қолганга,
Мен тегаман шул ёйандоз полвонга.
Мендайн ойимнинг ҳолин билганга,
Мени излаб оша элдан келганга,
Ғаним кўрса қиёмат кун солганга,
Оша юртдан излаб ҳалак бўлганга,
Минг қадамдан ¹ танга-пулни урганга,
Мен тегаман шул қирағай мерганга.
Саваш бўлса, бул шубониб чиққанга,
Кураш қилиб тўқсон алпни йиққанга,
Мен тегаман нор билакли полвонга.
Шул сўзимни айтиб боргин тўрамга,
Зоғ ҳам бўлса қўна берсин гулшанга,
Баб-баробар қилдим яхши-ёмонга,
Мен тегаман тўрт шартимни қилганга.
Айтиб боргин излаб келган султонга,
Отин тоблаб кира берсин майдонга,
Хабар бергин бари қалмоқ душманга,
Талаб қилса, бари келсин майдонга,
Ҳеч қайси ҳам қолмасин-да армонда.

Бу сўзни Барчиндан эшитиб, Қоражон айтди: — Бу

¹ Қўлзмада қадим.

«Иши сен ўнгғай топдинг, аёллик қилиб, мен шуни дейман, деб Алпомишнинг этагидан ушлаб ўтирганда, қодиса ишлар пайдо бўлар эди. Бу ишинг бинойи бўлди, — деб Қоражон отланиб бораётиб эди, бир кам тўқсон алп келаётиб эди, Қоражоннинг олдидан чиқиб қолди. Тўқсон алпнинг зўри Кўкалдош туриб айтди: — Қоражон, қаёқдан келаяпсан? Қоражон айтди: — Ўзбакнинг қизиникидан келаяпман.

— Ўзбакнинг қизининг муҳлати битди, учрадингми, нима жавоб айтди?

— Ўзбакнинг қизига учраб келаётибман. Ўзбакнинг қизининг айтган сўзи шу бўлди: «Пойга қиламан, отини ўздирганга тегаман, курашда алпларнинг барини йиққанга тегаман, ёй тортишса, ёйи синмай қолганга тегаман; минг қадамдан танга-пулни урган қирағай мерганга тегаман», — деди.

Бу сўзни эшитиб, Кўкалдош алп айтди: — Ўзбакнинг қизининг кўнгли менда, пойга бўлса, ўзиб келмоқ Кўкдўнаннинг тани; кураш бўлса, тўқсон алпнинг бирини қўймасдан йиқмоқ фақирнинг тани; ёй тортишганда ҳам менинг ёйим синмай қолади; минг қадамдан танга-пулни депти, беш юз қадамдан танга-пулни ураман, минг қадамга борган сўнг, чоғлаб қўйиб юбораман, бу ёғини мужмалтоб қилиб оламан. Сен бу остингдаги олачани қаёқдан олдинг? — деди.

— Қўнғиротдан Алпомиш деган дўстимиз келган экан, бул шўнинг оти.

— Алпомиш келдимми?

— Келди, — деди.

— Шу юртлардан шул отни миниб, хотин олиб кетаман, деб аҳмоқ бўлиб юрурми?

— Шу отни миниб келган экан, — деди.

Кўса синчи деган синчиси бор эди, синчисига айтди: — Тушиб ўзбакнинг отини кўр қани. Тушиб Бойчиборни кўрди; қаричлаб кўрди: Сағрисининг устидан қулоғининг ўртасигачайин тўқсон олти қарич чиқди, айил тортуви олтмиш уч қарич чиқди. Сағрисини синаяб, бурнидан найча қўйиб, дурбин билан қараб кўрди-ким, қўлтиғида тўрт ярим газ қаноти буклам-таклам бўлиб ётир.

— Ўзбакнинг оти қандай экан? — деди.

— Ўзбакнинг оти андай экан, ўзбакнинг қизига бурилмай қўя қол, — деди.

— Чинингни айт, — деди.

Отни таъриф қилиб, чини шул, деб бир сўз айти
турган экан:

Йилқичинда ўзи келган синлидир,
Тўбишқон туёқли, марол беллидир,
Аросат кунинда ажаб ҳоллидир,
Қиммат баҳо экан ўзбакнинг оти.
Минганларнинг ҳақдин етар мақсади,
Қўлтиғида тўрт ярим газ қаноти,
Асил тулпор экан ўзбакнинг оти.
Ўзи шундай келган экан човқар кўк,
Қуйруғидан берисинда кири йўк,
Қандай бўлса минганларга кўнгил тўк,
Мен биламан илдамликда мини йўк.
Қимтиса ўтади осмонда қушдан,
Белига ярашган карк қубба пуштан,
Ҳеч камлик бўлмаса йўрға юришдан,
Умид қилма ой Барчиндай бувушдан,
Асил тулпор экан ўзбакнинг оти,
Буни минган Қўнғиротларнинг Бекзоти.
Ўн икки ой сен отингни боқтирсанг,
Йўл-йўлакай йўлга гулмих тўқтирсанг,
Авайлаб ўзади ўзбакнинг оти.
Бедов миниб, от абзалинг шайласанг,
Пойга қилиб кўп шумликни ўйласанг,
Пойганинг бошида тортиб бойласанг,
Ўн беш кун илгари берман ҳайдасанг,
Бўшалса ўзади ўзбакнинг оти.
Аввал қулоқ солгин айтган тиллара,
Сенга тақдир қилмас Барчин гуллар-а,
Чопа берсанг олтойчилик йўллара,
Ингранса ўзади ўзбакнинг оти.
Қалмоқ элда от бўлмайдир баробар,
Умид узиб кета бергин қалмоқлар.
Ўзбакнинг қизи деб ҳалак бўласан,
Отинг ўзолмаса нима қиласан?
Бир ўзбакдан изза бўлиб қоласан,
Беҳуда уриниб аҳмоқ бўласан,
Бу от назаркарда, тоза биласан.
Қаердан чопишсанг, аввал келади,
Тенг бўламан деган отлар ўлади,
Барчинойни ўзбак оти олади,
Бошқа от минганлар ҳалак бўлади.
Ўрлашганман не ишни қилади,

Фойдаси йўқ, гариллашиб юради,
Бекорга ўзини аҳмоқ қилади,
Бари гап майнага йиғилиб келади,
Асил тулпор бунда пайдо бўлади.

Сўзни эшитиб, Кўкалдош алпнинг аччиғи келиб, Мендан бирон вақтда сен жодирим бўлиб, ўзганингилгаридан ҳам кўриб, «сиёсатга отимни таъриф қилди» деб сенга уч-тўрт танга берган эканда, чоқдан бирон нарса олиб таъриф қилдинг, — деб аччиғи келиб, менинг икки кўзини ўйиб олиб қўйди. — Ҳамма вақт ўзбакнинг оти менинг отимдан ўзганда, сенинг ўзининг хунини бераман. Юринглар, Алпомишнинг устига борамиз, — деди. Қоражон ҳам қўшилди, тўқсон ҳам бўлди. Ҳаммаси йиғилиб, тўкилиб, Алпомишнинг устига бориб қолди.

Алпомиш чодирда ўтириб эди, шундай қаради, ҳар қалмоқлар келаяпти: калласи қападай, танаси тепадай, бутлари селанглаб отнинг остига аймашиб кетган. Алпомиш ўтирган ерида сиёсат билан қаради. Бир кам тўқсон алп отдан таппа-таппа ташлаб, қўл қовуштириб таъзим қилди, ақли шошиб қолди, табиридан адашиб, Кўкалдош алп Кўкдўнанинг устида бир ўзи қолди, Алпомишга қараб, бир сўз айтиб турди:

Гап эшит, ўзбак, тилимдан,
Қолмагин келган йўлингдан,
Умидинг узгил жонингдан,
Умид қилмагин ёрингдан,
Айрилма кирдикорингдан,
Нима иш келар қўлингдан?!
Сўз айтади мендай алплар,
Менга бўлмайсан баробар,
Бу хотинимда ниманг бор,
Кет энди сендай баччағар,
Тоғ бошини чалар туман,
Чангалима бўлсанг дучор,
Ўзбак, қутулмоғинг гумон.
Устингга отлар соларман,
Ер билан яксон қиларман,
Ўзбак қизини оларман,
Билганимдайин қиларман.
Ҳазил билиб турма мени,
Ким аҳмоқ қип юборди сени,
Келганинг қалмоқ мазгили.

Кет, ўзбак, тайин ўласан,
Тур йўқол, нима қиласан.
Кўкалдош дейдилар мени,
Кўп сарсон қиларман сени,
Менга маълум қизнинг ҳоли.
Олсам деб умидинг борди(р),
Ҳазил билма қалмоқларди.
Бу гапимни англаб билсанг,
Барчинойнинг кўнгли борди(р).
Неча марта савол қилган,
Тегаман деб ваъда берган,
Ўзбак қизин олмоқ бўлган,
Билгин бу Кўкалдош бўлган.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш ҳам Кўкалдошга қараб,
бир сўз деб турган экан:

Тикилсам қурийди дарёнинг гуми,
Наъра тортсам қулар қўрғоннинг тими,
Бунча сўзни лоф урмагин бемаъни,
Отим Ҳаким, мен ҳам Бойсиннинг хони.
Кетган одам излаб бунда келарми,
Келган одам сендан камроқ бўларми,
Ўзи ўлмай, киши ёрин берарми,
Ҳеч бир элда сендай тентак юрарми,
Лоф уриб ўзини бозор соларми,
Лоф уриб қўлидан бир гап келарми?!
Бешайин чиқмайди марднинг довуши,
Урушли кун Рустамдайин бул иши,
Қайсардайин бордир анинг саваши,
Шундай кунда ўлмоқ гуппининг иши.
Майдонда лоф уриб ул кун келади,
Кўтарилганини биров билади.
Бир қайсар айлантириб солади,
Аҳмоқ бўлиб сендай қалмоқ ўлади,
Лоппининг жазосин шундай беради.
Ғарибликда ҳаққа фиғон этарман,
Нор кесар олмосни белга чотарман,
Қиличима қирмиз қонлар қотарман,
Дучор келганингни кўкка отарман,
Иш кўрсатиб, ёрим олиб кетарман.
Жафолар соларман тандаги жонга,
Хазон бўлса зоғлар қўнар гулшанга,
Ажалли касратки тегар илонга,
Ҳазиллашма, қалмоқ, мендай султонга,

Сен мард бўлсанг, чиқа бергин майдонга,
От-потингман отайинми осмонга?!
Алпомиш дер сенга бермайман омон,
Қалмоқларга солайин охир замон.

Бу сўзни эшитиб, Кўкалдош ҳам бир сўз деб турсибди:

Ўзбак, эшит менинг додим,
Ерни босган сиёсатим,
Бу юртда қолар жасадинг,
Қайтиб сен отасан отим,
Кимга келади қувватинг?!
Сен ҳам, ўзбак, ажаб депсан,
Гуппи сўз ўрганиб кепсан,
Неча сўзни лоф урибсан.
Қиларман ер билан яксон,
Сўз айтарман алвон-алвон,
Элингдан чиқибсан, полвон,
Мендан қутулмоғинг гумон.
Умид қилмагин ёрингдан,
Одам бўп чиқиб шаҳрингдан,
Бўйнингни узай танингдан.
Мен ҳам бўлсам марди майдон,
Омон кетмайсан бу жойдан.
Сендай неча полвон келган,
Келиб бу юртларни кўрган,
Ҳаммаси қўлимда ўлган,
Қолгани пушаймон қилган,
Боши гангиб, чўлда сарсон,
Элин топмай, гаранг бўлган,
Ҳар ким ҳам дўғилиб кўрган,
Ким менга баробар бўлган?!
Ўзбошимча бу Қоражон
Сени бир кун топиб келган,
Бу юришинг бўлар ёлғон.
Мени билсанг шундай полвон:
Не эрлар кеп саваш қилган,
Бу тўқайлар қонга тўлган,
От остида калла қолган,
Ҳаммаси қўлимда ўлган.

Бу сўзни Кўкалдошдан эшитиб, Қоражон ҳам бир сўз деб турган экан:

Эмикдошим, ака, бундай қиласан,
Бир ўзбак деб сўзни лофи урасан,

Сен тилингни тортиб сўйла бу замон,
Ўзбак муғум, армон билан ўласан.
Бу ўзбакни алп Қоражон билади,
Чангалласа тоғни талқон қилади,
Сен тилингни тортиб сўйла, бек оға,
Аччиғланса, мулкинг яксон бўлади.
Ўзи оғир, билмас айтган додингни,
Ўт қўйиб куйдирар, қалмоқ, юртингни,
Ҳолин билмай ҳар ким ҳалак бўлади,
Ким бунга тегинса тайин ўлади.
Англамайди кўпинча айтган сўзингни,
Агар билса, ўяр икки кўзингни,
Яқинласанг, ўлдиради ўзингни.
Ўрлашганман, ака, нима бўлади,
Бир ҳодиса иш бўп бунда қолади,
Бекор керишганлар аҳмоқ бўлади,
Барчинойнинг айтган шартин қилади,
Шарт битирган одам ёрни олади.
Тўрт шарт буюргандир унда зулфакдор,
Қоражонга тайин қилган муқаррар,
Шул шартнинг пайида бўлмоқлик даркор,
Бекор гапнинг нима кераклиги бор!
Элу халққа юриб хабар берайин,
Ҳамма ҳам эшитсин, ани кўрайин,
Ким олади, ким қолади билайин.
Ўртадаги ўзбак қизи у дилбар,
Унинг учун бекор ўрлаш не даркор?
Жонни сотиб ўзиб келар бедовлар,
Отинг ўзга, ўзингдадир ихтиёр.
Бунинг учун ўрлашиб ётмоқ не даркор,
Оти ўзганга тегар Барчиндай дилбар,
Бундайин беҳуда сўзлар не даркор.
Пойганинг пайида энди бўлайик,
Қалмоқшоҳга бориб хабар берайик,
Эли-халққа юриб жарчи қўяйик.
Халойиқ эшитмай яна қолмасин,
Эшитмаган кўп пушаймон қилмасин,
Билмадик деб ичин уриб юрмасин.
Отини совутиб майдонга келсин,
Ўртадаги ўзбак қизини кўрсин,
От боққанлар чошиб пойгани қурсин,
Оти ўзган олар, ҳалоли бўлсин.
Бу сўзни Қоражон туриб гапирсин,
Ҳамма одамлар эшитиб буни тан берсин,

Кўкалдош ўртада ўрлашиб турсин,
Кўпдан қолмай бу ҳам пойгага юрсин,
Оти ўзса, Барчин шуники бўлсин.

Қоражоннинг сўзи ҳаммасига маъқул бўлиб: —
Қоражон рост айтди, — деди.

Буёқда қўл қовуштириб турган қалмоқлар: — Бир
ўзбак-да, — деди.

Бир нечаси: — Жуда ҳаддили муғум зўр ўзбак-да,
Кўкалдошдан ҳайикмади, тилини тортмай гапирди,
сўнгги навбатда Қоражон ўртага тушди, бўлмаса, Кў-
калдошни бир ёқлик қилар эди, хили иш бошлаб турар
эди, — деб ҳар қайсиси ҳар сўзни гапириб ётди.

Энди Қоражон бош бўлиб, пойганинг ҳаракатини
қилапти. Хат ёзиб, Қалмоқ шоҳга хабар юборди. Бир
махрам хатни олиб кетди, ким йўлиқса, хабар бериб
бораяпти. Қалмоқ шоҳнинг давлатхонасига етди. Бир
хизматкор хатни олиб Қалмоқшоҳга тутди, Қоражон-
нинг махрами қайтди. Бу хатни Қалмоқшоҳ ўқиб кўр-
ди. Сайис хизматкорига буюрди: — Отларни тобла, хўб
парвариш қилиб қара, манглайларини сила, ўзбакнинг
қизи пойга бўлади, насиб этган олади. Жуда яхши қиз
таърифи келади, отини ўздирган одам олади, — деб
қишлоқларини, бозорларини чақиртира берди, ҳар та-
рафга хабар қила берди.

Қалмоқшоҳнинг амри шундай бўлади,
Ҳар элга жарчилар хабар қилади,
Қишлоқларга юриб хабар беради,
«Отига ишонган одам боради,
От ўздирган бийнинг қизин олади»,
Эшитганлар отни тоблаб кўради.
Билмаганга юрур шундай билдириб,
Шўхлик қилиб бир нечани кулдириб,
Элу халққа юриб хабарни қилиб,
Жарчилари ҳар бозорни чақириб.
Хазон бўлмай боғда гуллар сўлибди,
Қўнғиротдан ҳам бунда одам келибди,
Тўқсон полвон кўп бир чатоқ қилибди,
Бойсарининг қизи пойга бўлибди,
Бизнинг юртга шуйтиб хабар келибди,
Яхши қиз деб овозаси келибди.
Мард йигитлар от совутиб боради,
Оти илдам Барчинойни олади,

Қалмоқ юрти кўп ғалоғул бўлади.
 Ҳар ким ўз ҳолига отин кўради,
 Оти ёмон кўп иркилиб қолади,
 Кўрайлик, деб катта-кичик келади.
 Кашал ғорда катта йиғин бўлади,
 Ойнали кўлига одам тўлади,
 Алплар ҳам шердай бўлиб айналиб,
 Элатидан келган отга қаради.
 Пойгага боргудай отни айириб,
 Шу замон мирзалар хатлаб туради.
 Пойганинг бошчиси Қоражон сардор,
 Тўсат-тўсат келаётир қалмоқлар,
 Ҳн минг уйли Қўнғирот халқи қаради,
 Томошамон Ойна кўлга тўлади.

Пойгага қўшиладиган отдан қалмоқларнинг подшосидан ҳам уч от келди: бири олапоча тўриқ от, бири шапоқ от, бирови Ҳн бир минг тангага олган саман от. Қалмоқнинг юртидан Барчиннинг пойгасига йиғилган от тўрт юз тўқсон тўққиз от бўлди. Бойчибор билан тўппа-тўғри беш юз бўлди. Синчилар беш юз отдан бўлагини кўриб қайтариб юборди: — Бу отлар бўлмайди, бу узок йўл, бу отлар йўлда қолади, ичи куйиб бекорга ўлади, эгаси ҳам сарсон бўлади, — деди.

Пойгачилар ҳар кунига от совутиб, ёлгон пойга қўйиб келади. Бойчибор отларнинг чангини кўрмай қолади. — Ҳйинда ўзган чинда ўзади» деган гап бор, ҳазил пойгада Бойчибор отнинг чангини кўрмай қолади. Чин пойга бўлган сўнг қандай келади? — деб қалмоқлар бояги кўр бўлган сийчига изза беради. Зўрни зўр билади, валини вали билади, тулпорни тулпор билади. Тойчи вилоятида Кўкалдошнинг Кўкдўнани тулпор эди, ўзидан ғолиб Бойчиборни кўриб, ваҳм босиб, емини олмай қолди. — Менинг отим касал бўлдими, дарди ёмон ўсал бўлдими, кўзинг бўлмаса ҳам, қўлинг билади, бизнинг отни бир кўриб берсанг, — деди. Синчи Кўкалдошга қараб, бир сўз айтиб турган экан:

Алп Кўкалдош, эшит айтган сўзимни,
 Зўрлик билан Ҳйдинг икки кўзимни,
 Сарғайтирдинг менинг гулдай юзимни.
 Ҳзидан ғолибни отинг кўргандир,
 Бу пойгадан ўсолмасин билгандир,
 Ваҳм босиб емин олмай қолгандир,
 Отингнинг ғолиби Чибор бўлгандир,

Ўзингнинг ғолибинг Ҳаким полвондир,
 Шуйтиб отинг ўйлаб ваҳм қилгандир.
 Хоҳи боргин, хоҳи қўйгин, қалмоқлар,
 Бекорига ҳалак бўлма, аҳмоқлар.
 Ўзбакнинг қизидан умид қиласан,
 Ҳолинг билмай сарсон бўлиб юрасан,
 Беҳуда отингга зулм қиласан,
 Ололмайсан, сарсон бўлиб келасан.
 Ғам билан сарғайди гулдайин дийдор,
 Сенга айтган менинг сўзим шу бўлар,
 Бойчиборман отинг бўлмас баробар,
 Ҳали ҳам сен ҳалак бўлма, қалмоқлар.
 Бобохон тоғига сен ҳам борасан,
 Кўп жонингни қийнаб сарсон бўласан,
 Сарсон бўлган билан нима қиласан,
 Бир куни зингкийиб ўзинг қоласан,
 Элга келиб сен шарманда бўласан,
 Кўзим ўйиб менга изза берасан,
 Ўзбакнинг қизини қандай оласан,
 Элда юрган сен ҳам аҳмоқ балосан,
 Борсанг сен сарсон бўп бир кун келасан.

Бу сўзни эшитиб: Улса ҳам бу тўғри гапирмайди,
 Инди бу ўзбакнинг ёрдамини олиб, гапирмоқ билан
 Бўлди бунинг иши,— деди Кўкалдош.

Ҳамма пойгачилар отланиб, жам бўлиб, Алпомиш-
 нинг танидан Қоражон пойгага бормоқчи бўлди. Сак-
 сон тилла савдо қилиб Бойчиборни олди. Қариндошси-
 ниб қалмоқлар Қоражонни айнитди: — Бу отинг бунча
 пуллик от эмас, синчининг пора олиб гапирганига аҳ-
 моқ бўлдинг, ўзбакнинг ёмон чўбирини баланд олдинг,
 бир четини ўзинг ҳам кўрдинг,— деди.

Алпомиш айтди: — Қариндошларинг айнитган би-
 лан айнима, бир суруниб турар, сувдай оққан йўрға
 бўлар, нима десанг, айтганингни қилар, отдан жуда
 кўнглинг тўлар,— дея ётир. Қоражон ҳам: — Бир сав-
 до-да, айнамайман,— деб ётир. Қалмоқларга кўз-кўз
 қилиб, шундай иш бўлиб, Қоражон Бойчиборни миниб,
 пойгачиларга араллашиб турибди.

Алпомиш ўз юртидан келган отга бағир босиб қол-
 ган. От кўзидан ғойиб бўладигандай бўлди, шу шаҳар-
 да қоладигандай бўлди, якка мазор бўлиб ўладигандай
 бўлди. Қоражонга қараб: — Бир келар мўлжалингни
 айтгин,— деб сўраб турган экан:

Қоражонбек, мен ҳам сенга қарайин,
 Бир келар мўлжалинг сендан сўрайин.
 Тойрилмасин бошда тожи давлатинг,
 Белинга ярқиллар кескир пўлатинг,
 Ҳайдай остингда Бойчибор отинг,
 Неча кундир сенинг келар муҳлатинг?
 Ҳз элингда сен ҳам бексан, тўрасан,
 Жаҳонни сайр этиб ўйнаб-куласан,
 Кўп қалмоқман ёлғиз кетиб борасан,
 Хабар бергин, неча кунда келасан?
 Сен кетган сўнг қолмас менинг тоқатим,
 Бойчибор эди-ку менинг улфатим,
 От кетган сўнг қолмас менинг қувватим,
 Неча кундир сенинг келар муҳлатинг?
 Бебош қалмоқ бўлди сенинг ҳамройинг,
 Бундай кунда гапни гапга улайин,
 Бир келар мўлжалинг айтгин, билайин,
 Ғам билан сарғаяр гулдайин дийдор,
 Бу сенинг остингда кетди Бойчибор,
 Ҳар гап бўлса, сенда бўлди ихтиёр,
 Отга зарар еткизмасин қалмоқлар,
 Албатта хабардор бўлгин, Қоражон.
 Бориб обод қилсам мамлакатимни,
 Дўстим, деб миндирдим сенга отимни,
 Айтиб кетгин сен ҳам бир муҳлатингни.
 Кўп қалмоққа ёлғиз ҳамроҳ бўласан,
 Нима бўлса созигарлик қиласан,
 Айтиб кетгин неча кунда келасан?
 Саломат бўлсин-да Бойчибор отинг,
 Шундай бўлди менга қилган хизматинг,
 Неча кундир сенинг келар муҳлатинг?

Бу сўзни эшитиб, Қоражон келар муҳлатини айтиб,
 бир сўз деб турган экан:

Остимда ўйнаса араби отим,
 Мен кетсам қолмайди, дўстим, тоқатинг,
 Боров қирқ кун, қайтув беш кун, бек дўстим,
 Қирқ беш кундир, дўстим, келар муҳлатим.
 Жаҳонни сайр этиб ўйнаб кулмасам,
 Нор кесар олмосни белга чолмасам,
 Қирқ беш кунда Бобохондан келмасам,
 Ҳам отингни, ҳам дўстингни ўлди де,
 Якка мазор бўлиб шунда қолди де.
 Ҳар гап бўлса, яратгандан кўрарман,

Қўлимдан келганча хизмат қиларман,
 Ярашиққа от кокилин ўрарман,
 Насиб этса қирқ беш кунда келарман.
 Ҳар талабинг бўлса, ҳақдин тилагин,
 Қирқ беш кунда бул йўлима қарагин.
 Ғамли қулга эгам бўлгай меҳрибон,
 Иш бўлмас қудратли ҳақдин бефармон,
 Мен келганча дуода бўл, беғижон,
 Бу сўзларни айтиб ўтар Қоражон,
 Ҳамроҳ бўлди менга беш юзта душман,
 Елғиз-да деб сен қилмагин пушаймон.
 Булар ҳам қариндош, бирга борарман,
 Қалмоқларман кўп ўрлашиб кўрарман,
 Қўлимдан келганча хизмат қиларман,
 Беш юзининг бири бўлиб юрарман,
 Нима бўлса эҳтиёт қип кўрарман,
 Ёмонининг йўлда додин берарман,
 Насиб этса қирқ беш кунда келарман,
 Хафа бўлма, дуода бўл, бек дўстим.
 Хаёлингни ҳар тарафга бўлмагин,
 Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
 Мен келганча, дўстим, хафа бўлмагин.

Пойгачилар жўнаб кетди. Алпомиш чодирда ўтириб
 эди. Қирқ беш кунда келар, деб вақтини хушлаб
 эди. Энди Барчиннинг қирқин канизлари билан Суқ-
 рой деган канизи бош бўлиб, Алпомишга овқат олиб,
 ирси қизлар товоқ кўтариб, дастурхонга солиб, чо-
 рра олиб келиб қолди. Келса, пойгачилар жўнаб
 кетди. Алпомишга қараб, Суқсур каниз бу сўзни
 шундай туйибди:

Хазон бўлиб боғда гуллар сўлибди,
 Обло сенинг ақли-ҳушинг олибди,
 Беғижон, бу ишинг ўсал бўлибди,
 Бойчиборни, билдим, қалмоқ минибди.
 Марднинг иши элда шундай бўларми,
 Отидан айрилиб яёв қоларми,
 Хаёлингга шундай гаплар келарми,
 Ҳеч замонда қалмоқ дўстлик қиларми?
 Менинг муножотим қабул бўлмади,
 Беғижон, бўшлигинг сира қолмади.
 Сен бекор берибсан Чибор отингни,
 Фалак берсин қайтай кўнгил шодингни,
 Ҳай, билмайман қиларми хизматингни?!

Оша юртга келиб бундай бўласан,
Ихтиёринг бир қалмоққа берасан,
Бир ғариб пиёда бўлиб қоласан,
Душман бўлса, нима илож қиласан?
Сен эшитгин мендай мунглуқ тилини,
Янги кеç кўргансан қалмоқ элини,
Сен билмайсан бадбахтларнинг сирини,
Қуритмасин сендай мардинг шўрини.
Учқур бўлсанг қанотингдан қайрилиб,
Югрук бўлсанг туёғингдан тойрилиб,
Бекор қипсан Бойчибордан айрилиб,
Англаб билгин отинг омон келмайди,
Кўнглингдаги ўйлаганинг бўлмайди,
Улар душман, сира дўстлик қилмайди.

Бу сўзни эшитиб, Суқсур канизга қараб, Алпомиц
бир сўз деб турган экан:

Хар ким ўз шаънига бекми, тўрами,
Аёлнинг ақили ақл бўлами,
Шу гапинг шаънима тўғри келами,
Дўст деб менга у душманлик қилами?!
Бу насиҳат айтма, сендай муштипар.
Қулоқ соп эшитгин айтган нидога,
Бу сўзларни айтма, каниз, садаға,
Ишини солганман қодир худога.
Аввал обло, дуюм наби бўлса ёр,
Ўн икки имом чилтон бўлса жиловдор,
Иншоолло, пойгадан келар Бойчибор,
Бу сўзларни айта кўрма, қирқинлар,
Қоражонбек шумлик олса кўнглига,
Қоражонбек бир худога урдирар.
Кўнглимга қандайин шумлик келади,
Дўст отини тутиб бундан жўнади,
Дўст деганинг қабоҳат гап бўлади,
Қоражонбек яхши хизмат қилади,
Хаёлин қочирса, осий бўлади,
Эси бор, Қоражон ўзи билади,
Бу гапинг, канизак, қандай бўлади,
Таваккални бир худога қилади,
Кўп қалмоқман ёлғиз ўзи жўнади,
Менинг учун меҳнат тортиб боради,
Мен билмайман нима азоб кўради,
Қалмоқлар албатта ташвиш беради,
Дўст хизмати, каниз, шундай бўлади,

Ўлмаса, бир куни келиб қолади,
Шаънома бу гапинг номард бўлади.
Сен номард билмагин бу замон бизни,
Аёллик қип билмай сўйладинг сўзни,
Эргаштириб кепсан бу қирқин қизни.

Бу сўзни айтиб, канизларнинг олиб келган овқатини
Фотиҳани юзга тортди. Қирқин канизлар бу сўзни
аитди:

Кийгани гулгун қирмизи,
Ақлинг олар жоду кўзи,
Бизлар Барчиннинг канизи,
Келсин деган бийнинг қизи.
Қирқин қизлар бошлаб борар,
Олдингизда хизмат қилар,
Агар кўрсанг, йўлинг бўлар.
Эшитингиз айтган сўзни,
Маҳтал қилманг қирқин қизни,
Барчиной юборган бизни,
Қўймай опкетамиз сизни,
Кўрмайсизми сарвинозни.
Балқ уриб ўтирган ўзи,
Сизни элтар айтган сўзи.
Боғда очилган гулгунчалар,
Гулга ярашган думчалар,
Келсин деган ойимчалар.
Агар кўрсанг, кўнглинг тўлар,
Билла юрсанг, яхши бўлар,
Канизлар бўлди миннатдор,
Кўнглингда қолмасин ғубор,
Сирлашсам дейди гажакдор,
Сўзни айтади жами қизлар.
Эшитинг оху зоримди,
Бориб кўрсангиз ёрингди,
Тарқат черу ғуборингди,
Барчин шундай гажакдорди(р),
Ҳамма сизга интизорди(р),
Бориб кўринг зулфакдорди,
Ўғринча қаллиққа бормоқ,
Ўзбак юртда расм борди(р).

Канизларга қараб, Алпомиш ҳам бир сўз деб турган
сан:

Бу бориш, қирқинлар, айб бўлмасми,
Бойсарибий билса, гина қилмасми,

Эшитса эли-халқ бизга кулмасин,
 Бу борувим менинг айб бўлмасми,
 Одамлар шаънима номард қилмасми?
 Қизлар, мени лодон ишга солмагин,
 Ерим таъриф қилиб ақлим олмагин,
 Қўй, канизлар, бундай йўлдан урмагин,
 Қизлар, бундай баринг йиғилиб келмагин.
 Мени жуда аҳмоқ, лодон билмагин,
 Сен ияртиб, эл кулдириб юрмагин,
 Уртага олиб кўп шарманда қилмагин,
 Бора бер, канизлар, ҳалак бўлмагин.
 Сенинг билан юрсам қандай бўлади,
 Гап келса, бетима таъна қилади,
 Қанча одам хизмат қилиб юради,
 Бий қизига борсак айб бўлади.
 Хизматингдан, қизлар, кўнглим тўлади,
 Бу ишинг кўнглима тўғри келмади,
 Қандай одам кўрса айб қилади.
 Барчин сулув ўзин ўртага солади,
 Бийнинг қизи бул ўртада қолади,
 Меҳнат тортиб бир кун отлар келади,
 Сўнгра билмам кимники бўп қолади,
 Ҳозир боришимиз бежо бўлади.
 Канизлар, зўрлама, кўнглим қолади,
 Уртада қолгандир, кимлар олади,
 Гапирган сўзларинг айб бўлади,
 Ким оларин жаббор эгам билади,
 Бу сўзларинг, каниз, айб бўлади.
 Тақдир этса, бир кун даврон суради,
 Тақдирга тан берса, яхши бўлади,
 Худо қилган ишга банда кўнади.

Бу сўзни эшитиб: — Ўғринча бормоқ ота-бобомиздан қолган расм,— деди. Бу маъқул тушайин, деди.— Ота-бобомиздан қолган расм экан,— деб бормоқни ихтиёр қилди. Ўғринча қаллиққа бораётгандаги сўзи:

Ҳақимбекнинг билмаганин билдирди,
 Ерин айтиб шодиёна кулдирди.
 Қизларнинг сўзига хуррам бўлади,
 Қирқинларман бирга-бирга жўнади.
 Маъқул билди канизларнинг сўзини,
 Кучук босмас йўлбарс-шернинг изини,
 Бориб кўрсам дейди бийнинг қизини.
 Таъриф бериб анинг ақлин олади,

Канизларман бирга-бирга боради,
Сой билан паналаб шунқор жўнади.
Бийнинг қизин кўрса кўнгли тўлади,
Қирқин қизлар ўйнаб-кулиб боради,
Ҳар тарафга назар солиб қаради.
Ўп қизларман билалашиб жўнади.
Ўзбакнинг расми шундай бўлади,
Ўгринча қаллиққа кетиб боради.
Қизлар айтар: — Бизман бирга юринг, деб,
Ҳар замон паналаб бориб келинг, деб,
Дамба-дам вақтингиз хушлаб туринг, деб,
Кўнглингиз тобласа кунда боринг, деб,
Қандай бўлса аралашиб туринг, деб,
Барчинойман бориб суҳбат қуринг, деб,
Насиб қилса кунда ўйнаб-кулинг, деб
Ҳеч ким билмасин-да, пастман юринг, деб,
Насиб этса, бийнинг қизин олинг, деб,
Кўчманчи бўп келган элни кўринг,— деб.
Бу сўздайтиб¹ қизлар кетиб боради,
Ўн минг уйли элни оралаб юради,
Бойсариникига яқин боради,
Бевақт бориб бахмал уйга киради.
Бу замонда Барчинойни кўради.
Адаб билан у ўрнидан туради,
Қирқин қизлар ҳозир бўлиб туради,
Бу қизлардан Барчин уялиб боради,
Икковини қизлар яқин қилади,
Билагидан Ҳақим ушлаб олади,
Бекнинг вақтин қизлар хушлаб туради.
Бийнинг қизин жамолини кўради,
Кўриб Ҳақимбекнинг кўнгли тўлади,
Табассумман Барчин сулув келади,
Қирқин қизлар хизмат қилиб туради.
Ҳақимбекнинг сиёсатин кўради,
Барчинойим иззат қилиб туради,
Қирқин қизлар пайровинда бўлади,
Иззатида бекнинг кўнгли тўлади.
Саҳаргача Ҳақим бунда туради,
Тонг олдида тағи қайтиб жўнади.
Эл кўзига тушмай бунда келади,
Намоз вақти чодирига киради,

¹ Сўзни айтиб.

Кунда қизлар хабар олиб туради,
Ҳаким бунда аралашиб қолади,
Боришли-келишли бўлиб юради.

Буларга ҳар замон қизлар келиб, бир-бирини кўриб
сиру ҳолини билиб, шундай бўлиб юрди. Булар бунди
шундай бўлиб турди. Пойгачилар йўл юрди. Пойгачи
ларнинг бораётгани:

Не қалмоқлар шердай бўлиб,
Ҳар яғрини қирдай бўлиб,
Беш юз отли бирдай бўлиб,
Қистаб йўлда тўбичоқни,
От бошини қўйиб олар
Яқин қилмоққа узоқни.
От чопишса узоқ йўлга,
Бир-бири кирмайди тилга,
Қамчи уриб Бойчиборга,
Қоражон ҳам борар бирга,
Йўлдош бўлган сатта зўрга.
Қоражонни мазах қилар,
Шўхлик қилиб ўртага олар,
Барчинойимнинг устидан
Хўп ўрлашиб талаш бўлар.
Бораётир лоловлашиб,
Ганаси дарёдай тошиб,
Бир хили ўтдай туташиб,
Бадбахт чўлда аҳалашиб,
Қоражон отини қўшиб,
Бир суришиб Чибор турар,
Энди жуда йўрға бўлар,
Кўп қалмоқлар ҳадик қилар:
«Кунба-кун юрса очилар,
Ўзбакнинг оти ҳийлагар».
Гумон қилди кўп қалмоқлар:
«Ҳайвон ҳам бўлса жодугар,
Йўлларнинг танобин тортар,
Бу отдан ҳамма беҳабар,
Ўзармикан шул укағар,
Фарқламайди ақли йўқлар».
Шундай бўлиб йўл юради,
Зилнинг тоғига боради,
Қалмоқ шундай айрилади.
Қалмоқ кетди ўйни ўйлаб,
Кўнглига келганин сўйлаб:

«Бобохонга етармиз, — деб,
Тумшуқ билан ўтармиз, — деб,
Текис йўлман кетармиз», деб.
Қоражон айрилиб қолди,
Зил тоғин белига солди,
Бир йўл билан бора берди.
Бораётган Қоражон номдор эди,
Зил тоғида бир аждаҳор бор эди,
Аждаҳорга алп Қоражон дориди.
Қоражонбек энди шундай қаради,
Унда ётган аждаҳорни кўради,
От тизгинин шунда тортиб туради,
Аждаҳор ҳам Қоражонни кўради,
Қоражонга аждар салом беради.
(Шоир сўзи шундай ёлғон бўларми,
Аждаҳор одамга салом берарми?!)
Остида мингани Бойчибор эди,
Минганларга қутби замон ёр эди,
Жиловида чилтон, пирлар бор эди,
Пирга салом берган аждаҳор эди.
Жафоларга тушиб энди танда жон,
Бундай кунда эгам бўлгай меҳрибон,
Аждаҳордан ўтиб кетди Қоражон.
Азаматлар олмос бойлар дастига,
Ганим тушар кам давлатнинг қастига,
Остидаги Чибор отин ўйнатиб,
Қоражон чиқди Зил тоғининг устига,
Тоққа чиқиб алп Қоражон қаради,
Йўлда тўзиб қалмоқ кетиб боради,
Бу тоғдан энкайиб номдор жўнади,
Мазмуни қалмоқлар кейин қолади,
Йўлнинг тўтасиман қичаб боради,
Неча адир, белдан ўтиб жўнади,
Муродини яратгандан тилади,
Тақдирида нима борин кўради,
Чу, дейди, Чиборга ғайрат қилади,
Қалмоқдан илгари кетиб боради.
Кўринмайди қалмоқларнинг қораси,
Бораётган Қоражондай тўраси,
Яқин қолди Бобохоннинг ораси.

Бобохон тоғига етиб, Қоражон отга дам бериб ётди.
Қалмоқлар тумшуқни айланиб бораяпти. Бир нечаси:
«Қоражон кўринмайди», — дейди. Бир нечаси: «Отлар-

нинг тўзонида чўбири билан тўбалашиб юргандир-да, Қоражон ўзбакнинг отини баланд олган, у ўзбакнинг тани бўлган, қачон Қоражон ҳисобда бор, у ҳам ўзбакнинг бири бўлиб сарсон бўлган», — деб, қалмоқларнинг олди ҳафта-ўн кун деганда Бобохон тоғига етди. Кейини чувалиб ҳали ҳам келаяпти, жуда ҳам ўлдик деб бораяпти. Кўрса, Қоражон Бобохон тоғида ётибди, пойга қўядиган ерга борибди.

Кўкалдош алп туриб айтди: — Қоражон, сен лотманотдан юз ўгириб, исломнинг динига кириб, сеҳргар-жодугар бўлиб, балога йўлиқиб қолибсан. Шу ёмон чўбир билан биздан бурун келибсан.

Қоражон айтди: — Сизлар билан бирга-бирга Зилтоғига келдим, от чарчаб қолиб, кўп дилтанг бўлдим, зехним койиб, йиқиб тўрт оёғини бўғиб, орқалаб, йўлнинг тўтаси билан янгитта ошиб келдим.

Кўкалдош: — Ўзбакка эргашсанг, азоб кўрадиганинг белгили эди, — деб бир сўз айтиб турган экан:

Сен билмадинг бек оғаннинг ишини,
Кел кесайик Бойчиборнинг бошини,
Уртага олиб ейик¹ анинг гўшини,
Шундай қилсак ўзбакларнинг ишини.
Сен эшитгин алп оғаннинг додини,
Кел сўяйик, ука, ўзбак отини,
Армонман кетмасин аканг хотини.
Ўзбак билан гапинг бир бўп юрасан,
Сен ҳам жуда ўзбошимча бўласан,
Мендайин акангни хафа қиласан,
Номус-орни кимга олиб берасан,
Қай ўзбакни сен хотинли қиласан?
Ўз бошимча бўлиб элда юрасан,
Ёмон бўлсанг, сен жувармак ўласан.
Бир ўзбакнинг қизи деб ҳам келганмиз,
Беш юз одам ҳалак бўлиб юрганмиз,
Неча марта биз маслаҳат қилганмиз,
Сенинг ҳисобингни топмай турганмиз,
Ўзбак отин ўлдирмоқчи бўлганмиз,
Ўзбак қизин биз олмоқчи бўлганмиз.
Ўзбакнинг отини нобуд қилайик,
От гўштига тўйсин барча халойик,
Бойчибор гўштини овқат қилайик;

¹ Еяйлик

Келгин, ука, бир ваъдада турайик,
Жуда ҳам ўзбакнинг ишин қилайик.
Ёлғиз чиқиб ўзбошимча бўлмагин,
Кўкалдош акангни хафа қилмагин,
Ўзбакларнинг етагида юрмагин,
Баччағарнинг айтганини қилмагин,
Қандай бўлса, қариндошдан қолмагин,
Ўзгаларнинг айтганига кўнмагин.

Бу сўзни Кўкалдошдан эшитиб, Қоражон ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Бу сўзингни, ака, сенинг қўяйик,
Омин деса париштаю малойик,
Яратган раҳмондан мақсад тилайик,
Келгин, ака, Кўкдўнанни сўяйлик,
Дўнанинг гўштига тоза тўяйик,
Қазисини ёлғиз сенга қўяйик,
Шул сўзимни маъқул денглар, халойиқ.
Хазон бўлмай боғда гуллар сўлмасми,
Обло сенинг ақли-ҳушинг олмасми,
Кўз ола қиласан Чибор отима,
Бундай бўлса Кўкдўнанинг ўлмасми?!
Шу сўзим ҳаммага маъқул келмасми,
Кўкдўнанинг гўштин есак бўлмасми?
От сўймоққа жуда абжил бўлибман,
Одамларнинг кўнглидагин билибман,
Қассобликни ўзим машқ қип турибман,
Дўнани сўймоққа, ака, толибман.
Хафа қилма Қоражондай мардингни,
Аввал ўлдирайлик Дўнан отингни.
Йўқ ердаги сўзни лофи урасан,
От сўймоқни ўзинг бошлаб турасан,
Ўлдирмоққа мен абжил-ку, биласан,
Акажон, каттасан, кавак боласан,
Йўқ, ердаги гапни топиб келасан,
Менинг отим ўлдирмоқчи бўласан,
Эгаси йўқ, нима жавоб берасан,
От сўймоқни, ака, мендан кўрасан,
Аввал сен отингни сўйиб берасан,
Мен айтсам, кўнглиннга оғир оласан,
Одамларнинг кўнглидагин биласан,
Ярамаган сўзни айтиб турасан,
Ака, ўзинг асли аҳмоқ бўласан.
Бу сўзни айтиб туриб эди Қоражон,

Қалмоқлар аччиғи келди ул замон,
 Қоражонга сира бермайди омон,
 Ҳаммадан айрилиқ савдоси ёмон,
 Қоражонга интилганди бу замон.
 Бари қалмоқ бу ўртага олади,
 Қоражон ёлғиз-да, нима қилади?
 Бу қалмоқлар кўплик қилиб туради.
 Қалмоқ бари хаста кўнглин хушлади,
 Қоражоннинг билагидан ушлади.
 Йиғилиб қалмоқлар зўрлик қилади,
 Улдирмоққа кўзи қиймай туради.
 Неча сўзни бу қалмоқлар ўйлади,
 Қоражонни кулабанд қип бойлади.
 Ҳарчанд чирпиниб кўрди Қоражон номдор,
 Қалмоқ кўп-да, бўлолмади баробар,
 Зўрлигини билдирганди қалмоқлар.
 — Хазон бўлса боғда гуллар сўлар, деб,
 Ажал етса паймонаси тўлар, деб,
 Бўшалса бир куни ўзи борар, деб,
 Шунгит бўлди, бу жувормак ўлар, деб, —
 Бош бўлиб Кўкалдош бойлаб ташлади, —
 Ҳамиша бизга чатоқ илиб юрар, деб,
 Ўзбак бўлса шундай азоб кўрар, деб,
 Қарга, қузғун еса бунда қолар, деб,
 Зўр бўлса бир Қоражон кам бўлар, деб.
 Бойловли қолгандир Қоражон номдор,
 Бойчиборни ўртага олди қалмоқлар.
 Шундайин ҳайвоннинг кўнглин бўлади,
 Қалмоқ бари бу ўртага олади,
 Ҳар тарафдан унга арқон солади,
 Бойчиборни энди йиқиб олади.
 Бойчиборни шундай тортиб бойлади,
 Оёғидан ўраб-кериб тайлади.
 Аҳмоқ қалмоқ отга зулм қилади,
 Туёғига гулмихларни уради,
 Урган гулмих ялноқ тизга келади,
 Бадбахт қалмоқ отга зулм қилади.
 Чингириб¹ кишнайди бойловли Чибор,
 Сиёсатман зарб кўрсатди қалмоқлар.
 Бойчибор ҳайвоннинг кўнглин бўлади,
 Туёғига неча пичоқ уради,
 Шундай қилиб отга азоб беради.

1 Чинқириб.

Миришкорлар¹ туяр пўлат довулди,
Бундай кунда отнинг ҳоли не бўлди,
Бўшалса ҳам етолмасин деди-да,
Отга жойлаб олти чорак совунди.
Қоражонман Бойчиборни созлади,
Қоражон бойловли ётиб бўзлади.
Қарамайди Қоражоннинг юзига,
Ҳеч бир қалмоқ қулоқ солмас сўзига.

Қоражон билан Бойчиборни шундай қилиб бойлаб
танилади. «Бўшалса, бир кунлари бора қўяр, ажали
отга, ўла қўяр, иш қип биздан кейин қолса бўпти», —
деб пойгачилар жам бўлиб, қатор туриб, пойгани қўйиб
жўнаб кетди. Бобохон тоғида ёлғиз қолиб, Бойчибор
билан Қоражон иккови бойловли ётиб, авлиёларни ша-
ф келтириб, бу сўзни айтиб ётир:

Барчанинг отаси ҳазрати Одам,
Пайғамбарлик бўлди унга мусаллам,
Иброҳим, Исмоил, Макка муаззам,
Динларнинг чироғи Имоми Аъзам,
Муҳаммадга уммат, ҳаққа мусаллам.
Аввалам яратдинг сен Одам сафи,
Андин пайдо бўлди сонсиз минг вали,
Шайх Аҳмад, Зинда пил, Имоми шафи,
Обло, сендан бошқа йўқдир мураббий.
Сатқанг бўлай эр Сулаймон пойи тоқ,
Қўқонга юборди мўйи муборак,
Зиёрат айлайди насиб қилган халқ,
Каримсан, саматсан, расулинг барҳақ,
Раҳм айлаб, ёр бўлинг ночор қуллара.
Майдонда қилмадим Рустамнинг жанги,
Хайбатимдан титраб кетса фаранги,
Тошкантининг мулкинда эр бобо Занги,
Товба қилдим, мен гапирсам баланд-пас,
Бул бандадан баланд бўлар чўпу хас,
Сахийнинг сардори ул Саид Ваққос,
Садағанг бўлайин Ғавс билан Ғиёс,
Ҳақнинг хазначиси Хидири Илёс.
Ҳақ деб чиқар ғамли қулнинг овози,
Отингдан айланай ҳақиқат қози,
Сатқанг бўлай, Хўжа Ҳофиз, Шерози,
Гуноҳқор бандангман, раҳмон, бўл рзси.

¹ Мири шикор.

Умид қип йиғладим ҳазрати Нурдан,
Ғам тортган лочинни қутқаргин тўрдан,
Аввала облодан, дуюми пирдан,
Мискин умид қилар Алидай шердан.
Лочиннинг қаноти бўлмасин майиб,
Балога сабр этган ҳазрати Аюб,
Уч юз олтмиш ўтган мардони ғойиб,
Кам банданг мақсадин тилар муғойиб.
Нимиш келсин кам банданинг қўлидан,
Е мадад тилайман Ҳазрат Алидан,
Умид қилдим Ғавсул Аъзам валидан,
Отинг раҳмон, қайтар шайтон йўлидан.
Холиқсан, каримсан, қаҳрингдан қутқар,
Ғуноқкор бандаман, мақсадга етқар,
Сатқанг бўлай хўжа Қобил, Акбар,
Самарқанд валининг чорбоғи дерлар,
Шоҳизинда, Эрдониёр, пайғамбар,
Хўжайи Зумрати, Хўжайи Аҳрор,
Бобо, якка пирсиз, Эрхўжа мозор.
Бу сўзларни айтиб йиғлар Қоражон,
Бойчиборман мунда қолиб бул замон.
Армонман бойланган Бойчибор эди,
Бек Алпомиш ўз юртинда қўл берган
Ражабхўжа деган пири бор эди.
Фалак титрар Қоражоннинг нолишига,
Банда кўнар тангри қилган ишига,
Бобохонда йиглаб эди Қоражон,
Ражабхўжа пири етди қошига.
Кароматман келиб хабар олади,
Қоражоннинг қўлин чечиб кўради,
Қоражонни пир тарбият қилади,
Қоражонбек бул ўрнидан туради,
Ким чечганин ўзи билмай қолади,
Бойчиборни алп Қоражон кўради,
Шул замонда отдан хабар олади,
Бойчибор бойланган, чечиб кўради¹
Қоражонни қалмоқлар боғлаб кетди,
Бойчиборман ўзи ёлғиз қолибди,
Қоражон чирпиниб шул замон тортди,
Боғлаган арқони узилиб кетди,

¹ Фозил Йўлдош ўғли 1936 йилда дostonни қайта куйлаганд Қоражоннинг пирларга сиғиниш тасвирини тушириб қолдириб, у қуйидагича айтган:

Ғайрати туташиб шунда Қоражон
Шу боғлаган банддан халос бўлибди.

Қоражон туриб, отнинг оёғини ечди. От ўрнидан турди. Эшоннинг рухунати отнинг сағрисини силади, қалмоқларнинг солган совуни живиб ерга тушди. Отни килта қантариб, тизгинини эгарнинг қошига ўраб ташлаган эди. Қоражон отнинг устига минди, от оёғини босолмай турди. Қоражон: «пойгага бекор келган эканман, қалмоқларнинг кетганига анча вақт ўтди, агар илгаридан от ўзиб бориб қолса, дўстимнинг бетига қандай қарайман? Бул юришим бекор бўлди», — деб нушаймон қилиб турди. Эшоннинг рухунати Қоражонга кўринмайди, отнинг тўшида туриб, Қоражонга бир сўзни айтди. Қоражон хаёлида «Менга Бойчибор гапиринти», — деб турди. Бул эшоннинг рухунатининг айтган сўзи:

Дам шу дамдир, ўзга дамни дам дема,
Бошинг эсон давлатингни кам дема,
Қолдим деб, Қоражон, сира ғам ема.
Жабр қилгин бундай ҳайвон жонига,
Қамчи ургин гўшт кўтарган сонига,
Етқизарман Бойсин-Қўнғирот хонига,
Қолдим деб, Қоражон, сира ғам ема.
Қоражонбек, эшит, айтган сўзимди,
Эгар қошдан ушлаб юмгин кўзингди,
Энди билсанг, мендан хизмат лозимди(р).
Энди кетдим шопарларим ёйилиб,
Армон билан қолма мендан айрилиб.
Ўзингдан хабардор бўлгин, Қоражон,
Бу сўзларни айтди рухунати эшон,
Бойчибор гапирди, дейди Қоражон.
Энди жабр қилди отнинг жонига,
Қамчи урди Бойчиборнинг сонига.
Қолмади-ку Бойчиборнинг тоқати,
Езилгандир тўрт ярим газ қаноти.
Қамчи тортди Қоражондай зўрабор,
Яшиндай бўп кўтарилди Бойчибор,
Балки булут билан бўлди баробар,
Кўзин очиб қарар Қоражон номдор,
Яшиндай бўп опкетибди Бойчибор.
«Билмай қамчи урдим буни муқаррар,
Мени кўкка олиб кетди жонивор,
Ўз тилидан айтиб эди Бойчибор,

Бул ишлардан мендай беклар беҳабар.
 Қоражонман, бунда кўнглим бузилди,
 Елғончи дунёдан ризқим узилди,
 Дийда гирён бўлиб бағрим эзилди.
 Бориб қўролмайман мен ўсган элди,
 Бу отнинг кўнглига бир шумлик келди,
 Қоражон бекнинг аҳволи не бўлди.
 Мени кўкка олиб кетиб боради,
 Бошларим айланиб, кўзим тинади,
 Билмайман, аҳволим қандай бўлади».

Кўзин очиб алп Қоражон қаради,
 Ер юзида бедов кетиб боради,
 Қоражоннинг ҳуши ўзига келади,
 Одамдай бўп ҳар тарафни кўради,
 Қалмоқлардан дарак кўрмай боради.
 Бойчибор боради шундай арқираб,
 Туёғида тўрт сихи бор ярқираб,
 Ирғиганда қумлар кетди тирқираб,
 Бораётир чўлда шундай ширқираб.
 Алп Қоражон ёлғиз кетиб боради,
 Чу, дейди, Чиборга ғайрат қилади,
 Яшиндай бўп чўлда оқиб боради.
 Пойгачининг қорасини кўрмади,
 Қоражондай мардда тоқат қолмади.
 Эрдай бўлиб алп Қоражон оқ уриб,
 Бораётир ёлғиз чўлларни кўриб,
 Қалмоқларнинг азобидан қутулиб.
 От чопса гумбурлар тоғнинг дараси,
 Ботирни ингрантар найза яраси,
 Қоражон ҳам қалмоқ юртнинг тўраси.
 Кўз юбортиб шундай чўлда қаради,
 Бадбахт чўлда пойгачилар боради.
 Куннинг ўзи пешин вақти бўлганда,
 Пойгачининг қорасини олади.
 Тўсат-тўсат қалмоқ кетиб боради,
 Не бедовлар жонни сотиб боради,
 Бировдан бирови ўтиб боради,
 Ҳайдовчига бу яқинлаб қолади,
 Яқин ерда қалмоқларни кўради,
 Кейнига Қоражон етиб боради,
 Қалмоқлар ҳам Қоражонни кўради.
 Бир нечаси бунга савол қилади:
 — Отингнинг жиловин тортгин, Қоражон
 Илғарида бориб қолди Кўкдўнан.

Отни қичаб энди қайда борасан,
Борган билан бекор ҳалак бўласан,
Беҳуда отингга жабр қиласан,
Кўкалдошнинг олганини кўрасан,
Беҳуда ҳалак бўп нима қиласан?!
Бундай гапга қулоқ солмас Қоражон.
Қалмоқларнинг айтган сўзин билади,
Пойгачимаң аралашиб қолади,
Ҳақнинг яшинидай Чибор боради,
Қалмоқлардан тўсат-тўсат қолади,
Беш юз отнинг бири бўлиб боради.
Ўзган отни санар Қоражон номдор,
Қўқиб-буриб бораётир қалмоқлар.
«Янгитдан биз ўзбак отин кўрдик, деб,
Чу, деб урар бундан кейин қолдик, деб,
Сени от деб бизлар боқиб юрдик, деб,
Ўзбакнинг қизидан қуруқ қолдик», деб.
Гоҳи тўп-тўп, гоҳи ёлғиз боради,
Бир-бирига қарамайин жўнади,
Бир неча отлар сузилиб кейин қолади,
Қувватин борича қичаб кўради,
Қарамайин бари отин уради,
Не бедовлар суриб кетиб боради,
Ярамаган ёмон кейин қолади,
Ўзбак қизи шундай пойга бўлади,
Кимнинг оти ўзса, қизни олади,
Аланглаб қалмоқлар кетиб боради.
Шу отлар бири бўп Чибор юради,
Чу, дейди, Қоражон қамчи уради,
Жуптак ташлаб ирғиб кетиб боради,
Неча отдан Чибор ўтиб боради,
Ўтган отни санаб кетиб боради,
Отларнинг ҳисобин Қоражон олади,
Алп Қоражон отга қамчи уради,
Бир кеча, бир кундуз чопиб боради.
Шундай бўлиб бораётир Бойчибор,
Тўрт юз олтмиш отдан ўзди жонивор,
Чопиб, ҳориб қолаётир тулпорлар,
Ҳақнинг яшинидай оқиб жонивор,
Қолган отдан алп Қоражон хабардор,
Қундуздай тизилиб чўлда бедовлар.
Яна тонг отганча тинмай чопади,
Не бедовлар жазосини топади,
Бир неча йиқилиб қумни қопади.

Шундай бўлиб алп Қоражон боради,
Ўзганини жамлаб санаб кўради,
Куннинг ўзи айни чошка бўлади,
Пойгачидан тўрт от кам кеп қолади.
Ким илгари кетганини билмади,
Қоражондай алпда тоқат қолмади,
Ул тўрт отнинг нишонини билмади,
Сўрай деса ҳеч бир одам бўлмади.
Қоражон чўлларда ёлғиз боради,
Худо дейди, отга қамчи уради,
Жонни сотиб Чибор кетиб боради,
Қоражонбек шундай бўйлаб қаради,
Пешин вақти бир қорани кўради,
Қоражонбек чу, деб шиддат қилади,
Кейнидан Бойчибор етиб боради.
Қолмади-ку у қалмоқнинг тоқати,
Бораётган Қалмоқшоҳнинг тўр¹ оти,
Шундай бўлар тўриқ отнинг одати:
Ета соп Қоражон носвой сўради,
Икковлари нашалашиб қолади,
Тўриқ от одати шундай бўлади,
Қизиб келиб энди қаерда турса,
Турган ерда олақароқ бўлади,
Бунинг одатини Қоражон билади.
От тизгинин бир тўхтатиб туради,
Ким кетди, деб бу қалмоқдан сўради.
Қоражонбек бу турганча бўлмади,
Чув, дейди, тағи ҳам бундан жўнади.
Қалмоқ ҳам бу отга шиддат қилади,
Турган ерда оти қотиб қолади,
Қўзғалгандан шўрнинг оти қулади,
Эгар-абзал дардисар бўп қолади.
Айиқдан чингириб қалмоқ жилади,
Чўлда бойқуш пиёда бўп қолади.
«Қалмоқ келса мени миндириб олар, деб,
Жуда менга қариндошлик қилар, деб,
Қариндош-да, келса мени кўрар, деб,
Ҳар замон кейнига бурилиб қаради,
Кейин қолган қалмоқ етиб келар, деб.
Қоражон энағар андай қилганди,
Унинг ҳийласидан отим ўлганди».
Яёв бойқуш анча йўлни юрганди,

¹ Тўриқ.

Барчиной шундаин пойга қилганди,
Не қалмоқлар чўлда сарсон бўлганди,
Қоражонбек шундай хизмат қилганди,
Елғиз бир чўлларда қичаб юрганди.
Кун айланиб тағи туш бўп келади,
Тағи шундай бир қорани кўради,
Яқинлаб Қоражон номдор боради,
Бу отнинг анигин энди билади.
Остида ирғийди бул тўбичоғи,
Бораётган Қалмоқшоҳнинг шапағи,
Шапақ отга етиб борди Бойчибор,
Шапақ бўлди Бойчиборман баробар,
Йўл талашиб чопа берди жонивор.
Ҳарчанд қичаб кўрди Қоражон, бекор,
Қичаганман ўтолмайди Бойчибор,
Ирғиса иккови бўлар баробар.
Қоражонбек аччиқ қамчи уради,
Шапақман баробар кетиб боради.
Ғам билан сарғайди гулдаин дийдор,
Жуда дилтанг бўлиб Қоражон қайсар,
Қанча отдан ўтиб борган жонивор,
Шапақ билан энди бўлиб баробар.
Аччиқ қип Қоражон қамчи уради,
Шовқин бериб чўлда кетиб боради.
Шапақ отдан ўзолмайди Бойчибор,
Ўзмоққа Чиборда қувват қолмади.
«Жайрағирга бу бир бало бўлди, деб,
Шапақдан ўтмади, тоза ўлди, деб,
Қурсин шапақ, отни андай қилди, деб,
Шунча отдан ўзиб келган жайрағир,
Шапаққа кеп мени дилтанг қилди, деб,
Билмайман бул ишим қандай бўлди, деб,
Йўл олмайди отим, кейин қолди», — деб
Қоражонбек шундай шиддат қилади,
Куннинг ўзи айни туш бўп келади.
Шапақнинг олдини Чибор ўради,
От бошини кунга тўғри қилади,
Кўзлари чағилиб кейин қолади.
Шапақ отдан Чибор ўтиб жўнади,
Шапақнинг одати шундай бўлади.
Дубур эшитмаса кейин қолади.
Шапақ отга қалмоқ қамчи уради,
Дубурни билмайди, кейин қолади.
Бекор қичаганман нима қилади,

Бойчибордан от ўтмоғи қийинди (р),
Кейинги қалмоқлар тўп-тўп йиғилди,
Бош¹ югрук-да, ўзи назари Чибор
Бўлмаса ёлғизга ўтмоқ қийинди?!
Тоза югрук, бунга онсон бўлади,
Қанча отдан ўзиб ўтиб боради,
Қоражон чўлларда ёлғиз боради,
Кўз юбортиб ўнгу сўлга қаради,
Чўлда тағи бир бедовни кўради,
Кейнидан Қоражон етиб боради,
Бу отнинг анигин тағи билади:
Ўн бир минглик Қалмоқшоҳнинг самани
Чўлларда ярқиллаб кетиб боради.
Ғам билан сарғайиб-гулдайин дийдор,
Бу қалмоқ, ҳам Қалмоқшоҳга хизматкор,
Пойгага шоҳининг отини чопар,
Бораётир Қоражондан беҳабар.
Чўлларда ярқиллаб араби тулпор,
Ирғиганда тоғу тошлар гумбурлар,
Саманнинг кетидан етиб Бойчибор,
Сағрисига келиб оғиз солади,
Кейин қараб уни тўлғаб ташлади,
Икки тулпор йўл талаша бошлади.
Иккови баробар кетиб боради,
Бир-бирига йўлларда рад беради,
Қоражонбек бунга ҳайрон қолади,
Қалмоқшоҳнинг оти саман балоди(р),
Бойчиборман баробар кеп қолади.
Ҳарчанд ўйлаб борар Қоражон номдор,
Бораётир йўл талашиб баробар,
Оқтуёқ келгандир бундай саманлар,
Оҳ уриб тўкади кўздан ёшини,
Ёлбориб худога солган ишини,
Тошга қараб бурди отнинг бошини,
Тошлоқда қилай деб бунинг ишини.
Тошлоқда чопади назари тулпор,
Бўйнин сузиб ирғир эди жонивор,
Бир кеча, бир кундуз тошлоқда чопиб,
Туёғин олдириб, кейин қолдирар,
Саман отдан энди ўзди Бойчибор.
Самандан ўтди-да, тоқат қолмади,
Кўкалдошнинг Кўкдўнанин кўрмади,

¹ Боши, бошида

Баракалла, Қоражондай мардига,
Бек дўстига бу қилган хизматига,
Чидай олмай чўлларда ғайратига,
Сира қарамайди отнинг бетига.
«Билмайман, Кўкалдош қайда бўлди, деб,
Оти ўзиб бадбахт бориб қолди, деб,
Агар борса, бир савдони қилди, деб
Тек ўтирмас, бекка ташвиш қилди», деб.
Қоражонбек шундай бўйлаб қаради,
Милдираган бир қорани кўради,
Олис йўлдан отни қичаб боради.
Оҳ урганда кўздан оқар селоб ёш,
Золим билан ҳаргиз бўлманглар йўлдош,
Тақимида беш юз ботмон калтаги,
Қайқайиб боради бадбахт Кўкалдош.
Алп Кўкалдош шундай бурилиб қаради,
Чув, дейди, Дўнанга қамчи уради,
Яшиндай бўп оқиб кетиб боради.
— Қани энди етиб ол, — деб боради.
Шопириб иргийди назари Чибор,
Бу Дўнандан ғолиб келган тулпорлар,
Чу, деб қамчи урди Қоражон қайсар,
Қувиб Дўнанга етди Бойчибор.
Алп Кўкалдош шундай бурилиб қаради,
Бойчиборман Қоражонбек келади.
«Биров буни чечкан», — деб гумон қилади,
Шамолдай ғувуллаб етиб боради,
Кўкдўнаннынг сағрисидан олади,
Кейин қараб силтаб отиб юборди.
Анча йўлга бориб тушди Кўкдўнан,
Қирқ минг қадам ўтиб кетди Бойчибор,
Яна ҳам ўзини ўнгғарди Дўнан,
Чиборнинг кейнидан етди ул замон.
Қарсиллатиб думғазадан олади,
Устида Қоражон билмай қолади.
Кейин қараб силтаб отиб юборди,
Анча йўлга бориб тушди Бойчибор,
Ун минг қадам ўтиб кетди бу тулпор.
Ўзини ўнгғариб Чибор келади,
Кўкалдош илгари кетиб боради,
Пойганинг мазгили яқин келади,
«Ўзбак қизи меники, — деб боради, —
Бу ўзбакнинг оти кейин қолади,
Барчинойим фақирники бўлади».

Шу сўзни айтиб ёлғиз кетиб боради,
 Яшиндай бўп Чибор етиб келади.
 Алп Кўкалдош жуда ҳадик олади:
 «Шу ўзбакнинг оти тилсиз балоди (р),
 Тағи ҳам жаланглаб етиб келади».
 Чу дейди, Дўнанга қамчи чолади,
 Ҳозир Дўнан бир баробар келади,
 Икки тулпор йўл талашиб боради,
 Алп Қоражон Кўкалдошга қаради:
 — Акам эдинг, кўп шумликни ўйладинг,
 Пойганинг бошида тортиб бойладинг,
 Неча кундан бери отни ҳайдадинг.
 Қани сенинг Дўнанингнинг ўзгани,
 Еминг ҳақлаб сенинг ҳолинг билгани,
 Қани бу отингнинг хизмат қилгани,
 Ўзбак қизин сенга олиб бергани,
 Қани ундан Бойчиборнинг қолгани?!
 Неча кундан бери чошиб келасан,
 Беш юз одам сарсон бўлиб юрасан,
 Оламан деб баринг аҳмоқ бўласан,
 Беҳуда зингкийиб ҳамманг қоласан,
 Ўзбак оти энди ўзар, биласан.
 — Остингда ирғийди Чибордай ҳайвон,
 Кўтарилиб сўз айтмагин, Қоражон.
 Ўзбак қизи меники деб бораман,
 Ҳар қандай қилсам-да ўзим оламан
 Жафоларга солиб энди танда жон,
 Ўзарман, деб кўтарилма, Қоражон!
 Ушбу дамнинг дамларини дам дема,
 Чиборингдан Кўкдўнани кам дема,
 Тилинг тортгин, аҳмоқ, сўзни лоф урма.
 Қамчи босса яшиндай бўп кетади,
 Сенинг минган Чиборингдан ўтади.
 Устидаги мендай номдор тўради,
 Бу зўрлигим юртга маълум бўлади,
 Менга душман бўлган одам ўлади,
 Хотинимни қайтиб ўзбак олади,
 Сен бир ўзимдан чиққан балоди(р),
 Оти ўзганман бир ўзбак нима қилади?!
 Қоражонбек бунинг сўзин билади.
 Олганингни кўраман, деб жўнади.
 Иккови баробар йўлда боради,
 Бир-бирини мушт ташлашиб уради,
 Биров-бировига мушти текканда,

Тоғ чўққиси қулагандай бўлади.
Қоражон қайтмайди, навбат олади,
Гоҳ ерларда қамчилашиб, савашиб,
Кўп хархаша қилар ақили шошиб,
Бедов отлар борар йўлда талашиб,
Бораётир бир-бириман тишлашиб.
Икки тулпор йўл талашиб юргандир,
Қанча қалмоқ Бадбахт чўлда қолгандир,
Барчин дейшиб сарсон бўлиб юргандир.
Бир нечаси билмас айтар сўзини,
Худой галдиратиб қўйган ўзини,
Сира ҳам кўрган йўқ ўзбак қизини.

«Буларнинг келар муддатидан ўтди», — деб Алпомиш бир баланд тепанинг устига чиқиб, дурбинини олиб, шундай йўлга қаради. Кўрди: икки от чўлда йўл талашиб келаяпти, бирини дурбини билан таниди: бири Кўкдўнан. Бойчибор тўриқдай бўлиб кўринди. Туёғидаги михлар озор берган, оппоқ кўпикка ботган, туёғидан чиққан тўзон билан тўриқдай бўлиб қотган. Бойчиборни танимай: «Ҳам отимдан, ҳам юртимдан айрилдим», — деб беҳуш бўлиб йиқилди.

Барчин келиб, Алпомишнинг ҳолини кўриб, йиқилганини билиб, бошини тиззасига олиб, бир сўз деб турган экан:

Не сабабдан, тўрам, қаддинг букилди,
Жаладай бўп кўздан ёшинг тўкилди,
Бир давлатли хоним, ҳолинг не бўлди?
Сен йиқилиб қолмас ойим қарори,
Ё асар қилдими деб билан пари?
Сен эдинг-ку Қўнғирот элнинг шунқори!
Сабил бўлмасин-да бобом кирдори,
Ойимнинг қолмади сабри-қарори,
Бошинг кўтар Қўнғирот элнинг кўчқори.
Мени излаб келиб бундай бўласан,
Мен билмайман кимдан зулм кўрасан,
Кўрдим сени, беҳуш бўлиб борасан.
Йиғлатмагин мендай гул бувишингни,
Оч кўзингни, кўтар, хоним, бошингни!
Бундай кунда, хоним, ҳолинг сўрайин,
Хабар бергин аҳволингни билайин.
Сен эшитгин мендай ойим сўзини,

Бундай хафа қилма бийнинг қизини.
Мендай ойим ҳолинг сўраб турибди,
Мен билмайман, нима зулм бўлибди,
Тарзинг кўрдим, ҳолинг тангбўп қолибди,
Билмайман аҳволинг қандай бўлибди,
Қирқин қизлар аввал сизни кўрибди,
Ул канизлар менга хабар берибди,
Мендай ёринг қонлар йиғлаб турибди.

Бу сўзни эшитиб, кўзини очиб, Барчинга қараб, би
сўз деб турган экан:

Мендай беклар сенинг учун келгандир,
Сенинг шартинг, билдим, пойга бўлгандир
Кўп қалмоқман Бобоҳонга боргандир,
Қоражонман менинг отим ўлгандир.
От ўздириб қалмоқ сени олмайми,
Оти ўзса, гапи маъқул бўлмайми,
Мендай ғариб қонлар йиғлаб қолмайми,
Сендай ойим қалмоқ билан бўлмайми,
Мендай тўранг тириклайин ўлмайми?!
Ҳасратингдан беҳуш бўлиб ётаман,
Юртим кўрмай, сарсон бўлиб кетаман,
Бундай бўлиб элга бориб нетаман,
Бу сўзларни ўйлаб қонлар ютаман,
Қайтай мен ҳам беҳуш бўлиб ётаман,
Ётмаганда ёлғиз ўзим қайтаман?!
Энди бўлдим бу юртларда хору зор,
Бул ишларни солган қудратли жаббор,
Эгам паноҳ берса, бизга не гап бор,
Қалмоқларда ўлиб кетди Бойчибор,
Излаб келиб менинг ўлмоғим даркор,
Қалмоқ келса, билмам, мени нетади,
Қиличига қирмиз қонлар қотади,
От остида мени яксон этади,
От, яроқ, асбоби менда бўлмаса,
Зўрлик билан қалмоқ олиб кетади.
Калма келар менинг қизил тилимдан,
Пиёдаман, ҳеч иш келмас қўлимдан.
Қўлдан бериб, сендай зулфакдоримдан —
Мен энди айрилдим кирдикоримдан.
Пойга кетган қалмоқ йиғилиб келади,
Лоловлашиб бир қиёмат қилади,
Зўрлик билан келиб сени олади.

Бу сўзни Алпомишдан эшитиб, Барчин ҳам дурбин олиб, келаётган отларга қараб, бу сўзни айтиб турган экан:

Қурру-ё қур, ҳайт-а, тўрамнинг оти,
Оқ тўшим — яйловинг, сочим — шипиртки.
Куйганимдан гапни гапга улайин,
То ўлганча сайисинг бўп юрайин,
Эгам раҳм айласин қонли ёшима,
Сабаб бўлиб қўшгин денги-дўшима,
Олмосдай туёғинг қордай тўшима,
Қурр-ё қур, ҳайт-а, тўрамнинг оти!
Уйилмай куймасин кулбаи хонам,
Оҳ уриб йиғлайди мендайин санам,
Қалмоқда қолмасин гулдайин танам.
Ўн икки ой сени Бойбўри боқди,
Гарданингга Қалдирғоч қўтос тақди,
Йиғлатмагин Барчин гулдай бебахтди,
Қурр-ё қур, ҳайт-а, бегимнинг оти!
Узоқ йўлга кўз юбортиб қаради,
Билмайман ҳисоби қандай бўлади?
Келаётган чўлда отни кўради,
Қур ҳайт, дейди, желагини булғади.
Худонинг тақдири шундай бўлади,
Худо қилган ишга банда кўнади,
• Муродини яратгандан тилади,
Тепанинг бошида қараб туради,
Отлар ройиш бу кўриниб қолади,
Қур ҳайт, деган Барчинойнинг довуши
Бойчиборнинг қулоғига боради.
Сувлуқ тишлаб ўзин отди Бойчибор,
Калта қантариб ташлаганди қалмоқлар,
Тизгини узилиб кетди муқаррар.
Устидаги алп Қоражон беҳабар,
Кўкдўнандан энди ўтди жонивор.
Қоражонбек энди буни билади,
Эгарнинг қошидан ушлаб келади.
Энди жонивор ёзилиб ирғиб боради.
Алп Қўкалдош отга қамчи уради:
«Бу ўзбакнинг оти ўзиб боради,
Бу Қоражон бир балони қилади,
Укам менга душман бўлиб боради».
Фалак титрар алпнинг айтган додига,
Ҳеч ким тоқат қилолмас сиёсатиға,

Қулочлаб қамчи урар Дўнан отига,
Қарамайди қалмоқ олди-ортига.
Сиёсатман алп Кўкалдош боради,
Бойчибор ғувуллаб кетиб боради.
Ҳарчанд қичаб кўрди бундай зўрабор,
Бойчиборман от бўлмади баробар,
Ирғиганда гумбурлаб қолди чўллар,
Жуда ҳам бир дилтанг бўлди муқаррар,
Бир иш бошлаб Қоражонман Бойчибор.

Шунда етолмасини билиб, Қоражонга қараб, Кўкал-
дош алп бир сўз айтиб борапти:

Мендайин акангнинг кўнглин бўласан,
От ўздириб қайси гўрга борасан,
Акангнинг хотинин кимга берасан?
Бундай бўлсанг, сен жувормак ўласан.
Сен эшитгин бек акангнинг додини,
Жувормак, ўздирма ўзбак отини,
Армонман кетмасин аканг хотини.
Айтган сўзнинг поёмини билсанг-чи,
Шумлик қилсанг, қонлар ютиб ўлсанг-чи,
Икки қўллаб як жилов қип бурсанг-чи.
Сенйнг ўзинг юрган қандай балосан,
Элу халққа шарманда бўп қоласан,
Аканг тирик, чечангни кимга берасан,
Торт жувормак, ўздириб қайда борасан,
Хотинимни кимга сарсон қиласан.

Бу сўзни эшитиб, Қоражон ҳам от устида бу сўзлар
ни айтиб бораётир:

Қайтай, ака, сенинг кўнглинг қолади,
Кўнглинг бузук, хаёлинг бадга боради,
Асли кўнглим сенда эди, бек оға,
Бу Бойчибор жилов бермай боради.
Шундай бўлди менга ҳақнинг фармони,
Кўп бўлади сендай акам армони,
Кўп гапирдинг орт-сиртимдан бемаъни,
Торта-торта қолмади-ку Қоражоннинг дармони
Отга ўргатганми Бойсиннинг хони?!
Мендай ининг ҳарчанд тортиб кўради,
Сувлуқ тишлаб, суриб кетиб боради.
Так, дейди, чу-ҳа, дейди, жўнади,
Қоражонбек ўз йўлидан қолмади,
Ҳарчанд бақирганман қулоқ солмади,
Чингириб ортидан довуш қилади,

Қоражон қарамай кетиб боради.
«Жувормак ўл», — дейди Кўкалдош номдор,
От тизгинин сақлаб олди муқаррар.
Қандай бўп илгари ўтди Бойчибор,
Пойганинг олдини олди жонивор.
Олдин олиб борар бу Чибор оти,
Томошамон ўн минг уйли элати.
Пойганинг олдини олиб борибди,
Мамлакатга хўп овоза тўлибди,
Қалмоқ, ўзбак бари йиғилиб қолибди,
Саф-саф бўлиб томошамон турибди.
Келаётган ёлғиз отни кўради,
Бойчибор деб ўзбак хуррам бўлади,
Кўкдўнан деб жами қалмоқ қаради,
Кўкдўнанга ҳеч келбати келмади.
Барча халойиқлар қараб туради,
Бойчибор экани аниқ бўлади.

Кўкалдош алп ҳарчанд чингириб қолди, куйиб-пишиб кўп довуш қилди, Қоражон қулоқ солмай кетди, хоннинг Чибор оти пойга боши бўлиб, олдига ўтди. Қанча қалмоқ чўлда тизилиб келаяпти. Нечови отини ураётти, Кўкалдош кўп пушаймон қилаяпти: «Илгаридан ғамимни емадим, ёлғиз вақтимда отни хўб ҳайдаб кўрмадим, бу ўзбакнинг отининг бундай келарини билмадим, хайр Қоражон қулоқ солмай кетди, қалмоқнинг бари қолибди, ўзимиздан чиқиб Қоражон бизнинг ишимизни қилибди, ўзбакнинг оти пойганинг олдини олибди».

Ҳамма қалмоқлар ҳам пушаймон қилибди: «Булайшулай қилиб ўзиб кетибди, ўзган билан ҳам ололмас, йиғилиб борармиз, хўп чатоқ қилиб турармиз, олти ойчилик йўлдан келиб ўзбакнинг олганини кўрармиз»... Шундай деб қалмоқлар келаяпти.

Хоннинг Чибор оти пойганинг олдини олиб, шашти билан келиб, бахмал ўтовни етти марта айланиб, отнинг тизгинини ушлаб Қоражон тўхтатди, Барчиннинг қанизлари йиғилиб етди. Қоражонни отнинг устидан олиб, гиламнинг устига солиб, бардор-бардор қилиб кўтариб, бахмал уйга киргизиб кетди, қизлар отни елдириб, совутиб турибди, олиб келиб якка михга бойлади, тери қотди. Барчин келиб, отни кўрди, кўзларини шнак рўмоллар билан суртди, чанги, терини ушатди. Туёғидаги михлар озор бериб, хоннинг Чибор оти таппа

тушиб ётди. Туёғидаги михларни кўриб, Барчин бир сўз деб турибди:

Аҳмоқ қалмоқ отга зулм қилибди,
Менинг учун ҳайвон азоб кўрибди,
Шул мих билан Бобохондан келибди,
У бадбахтлар бежо ишни қилибди.
Бунга зулм қилган қалмоқ бемаъни,
Сенга қурбон мендан ойимнинг жони,
Азоб кўрган хон тўрамнинг ҳайвони.
Ҳеч замонда шундай ишни қиларми,
Ҳайвонзотга шундай азоб берарми,
Минган одам, бул беҳабар қоларми,
Шунча азоб билан бедов келарми?!
У қалмоқлар отнинг кўнглин бўлибди,
Бобохонда билганидай қилибди,
Туёғига неча пичоқ урибди,
Кўрганларнинг бари раҳми келибди,
Бу бадбахтлар оша зулм қилибди,
Менинг учун кўп азобни кўрибди.
Муғойиб йиғлайди мендай муштипар,
От эгаси бу мазгилда беҳабар,
Ўсал ишлар отга қилган қалмоқлар,
Менинг учун азоб тортган Бойчибор.
Бу ҳайвонга душман қойил бўлибди,
Чин тулпор-да, шу азобман келибди,
Шунча жароҳатман хизмат қилибди,
Қирқ кунчилик йўлдан пойга бўлибди,
Шунча йўлдан шу жабрман келибди,
Қалмоқ жуда қабоҳат иш қилибди.
Кўп азоб берибди хоннинг душмани,
Пўлатни эритар қизларнинг дами.
Барчинойим кўриб ўйлаб туради,
Урган михи ялпоқ тизга боради,
Чорсисин туёққа ёзиб солади,
Гул михларни тишлаб суғуриб олади.
Қалмоқ деган шундай тилсиз балоди(р),
Кўнгли бўлиб бундай ишни қилади,
Азоб билан бу жонивор келади,
Бу сўздайтиб йиғлар Барчин зулфакдор.
Сенинг азобингга кўнглим бузилар,
Кўп жафони солган сенга қалмоқлар,
Қаттиқ кунда азоб тортган жонивор,
Мендай ойим бу йўлингга интизор.

Билганича қилган сени бадбахтлар,
Бепарво ўтирган давлатли шунқор,
Хизматимни бажо қилган Бойчибор.

Бу сўзни айтиб, отга меҳрибонлик қилиб, банот
ўрвага емни илиб, кўчиб борган қўнғиротлар жам
бўлиб, йиғилиб, пойгага кетган қалмоқлар ҳам келиб,
бир кам тўқсон алп ғуруллашиб туриб, «Алплар билан
обакнинг полвони ёй тортишар эмиш», — деб овоза
бўлиб, ҳамма томошамонлар йиғилиб, Ойна кўлига,
илбир чўлига тўлиб, ёйандозлик қилмоқчи бўлиб, бу
тортишмоқдаги сўзи:

Қизу жувон саф-саф бўлиб туради,
Барчиннинг устида талаш бўлади,
Ғуруллашиб неча алплар келади,
Буни кўриб бир хил қизлар кулади:
Бир хотин деб бари шундай қилади,
Хотин топмай юрган шўрли келади.
Олис йўлга нишонани қуради,
Нишонани урган одам олади.
Қалмоқ алплар бари қатор бўлади,
•Мен урарман дейди, кўнгил қилади,
Бир-бирига алплар навбат беради,
Парли ёйни бу қўлига олади.
Шиқирлатиб энди ёйни тортади,
Ёйнинг ўқи бу ғувуллаб кетади,
Бири пастдан, бири баланд ўтади,
Бир хилининг ўқи етмай ётади,
Аччиқланиб ёйни буклаб тортади,
Ушлаган парли ёй синиб кетади,
Иккам тўқсон алп тортиб ўтади,
Кўкалдошга энди навбат етади.
Аҳмоқ қалмоқ ёйни қўлга олади,
«Барчинойим бу меники бўлади»,
Ёйига Кўкалдош ўқни солади,
Нишонага қараб тўғри қилади.
Бор, урдим, деб энди ёйни тортади,
Кўлда ёйи чўртта синиб кетади,
Кўп қалмоқлар пушаймон қип ётади,
Энди навбат Алпомишга етади.
Ғамли кунда тортар эди оҳу вой,
Бандам десин, раҳм айласин бир худой,
Ўн тўрт ботмон биричдандир парли ёй.
Парли ёйни шундай қўлга олади,

Кўрган қалмоқ бари ҳайрон қолади.
Раббим дейди, энди ёйни тортади,
Нишонага ўқи тўғри кетади,
Нишонани урган шундай тўради(р),
Бекнинг ёйи энди омон қолади.

Бу шарт билан қалмоқ сўзи бўлмади.
Минг қадам ерни қадамлаб кўради,
Танга пулдан бул нишона қилади,
Ёйни қўйиб, милтиқ отмоқ бўлади.
Кўп деб қалмоқларга навбат беради,
Аввал қалмоқларга навбат келади.
Қалмоқлар нечови милтиқ отади,
Саксонман-тўқсонга ўқи етади,
Қайси отса йўлда қолиб кетади.
Алп Кўкалдош жуда ғайрат қилади.
Қалмоқнинг айтгани сира бўлмади,
Отган ўқи ҳеч бир гўрга бормади,
Алп Кўкалдош шундай кўзлаб кўради,
Беш юз қадам ерга ўқи боради.
Кўкалдошнинг кўнглидаги бўлмади,
Қалмоқлардан навбат ўтиб боради,
Неча қалмоқ хўп тан бериб туради,
Алпомишга тағи навбат келади.
Бек Алпомиш хаста кўнглин хушлади,
Йиғилган душманнинг сирин фошлади,
Анжом, милтиғини қўлга ушлади,
Қараб нишонани отиб ташлади.
Кўриб, бу қалмоқлар ҳайрон қолади:
«Илгаридан машқ қип юрган балоди(р),
Минг қадамдан танга пулни уради,
Бул ўзбак ҳадисга ўзи балоди(р),
Ҳали ёлғиз кўп ишларни қилади,
Ҳар иш ҳам қўлидан бунинг келади,
Қўйган шартнинг барин удда қилади,
Бунинг билан ким баробар бўлади?!»
Барча қалмоқ шу сўзни айтиб туради:
«Бул ҳам бир алп экан, жуда зўрабор,
Қалмоқ юртда йўқдир бунга баробар,
Минган оти тулпор экан Бойчибор,
Ёлғиз ўзи кўп ишларни битирар.
Кўрган қалмоқ ҳаммаси ҳайрон қолди,
Уч шартнинг олдини шул ўзбак олди,
Энди шартдан бори бир кураш қолди,

Бойсарининг қизини ўзи олди,
Бизим қалмоқларнинг иши бекорди(р)».

Уч шарт ўтди, кураш тараддудини қилиб ётибди. Ун минг уйли Қўнғирот одами, қанча қалмоқнинг одами йиғилиб, Чилбир чўлига, Ойна кўлига томошамон тўлиб, раста-раста, даста-даста қур тортиб ўтирди. Томошамонлар: «Курашини кўрамиз. Тойчихоннинг алпи билан Қўнғиротдан келган ўзбакларнинг алпи кураш қилади, кураш жуда қизиқ бўлади, курашда қайсиси зўрлик қилса, ўзбакнинг қизини олади», — деб бари кам бўлади. Кўкалдош бош бир кам тўқсон алпи билан бир тарафдан қатор бўлиб ўтирди. Алпомиш билан Қоражон бир тарафдан ўтирди, ўртада анча ерни очиб қўйиб, чангиган ерларга сув уриб, Қоражон ўрnidан туриб, бир хил кийимларини чечиб қўйиб, кураш кийимини кийиб, белини бўғиб, шундай айлана берди. Қалмоқлар айтди: «Ўзимиздан чиқиб, Қоражон ҳам бало бўлди. Мудом ўзбакнинг ёрдамини олди». Бу ёқдан Қўшқулоқ алп деган алп майдонга кирди.

Бу алпларнинг курашаётгандаги сўзи:

Жафоларга тушиб энди танда жон,
Мўмин қулга эгам бўлгай меҳрибон,
Тараф тортиб бу майдонда Қоражон.
Қалмоқ бари Қоражонга қаради,
«Бу Қоражон бир балони қилади,
Ўзимиздан бизга ёв бўп қолади».
Қоражоннинг бир акаси бўлади,
Тараф бўп Қўшқулоқ полвон жўнади.
«Қани мен ҳам Қоражонни кўрай, деб,
Жувормакни билганимдай қилай, деб,
Бошимдан ошириб ерга урай», деб
Чечиниб бу қалмоқ келди майдонга.
Қоражонга алплар тараф қилади,
Қўшқулоқ ҳам шундай бир зўр балоди(р),
Кураш-да, таърифиди шундай бўлади:
Шомурти шохалаб ҳар ёққа кетган,
Учида чичқонлар болалаб ётган,
Издан тушган пишак олтойда етган.
Шундай қалмоқ қўдин булғаб келади.
Қоражонбек хаста кўнглин хушлади,
Жуппай қилиб ёқасидан ушлади,
Дустамон қип уни қоқиб ташлади.
Қўшқулоқнинг шундай ақили шошди,

Қумни қошиб энди ерга ёпишди.
Яна ҳам бир қалмоқ келди майдонга:
Одам тушмас бунинг айтган тилига,
Беш юз қулоч арқон етмас белига,
Дучор бўлди Қоражоннинг қўлига,
Ушлагандан отди Чилбир чўлига.
Кўтарилиб тағи қалмоқ киради,
Қоражонбек ўзи ёлғиз туради,
Бунга дучор бўлган қалмоқ ўлади.
Бу қалмоқдир қалмоқларнинг равиши,
Оқ урса оламни бузар довуши,
Тўқсон молнинг терисидан ковуши.
Сиёсатман келиб майдонда турди,
Қоражон таваккал тангрига қилди,
Бу қалмоққа энди яқинлаб қолди.
Курашмоқ ҳадисин шундай билади,
Алп Қоражон ётиб отар қилади,
Анг эди, у шўрли билмай қолади,
Бошидан ошириб ерга уради,
Тушиб ерда пора-пора бўлади.
Аччиғланиб тағи қалмоқ келади,
Қоражоннинг ишин бари кўради.
Қаҳрланса тошни ёрар қаҳари,
Тўқсон норнинг гўшти бўлмас наҳори,
Ҳар изига кетар анча баҳори,
Шундай қалмоқ келиб кирди майдонга.
Жафолар солгандир тандағи жонга,
Хазон бўлса зоғлар қўнар гулшанга,
Дучор бўлди Қоражондай полвонга,
Ушлагандан буни отди осмонга.
Тағи ҳам бир қалмоқ келди майдонга:
Олтмиш қари олачадан қалпоғи,
Тўқсон қўйнинг терисидан телпағи.
Шундай қалмоқ келиб кирди майдонга.
Қоражонбек жуда ғайрат қилади,
Қайсардай бўп бул олишиб туради,
Кейинига қайириб ерга уради,
Келган қалмоқ армон билан ўлади.
Қоражонга пирлар қувват беради,
Худо дейди, бул майдонда туради,
Дўсти учун жуда хизмат қилади,
Қоражондан бекнинг кўнгли тўлади,
Келган қалмоқ сира омон қолмади.
Қоражонбек ўзи танҳо турибди,

Нашаванд қалмоқлар алпи кўрибди,
Нашасини хўп қўндириб олибди,
Кайфин чоқлаб бул майдонга келибди,
Қоражонга талаб қилиб турибди,
Нашаванд таърифи шундай бўлибди:
Тўрт юз тўқсон қулоч қўлда ҳассаси,
Сарҳовуздан катта эди косаси,
Шунинг билан ўн саккизта нашаси,
Тўқсон қари бўздан бўлган киссаси,
Шундай қалмоқ айланади майдонда.
Бир-бирига қўлин булғаб боради,
Нашаванд бўлса ҳам бир зўр балоди(р),
Иккови ҳам кўп олишиб туради,
Мисли ерлар шудгордай бўп қолади,
Нашаванд-да, бўғуми бўшаб боради.
Бу қалмоқдир жуда номдор, ҳунари,
Йўқ эди бойқушнинг ҳадис-ҳунари,
Кўп олишиб кам-кам кетди мадори,
Кўринг энди Қоражондай шунқори,
Қалмоқ билмай қолди, ҳеч бир хабари—
Алп Қоражон кўкка отиб юборди.
Балки булутга у бойқуш етишди,
Жуда ҳам ёзганнинг нашаси учди,
Осмондан келиб ерларга тушди,
Куни битиб, ўлар вақти етишди,
Ғуруллашиб қолгани кўтарилишди,
Қоражонбек ёлғиз қилади ишди,
Қалмоқ тарафидан тағи етишди.
Қалмоқларнинг бунда ҳолин билади,
Майдонга келгани қолмай ўлади.
Қоражонбек: — Баринг кел, — деб туради,
Иккам тўқсон алпни нобуд қилади.
Бу алплардан бир Кўкалдош қолади.
Алп Кўкалдош ёлғиз ўзи қолибди,
Ўзга алпларнинг бари ўлибди,
Қоражон барига голиб келибди,
Кун номозгар, энди кеч бўп қолибди,
Курашга ул замон жавоб бўлибди.
Одам тарқаб мазгилига борибди,
Урда бозор, юриб ўйин қилибди.
Қалмоқларнинг кўпи изза бўлибди,
Қанчаси бу ерга ётиб қолибди,
Тонг отганча маслаҳатда бўлибди,
Нечовларнинг вақти хуш бўп қолибди.

Бир оқшомни шундай қилиб ўтқизди,
Номоз вақти эрта-мертан тонг отди,
Чошқада йиғилиб кетганлар кепти,
Аллларнинг каттасин навбати кепти,
«Кураш қизиқ бўлар», — деб ҳам турибди,
Кечагидай бари келиб саф тутди.

Шунда кетган томошамон бари йиғилиб: «Кечагидан ҳам бугун қизиқ бўлар, аллларнинг зўри олишар», — деб турди. Кеча қандай бўлса, бугун ҳам шундай бўлиб ўтирди. Қоражонга Алпомиш туриб айтди: — Бугун тушмайсанми майдонга, бугун тала қилмай турибсан? — Бунга ҳам туш десанг, тушаман тушган билан бундан омон топмайман, лекин бу ҳаддиди зўр, бунга тушсам, икки бошдан ўламан. Ўзим ўлгандан кейин сенинг берган давлатингни нима қиламан. Бизнинг сири-қолимиз бир-биримизга маълум, илгаридан ҳам тўқайда айикдай олишиб ётган одам эдиларни илгари ҳам йиқитар эдим, энди... калманин шафоҳати — ушлагандан отиб юбораяпман, қанда бўлса, бир қалмоқ қолибди, бунга тушиб ўлгандан бинима чиқарми, ғайратинг бўлса, кўрсат энди, — деб турибди.

Алпомиш чечиниб: — Хайр, ундай бўлса, — деб майдонга талаб қила берди. Кўкалдош алп туриб айтди: — Ўзбак! Сен бундай бўйни йўғонлик қилма, ғариби гўристон бўлиб ўлма, ҳали ҳам қўйгин, ёрингда умид қилма, ҳалак бўлиб келган йўлингдан қолма, ш алплар ўлса, ўлсин, ўзбакнинг қизи бечатоқ бўли ёлғиз ўзима қолсин, деб туриб эдим, сени илгаридан ҳам ҳисоб қилганим йўқ эди.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш Кўкалдошга қараб, б ҳам бир сўз деб турган экан:

Ҳар ким ўз элига бекми, тўрами,
Ўзи ўлмай киши ёрин берами?
Бунча сўзни лоф урмагин, сен қалмоқ,
Кел энди майдонда тургин, ё аҳмоқ.
Билмайман майдонда кимлар ўлади,
Кўтарилма арзон бўлиб қолади,
Барчинойим бул ўртада туради,
Бийнинг қизи кимга тақдир қилади.
Мени сен ўзингдан кам деб турасан,
Кўтарилма, жуда аҳмоқ балосан,
Олишган сўнг қанчалигим биласан,

Кўтарилиб, қалмоқ, нима қиласан.
Богбон бўлсам, қизил гулни терайн,
Ҳар на қисмат, ёзилганин кўрайин,
Келгин, қалмоқ, бирга майдон қилайин,
Насиб этса, сенинг додинг берайин,
Сенинг билан майдон қилиб кўрайин,
Зўрлик қилсанг, тақдирга тан берайин,
Кўтарилма, бир олишиб кўрайин.
Билдирасан, менга зўрликларингни,
Ўлдириб оласан Барчин ёрингни,
Олишсанг, синайсан ўзинг ҳолингни,
Ўз жонингга сен қилмагин зулмни.
Бир аросат бунда майдон бўлади,
Турган барча томошани кўради,
Кимнинг куни битса, бунда ўлади,
Қолган одам бойнинг қизин олади.
Бу сўзни Алпомиш айтиб туради,
Аччиқланиб бул Кўкалдош туради,
Чечиниб, шул замон белини бўғиб,
Минордай бўп бу майдонга киради.
Қўрган одам бари ҳайрон қолади,
Биз билмаймиз қандай замон бўлади.
Иккови майдонда айланиб турди,
Томошамон кўз юбортиб тикилди.
Ҳамма бу алпларга тиклаб туради,
Шердай қайсар қўл булғашиб келади,
Турпоқлар чангийди, тўзон ¹ бўлади,
Иккови белма-бел бўлиб олади,
Белма-бел олишса айрит бўлади,
Зўр деганинг маълум бўлиб қолади.
Шундай бўлди анга ҳақнинг фармони,
Кўп бўлади ғамли қулнинг армони,
Ҳарчандки чирпинди Бойсиннинг хони,
Икқмоққа келмади бекнинг дармони,
Зўр экан Кўкалдош, жуда бемаъни.
Зўр қилиб, инграниб шундайин шунқор,
Кўкалдош ҳам бўлди, хонга баробар,
Шудгордайин бўлиб қолди бу ерлар,
Жуда ҳам олишди бу икки қайсар.
Иккови қайтмасдан майдон қилади,
Жон бозори кўп олишиб туради,
Иккови баробар келиб қолади.

¹ Қўлөзмада *тўзанг*.

Элда ёлғиз бек Алпомиш тўради(р),
Курашда қувватин сарф қип юради,
Йиқмоққа қуввати бекнинг келмади.
Кўкалдош ҳам Алпомишдан кам эмас,
Мени ўзбак йиқади деб ғам емас,
Олишар майдонда икки шағал мас,
Иккови ҳам бир-бирига сир бермас,
Буларнинг ишини халойиқ билмас,
Иккови бир-бирин ҳеч парво қилмас.

Ун минг уйли Қўнғиротнинг қизлари билан, Барчин
канизлари билан томоша қилиб, буларнинг олишгани
ни кўриб, Ҳақимбекка қараб, бир сўз деб турган экан:

Очилар баҳорда боғларнинг гули,
Гулни кўрса маст бўп сайрар булбули,
Нар-мода бўлибсиз бий бобом ули.
Йиқолмасанг, бизга беринг навбатди,
Жуда келди Барчин ёринг ғайрати,
Ушлагандан кўкка отмай не бўпти?
Йиқолмасанг, тўрам, навбат тилайин,
Эркак либосини ўзим кияйин,
Бор кучимни билагимга жияйин,
Бу қалмоқни пора-пора қилайин.
Қалмоқ билан, хоним, бўлдинг баробар,
Сизни жуда мазақ қилар канизлар,
Бу қалмоқни кўкка отсанг не бўлар?
Иш кўрсатсанг менинг кўнглим топилар.
Бу сўзларни Барчин сулув айтади,
Барчинойга навбат бергин, нетади,
Мендай ойим ушлаб кўкка отади,
Қизлар сизни нар-мода деб айтади,
Қизларнинг айтгани менга ботади.
Мардлар олишмайди, силтаб отади,
Майдон бўлса иш кўрсатиб кетади,
Бўш одамнинг иши кейин кетади.
Барчинойнинг бундай кўнглин бўлмагин,
Кўп олишиб ўзинг ҳалок қилмагин,
Қиз бола деб мени номард билмагин,
Бу сўзимни, хоним, оғир олмагин,
Навбат бергин, сира гина қилмагин.
Майдон кунда сенга ҳамдам бўлайин,
Мен ҳам энди бир олишиб кўрайин,
Ушласам қалмоқни нобуд қилайин,
Оғир олма, тўрам, навбат сўрайин.

Бу сўзларни айтди гул юзли дилбар,
 Икки полвон бўлиб турур баробар
 Кўп сўзларни Барчин сулув айтади,
 Сўзи Алпомишга ботиб кетади.
 Жафо тиғи бу кун жондин ўтади,
 Айрилиқ ханжари бағрин йиртади,
 Утдаин тутаниб шунқор кетади,
 Ғайрати ғайратга бекнинг етади,
 Ер сўзиман шердил бўлиб кетади,
 Чирпиб Кўкалдошни кўкка отади,
 Анча ер ҳавога чиқиб кетади.
 Халойиқлар кўкка боқиб қаради,
 Олчи-чикка бўлиб шундай айланиб,
 Алп Кўкалдош бу осмондан келади,
 Қалласиман келиб ерга уради,
 Қалласи чиқиб боради,
 Шундай бўлиб Кўкалдош ҳам ўлади.
 Томошамон қалмоқ бўзлаб жўнади,
 Қалмоқ халқи шундай зарбни кўради,
 Тўмшамон бари изза бўлади.
 «Армон билан, эсиз, алплар ўлди», — деб
 Не гўзаллар кўзин ёшлаб боради,
 Қоражондан бари гина қилади,
 Шу вақтинда кураш охир бўлади.
 Тақдирига Қалмоқшоҳ тан беради,
 Қанча амалдорман қайтиб жўнади.
 Бир нечаси кўриб гина қилади,
 Баробар келмади, ахир ўлади,
 Неча сўзни қалмоқ айтиб боради,
 Қалмоқшоҳ сўзига қулоқ солади:
 «Менманликман бизинг алплар ўлади,
 Ўзбак иши асли ҳақ, деб боради.
 Бировнинг хотинин қайтиб олади,
 Ўларманнинг иши шундай бўлади,
 Тан бермаган одам шуйтиб ўлади».
 Қалмоқлар ҳам рост, деб кетиб боради,
 Тойчихоннинг сўзи маъқул бўлади.
 Шундай бўлиб кураш охир бўлади.
 Давлатидан адрас-кимхоб кийдирди,
 Кимки ғаним, хонумонин куйдирди,
 Ҳақдан келган ишга бўйнин ийдирди,
 Ун минг уйли элатини жийдирди.
 Хабар борди шундай отлар чоптириб,

Намойишга оқ ўтовлар ёптириб.
Эли-халқи — барча йиғилиб келади,
Бекни сийлаб яхши хизмат қилади,
Барчинойга тўй қилмоқчи бўлади.
Обгардонин ортиб ошпаз келади,
Чилбир чўлда тўйни бошлаб қолади,
Бешта-ўнта улоқ ташлаб туради,
Бир четида кўпқари ҳам қилади.
Ўлиб кетди қалмоқ гачча,
Тўй бўлди Барчин ойимча,
Олмоқчи Ҳаким беквачча,
Йиғилишган сатта норча,
Кўпқарини чопиб ётир
Аралашиб соп бойвачча,
Тўй беради кўп кунгача,
Улоғига ташлаб турур,
Катта сарка олапоча.
Беҳад кўю сўқимларни сўяди,
Кунда ҳамма қолмай ошга тўяди.
Кунига узмасдан улоқ беради,
Чиқарганлар танга-тилла олади,
Чавандозлар катта унум қилади,
Қирқ кунгача узмай тўйни беради.
Ўйинчи, нағмагар-бари келади,
Ўзбек шоирлари айтиб туради.
Келган одам сира қуруқ қолмади,
Ҳаммаси ҳам анча нарса олади,
Қирқ кундан кай тўйлар охир бўлади,
Бир нечалар уйга тарқаб жўнади.
Бойваччалар бекнинг гирдин олади,
Куёв нўкар бўлиб бунда туради,
Ўзбакнинг расими шундай бўлади:
Қизу жувон бари йиғилиб келади,
Аёллари тўққиз товоқ қилади,
Куёвнинг олдига шундай боради,
Опборган таомин нўкарлари еб,
Товоғига танга-тилла солади.
Не бир хотинлар вақти хуш бўп боради,
Анча танга бунда унум қилади,
Ўртага ўт ёқиб қизлар туради,
Салом солиб бекни бошлаб боради.
Шу замонда уйга яқин бўлади,
Уй ичинда катта одамлар туради,
Санам қизлар бари йиғилиб қолади,

Барчинойни бул ўртага олади,
Қадимги расими шундай бўлади,
Барчинойни қиз опқочди қилади.
Не келинлар юриб қизни сўради,
Бир ердан буларни топиб олади.
Икки вакил у мулладан келади,
Келиб қизнинг ихтиёрин сўради,
Уялгандан қабул қилмай туради,
Қиз сўйлатар деган расм бўлади,
Қиз гапиртган анча пулни олади,
Барчин вакилини энди беради,
Ҳақимбекни бунда қабул қилади
Гувоҳлар йиғинга яна боради,
Пешини қайтариб мулла сўради,
Бу гувоҳлар туриб жавоб беради.

Домласи вакилларида сўраб, булар ҳам гувоҳлиги-
га бир нима олиб, мулла хутбасини ўқиб, никоҳ қилиб,
мулланинг сўраган сўзини вакиллар ҳам қабул қилиб
қайтди. Ҳақимбекдан ҳам неча шартлар сўраб, шарти,
шароити билан қабул қилиб, ҳамма димоғи чоғ бўлиб,
мазгилига қайтиб кетди. Бахмал ўтовда чимилдиқ ту-
тиб, қуёв нўкарлари билан куёвни киргизмоқчи бўлиб,
бир неча хотинлар «кампир ўлди» бўлиб, ўлганига бир
нима олиб, «ит ириллар» деган расмини қилиб, бунга
ҳам бир нима бериб, ҳар замон салом солиб, уйдан
ичкари кириб, чимилдиқда ўтириб, олдига дастурхон
солиб, қўйларнинг тўшини пишириб олиб келиб, бу-
ларнинг олдига қўйиб, хўп еб тўйиб, куёв нўкарларга
тўппи, рўмол, сарпойлар бериб, ҳаммаси ўз расми-
қадасини қилиб, куёв нўкарлар чиқиб, мазгилига —
жой-жойига қараб кетди. Барчинни бекнинг қошига
олиб келмоқчи бўлиб, кўп қизлар ўртага олиб, бахмал
қоплаган оқ кигизга солиб, «қадимги расмимизни қи-
ламиз», — деб қизлар кўтариб, кўтаргани қуввати кел-
май ҳалак бўлиб, уйтиб-буйтиб олиб келиб, Ҳақим-
бекнинг қошига олиб кириб, хотинлар расмини қилиб,
«чоч сийпатар», «қўл ушлатар»ини қилиб, бир неча
янгалар шўхлик қилиб туриб: «нима қилсангиз, ихти-
ёр ўзингизда», — деб шўхлик билан бир нечаси жавоб
бериб, ҳар қайсиси ўз мазгилига кетди. Бу ўтов иккови-
га танҳо тегиб қолди.

Эшитингиз беклар оҳу зорини,
Улиб кетган неча душманларини,

Никоҳ қийиб олди Барчин ёрини,
Кўнгилдан чиқариб кўп ғуборини,
Ўйнаб-кулиб тарқатгандир черини,
Олгандир шундайин зулфакдорини,
Кўнглин хушлаб бунда бул бекларини.
Банда кўнар тангри қилган ишига.
Ул кечаси бориб анинг қошига,
Ўйнашиб, қўл солиб қордай тўшига,
Ул кечаси файзи саҳар бўлганда,
Бек Ҳаким қўшилди гул бувушига.
Намоз вақтигача ўйнаб-қулади,
Тонг отган сўнг бул ўрнидан туради,
Икковлари икки жойда бўлади,
Овлоқ жойга ўтов тикиб қўяди,
Бек Ҳаким ўтовга бориб ётади.
Қар замонда қизлар хабар олади,
Янгалар йиғилиб бунда келади,
Бир хил янга «куёв товоқ» қилади,
Танга-тилла товоғига солади,
Ўзбаклар расими шундай бўлади:
Чошқа-тушда соп йигитлар келади,
Ҳакимбекдан «куёв улоқ» сўради,
Сўраган одамлар қуруқ қолмади,
Буларга ҳам битта серка беради,
Вақти хуш бўп булар кетиб боради.
Қоражон ҳам келиб бирга туради,
Қоражонни яхши иззат қилади,
Қоражон кўнглига ҳамма қаради,
Алпомишнинг бири бўлиб туради.
Қоражон ҳам иззат-ҳурмат кўради,
Қар куни бу ерда даврон суради,
Кун айланиб яна кеч бўп қолади.
Ҳакимбекни янгалари олади,
Барчиной қошига қўйиб келади.
Қизу жувон бари бунда жам бўлиб,
Турур Қоражонга хизматни қилиб,
Неча кунлар бундай давронда ўтди,
Бу мазгилга келиб Ҳаким жой тутди,
Бойсарига энди гапни жўнатди.
Бойсарига энди хабар борибди,
Элатдан катта-кичик келибди,
Элат билан маслаҳатни қилибди,
Барчинни узатиб қайтмоқ бўлибди,
Бойсарибой бормайманда турибди,

Бўлак эл кетмоқни ихтиёр қилибди,
 Бойсарига ҳарчанд зўрлаб кўрибди,
 Эли-халқи кўп насихат қилибди,
 Бир нечалар кўп сўз айтиб турибди:
 — Қизинг кетар, сен ҳам гангиб қоларсан,
 Қалмоқлардан кўп жафони кўрарсан,
 Бу кўрганинг ҳали озлик қиларми,
 Қалмоқнинг юртида нима қиларсан.
 Сен қоларсан, кетар бундан элатинг,
 Сўнгра учмоққа йўқдир қанотинг,
 Ун минг уйли Қўнғирот сенинг қувватинг.
 Эт қизувман бунда ёлғиз қоласан,
 Ёлғиз қолиб кўп пушаймон қиласан,
 Албатта бирга борсанг, сен ҳам яхши бўласан.
 Аввал бир гап билан бунда кеп эдинг,
 Тойчихонни паноҳ берар деб эдинг.
 Бунда келиб неча кунлар тургансан,
 Қизинг талаш, қанча изза кўргансан,
 Қалмоқлардан не яхшилиқ кўргансан.
 Каттамизсан, бундай ўрлаб турмагин,
 Қандай бўлса элдан ёлғиз қолмагин,
 Қизингдан айрилиб ғариб бўлмагин,
 Қийин бўлар сўнгра элни кўрмагинг.
 Келиб эдик, бирга-бирга борамиз,
 Ҳақимбекка шу жавобни берамиз,
 Бундан борсак, Кўкқамишга қўнамиз,
 Бойсин элни бориб ёйлаб юрамиз,
 Қурсин қалмоқ юрти, нима қиламиз?!
 Ҳақимбекка нима жавоб берамиз?
 Кетар қизинг Барчин зулфакдор,
 Ўрлаб сенга ёлғиз қолмоқ не даркор,
 Қалмоқни юртини қилма ихтиёр,
 Мусофирлик юртдан кетмоғинг даркор.

Бу сўзни эшитиб, қавми-қариндошининг гапига қа-
 риб, Бойсари ҳам бир сўз айтиб турган экан:

Акам изза қилди Бойсин элида,
 Туролмадим Кўкқамишнинг кўлида.
 Закот деди, ўн тўрт маҳрам буюрди,
 Маҳрам келиб менга берди хабарди,
 Закот деган гапга кўнглим қабарди.
 Улсиз эдим, кўп гап ёдима келди,
 Акамнинг сўзлари қаттиқ кўринди.
 Мен ҳам айтган сўзга менманлик қилдим,

Ун тўрт махрамини ушлаб ўлдирдим,
 Кашалга кўчмоқни ихтиёр қилдим,
 Сизлар ҳамроҳ бўлиб ундай кунларда,
 Неча кунлар Кашал қараб йўл юрдим,
 Кўкқамишдан чиқиб Ойкўлга қўндим,
 Қалмоқлар алпидан кўп изза кўрдим,
 Қандай бўлса тақдирима тан бердим.
 Қариндошлар, эшит айтган сўзимни,
 Керак бўлса, олиб кетсин қизимни,
 Бориб мен акама таъна бўлганча,
 Қалмоқлар ўлдирсин менинг ўзимни.
 Мени билсанг, сира Қўнғирот бормайман,
 Борсам ҳам мен бурунгидай бўлмайман,
 Акамнинг дийдори қурсин, кўрмайман.
 Кўнглим синиқ эди, ҳолим билмади,
 Акам мени элда иззат қилмади,
 Закоат деган одатини қўймади.
 Акамнинг зарбидан сарсон бўлганман,
 Элимдан айрилиб бунда келганман,
 Кўп сўрасанг, тирик эмас, ўлганман,
 Қариндошлар, гапни адо қилганман,
 Кетмоқ бўлса, Барчинга жавоб берганман.
 Бу элларда менга ўлмоқ лозимди(р),
 Ҳар замонда сўраб туринг Барчин қизимди.

Бу жавобни қариндошларига берди. Улар ҳарчанд зўрлаб кўрди, кетмоқни ихтиёр қилмади. Қариндошларнинг айтгани бўлмади, Ҳақимбекка бориб қариндошлари шундай билдирди:— Бойсарибий билан келиб, қайтиб элга боролмай, сарсон бўлиб қолганми бирга кетсак,— деб бийга кўп гапириб кўрганмиз, катта-кичик жуда зўрлаб турганмиз. Кетмоқни ҳеч ихтиёр қилмади, қариганда ҳам бунинг бўйни йўғонлиги қолмади. Одамлар ҳарчанд зўрлаб кўради, одамнинг эсиди йўқ гапларни гапирди: «Қайтиб борсам, кўчиб бори ўл, баччағар, ўғлим бориб ҳам ўзингни олиб келди, ҳақ қизингни олиб келди,— деб бетимга таъна қилади, ўл сам ҳам бормайман», — деб ўрлайди-да, туради,— деди.

Ҳақимбек эшитиб:— Бу мусофирликда суяги қоли кетмасин,— деб неча марта одам юбориб кўрди. Ҳеч сўқопмади, ҳеч кимнинг гапини қулоғига олмади, ўзининг билганидан қолмади.

Шундай бўлиб бу орада қирқ кун ўтди, қирқ кунгача маслаҳат қилиб ётди. Қирқ кундан кейин маслаҳат

ни бир ерга қўйиб, Бойсари қолди. Ҳн минг уйли Қўн-
сирот Барчин билан кетмоқчи бўлди. Барчинни узат-
моқчи бўлиб, куёвга, «Эрга кўрсатди» деган расмлари-
ни қилиб, бир қўйни сўйиб, чошка вақтида уйга
чақириб, яхши сарполар Ҳакимбекка ёпиб, қаватида
Қоражонга ҳам ёпиб, Барчинни узатаётгандаги сўзи:

Чечанлар эплайди гапнинг эбини,
Шу замонда беш юз норни чўкариб,
Ортади Барчиннинг қилган сепини:
Барчиной йиғлайди, кўнглин бўлади,
Энасиман отасига қаради,
Қараб турса элат кўчиб боради,
Суянчи йўқ, ота-эна қолади,
Булар қолишига Барчин йиғлади,
«Ота не бўлди?» — деб зўрлаб кўради,
Қулоқ солмай Бойсари ўрлаб туради.
Бир йўрға устига Барчин минади,
Барчинойим энди кетиб боради.
Кўнгили бузилиб, ўпка тўлади,
Кўнгили бузилиб, мунглиқ жилади,
Ҳн минг уйли элат кўчиб боради,
Отаси, энаси шўрнинг қолади,
Эсиз отам улсиз деди, жилади,
Жилаганман нима илож қилади,
Сепин ортиб энди йўлга солади,
Бойчиборни Ҳакимга олиб келади,
Қоражонман Ҳакимхон отланади.
Бедов минган от-абзалин шайлади,
Келганлар элига талаб айлади,
Чўпонлар қур ҳайтлаб қўйни ҳайдади.
Элибойлар қилиб ётир довриқни,
Ҳайдади чўпонлар чори, совлиқни.
Кашалдан Бойсинга талаб айлади,
Келган элат бундан кўчиб боради.

Бойсари қизини узатиб, кўнгли бузилиб, яна Бар-
чинга тасалли бериб, бир сўз айтиб турган экан:

Жоним болам, Барчин, кўнглинг бўлмагин,
Отам қолди деб сен хафа бўлмагин,
Кўп яшагин, кўп йилгача ўлмагин,
Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
Сен борасан қариндошнинг ичига,
Елғизман деб, болам, йиғлаб юрмагин.

Муна элда бойлик даврон сурарман,
Ҳар гап бўлса тақдиримдан кўрарман,
Ҳар замонда, болам, сени кўрарман,
То ўлганча дуоғўйинг бўларман.
Элу халқни бундан бориб кўрасан,
Мен қолганга, билдим, хафа бўласан,
Бизга қараб, болам, йиғлаб борасан.
Қулоққа тут, болам, айтган сўзимни,
Қайтайин, жўнатдим сендай қизимни,
Еш тўлдирма сен ҳам наркас кўзингни,
Жуда хафа қилдим сендай қўзимни.
Йиғлама, жон болам, кўнглим бузилди,
Кетишингни кўриб бағрим эзилди.
Хафа қилиб бунда сендай санамни,
Қўйиб кетма менга доғи-аламни,
Тенгқурингга қўшдим сендай боламни.
Бу юртларга келиб роҳат кўрмадинг,
Қалмоқлардан эмин-эркин юрмадинг,
Шукрулилло, қалмоқларда қолмадинг.
Кетдинг, болам, қавми-қариндошингга,
Кўп савдолар тушиб бунда бошингга.
Жон болам, отангни ҳолин билгансан,
Отам деб ҳам меҳрибонлик қилгансан,
Тўқсон алпга ёлғиз жавоб бергансан,
Бойсарининг ҳолин билган боламсан.
Қийғир деган қўш ўлтирар қиёда,
Не кўриб-кечирдинг фоний дунёда,
Қиз ҳам бўлсанг, қилган ишинг бир нечада

зиёда.

Рустамдайн иш кўрсатиб борасан,
Соғинсанг отангни, болам, кўрасан,
Элу халқман бирга кетиб борасан,
Бойсин-Қўнғирот элда даврон сурасан,
Ҳар замонда мени эсингга оласан,
Билдим сени, оша хафа бўласан,
Бундан борсанг бий бобонгни кўрасан,
Бўлган ишни унга маълум қиласан.
Тойрилиб бошимдан тожи давлатим,
Бойбўрига танҳо қолди элатим,
Қиз ҳам бўлсанг, мен суянган фарзандим.
Юрагимда бордир ғамли кулфатим,
Энди тил билмаган қалмоқ улфатим,
Кунма-кун зиёда бўлди ҳасратим,
Кўрар кўзим, омонда бўл, фарзандим.

Бойсари қизини узатиб, ўн минг уйли Қўнғирот
ари кўчиб йўлга кириб, Бойсари қайтиб уйига келиб,
лғиз қолиб, ҳам юртидан, ҳам қизидан айрилиб, кал-
аси ғувуллаб, мусофирлиги асар қилиб қолди.

Қоражоннинг энаси бу ишларни билиб, алпларнинг
аконига келиб, зўр қалмоқларнинг ўлганини кўриб,
Қоражондан тирик айрилиб, ўзга ўғилларидан ўлик
йрилиб, кўнгли бузилиб, бир сўз деб турган экан:

Болаларим элда зўрабор эди,
Қалмоқ юртда юрган бир қайсар эди,
Қаторда гуркираб турган нор эди,
Хар қайси юз мингга баробар эди,
Менинг ҳам бир етти ўғлим бор эди,
Бир-биридан жуда зўрабор эди,
Мен билмайман не фалокат дориди.
Армон билан билмаганим билдирди,
Ханжар чекмай бағрим қонга тўлдирди,
Ўзбак келиб ўғилларим ўлдирди.
Кесилибди эсиз алпларнинг боши,
Майда-майда бўпти гавдаи лоши,
Кўриб тўкилади кўзимнинг ёши,
Фарзандлари эди Сурхайилнинг сирдоши.
Йиғлаб қолдим энди мен ҳам муғойиб,
Қоражондан тириклайин айрилиб,
Учқур эдим қанотимдан қайрилиб,
Югрук эдим туёғимдан тойрилиб,
Армон билан мен алплардан айрилиб,
Мен йиғлайман ғариб бўлиб, сарғайиб,
Алплардан айрилдим сочимни ёйиб,
Қимга айтай энди кўксимни ёриб,
Қайда борай мен қўзимни ахтариб!
Шу қисматни тақдиримдан кўрайин,
Қалмоқшоҳга энди ўзим борайин,
Кўрганимни йиғлаб арз қип турайин.

Бу сўзларни ўйлаб, алами зиёда бўлиб, сочиңи ёйиб,
бетини юлиб, Қалмоқшоҳнинг давлатхонасига бориб,
ўғилларининг вақтида подшоҳликда ҳукми зўр кампир
оди, амалдор, жиғадор, туғдорлар олдига тушиб, Қал-
моқшоҳнинг олдига ияртиб борди. Сурхайил мастон-
нинг Қалмоқшоҳга айтиб турган сўзи:

Олмадайн сўлган гулдай тарзим бор,
Тойчихоним, сенга айтар арзим бор,

Сендай шоҳим бу ишлардан беҳабар,
 Сени яксон қилиб кетди ўзбаклар.
 Тахт устида сендай шоҳим турарми,
 Ёлғиз ўзбак шундай ишни қиларми?!
 Ҳеч замонда шундай гаплар бўларми,
 Бир ўзбак шундайин ишни қиларми,
 Шундай алплар бул бейўқлов ўларми,
 Беваҳм сендай шоҳ элда турарми?!
 Бундай бўлсанг, шоҳим, элни сўрама,
 Сенинг жонинг бўлса, шундай қилама?
 Билдим, ўзбак кетса сенинг далангдан,
 Ҳеч бир сен чиқмайсан қўрғон-қалангдан.
 Билмадингми у ўзбакнинг ишини,
 Кесибди-ку зўр алпларнинг бошини.
 Подшо деган бул ишларни билмасми,
 Билиб элдан оғир лашкар олмасми,
 Ўзбакларга қиёматни қилмасми,
 Подшо бўлган номус-орни билмасми,
 Майдон бўлса иш кўрсатиб келмасми,
 Моли-қолин барин талон қилмасми,
 Қизу жувон от остинда қолмасми,
 Қасд қилганга шундай кунни солмасми?!
 Шундай алплар ўлган бунда биласан,
 Билсанг ҳам билмамиш бўлиб турасан,
 Уяти йўқ, қандай катта бўласан?!
 Айтган сўзим қулоғингга оласан,
 Гап келганда сен уялиб қоласан.
 Бу сўзима нима жавоб берасан.
 Сен бормасанг, юриб хабар қилайин,
 Бу элатдан одам йиғиб олайин,
 Қичов қилиб мен кейнидан борайин,
 Бало теккан Қоражонни кўрайин,
 Унинг билан бир шекилли булайин,
 Ё ўлдириб, ё бир ўлиб келайин,
 Жавоб бер сўзима, шоҳим, жўнайин,
 Энди сенга гапни кўтоҳ қилайин.

Бу сўзни Сурхайилдан эшитиб, Қалмоқшоҳ ҳам би
 сўз айтиб турган экан:

Амалдорлар барин чақиртиб олади,
 Тугдорларман кўп маслаҳат қилади,
 Сурхайилнинг сўзин бари билади,
 Амалдордан маслаҳат қип сўради,
 Ўзбаклар устига лашкар қилади,

Намойишга карнай-сурнай қўяди,
Байдоқ-байдоқ лашкарини жияди.
Отга солиб арпа билан ийирди,
Қор ёққанда карвон солар чийирди,
Қалмоқшоҳи аскарини буюрди.
«Сурхайилнинг сўзи маъқул бўлган, деб,
Рост айтади ўзбак андай қилган, деб,
Жабр ўтиб бунда йиғлаб келган, деб,
Юртимнинг ободи алплар ўлган, деб,
Қоражонни тириклайин олган, деб,
Ҳийламан ўзига йўлдош қилган, деб.
Бундан турмай лашкар тортиб борарман,
Борсам ўзбакларни ўлжа қиларман,
Нечовини тандан бошин юларман,
Қизи, хотинини ҳайдаб келарман,
Алпларнинг лотини шуйтиб оларман».

Жўнади бундан жам бўлиб,
Байдоқ-байдоқ лашкар тўлиб,
Ботирлар бедовни миниб,
Туғу байдоқ қўлга олиб.
Дада-дада йўлга кириб,
Шоҳининг айтганин қилиб.
Лашкар кетди дада-дада,
Одам тўлиб баланд-пастда,
Жўнаётир чапараста.
Туғ кўтарган йўлни олиб,
Ҳар байдоққа сардор бўлиб,
Тойчихоннинг амрин қилиб,
Ўзбак бекларни ахтариб,
Кўп лашкар шаҳардан чиқиб,
Тўқайистонда йўл юриб,
Алплар ўлган ерга бориб,
Нечови пушаймон қилиб.
Лашкар бундан қичаб кетди,
Тўқайистондан ўтди,
Ойнали кўлига етди.
Чилбир чўлга равон бўлиб,
Борар лашкар йўлни олиб,
Урушмоққа бари толиб,
Уруш яроғи чоқ бўлиб,
Бораётир бу сўзни айтиб:
«Элибойга борармиз, деб,
Кўп ўлжали бўлармиз, деб,

Бир сиёсат қилармиз, деб,
 Ўзбакларда яроқ қайда,
 Анчасини қирармиз, деб,
 Молин тортиб олармиз, деб,
 Қон тўкишиб кўрармиз, деб,
 Бизлар етиб қолармиз, деб,
 Бундан бориб уруш қилсак,
 Ўзбакларни кўрармиз, деб. .
 Бизлар минганди тулпорди,
 Элибойда не жон борди(р),
 Англамайди бораётган —
 Уруш кўрган қалмоқларди».

Бу сўзни айтиб лоф урди,
 Қоражон эсига келди,
 Бир-бирига гапирди:
 «Ўзимиздан била кетган
 Қоражондай бало борди(р),
 Алл Қоражон зўраборди(р),
 Танҳо қирар кўп лашкарди,
 Ул ҳам мисли аждаҳорди(р)»..

Қоражон эсига келиб,
 Қалмоқларни ваҳм олди.
 «Юришимиз бўлди ёмон,
 Ўзбакман бирга Қоражон,
 У бизларни кўриб қолса,
 Сира бермас бизга омон.
 Солар бизга қайғу-туман
 Аллдан қолган зўр Қоражон,
 Бу лашкаринг нима бўлар,
 Тингилса, қилади яксон».

Келганига бу қалмоқлар
 Йўлда қилади пушаймон.
 «Аллдан қолган бор Қоражон».

Бир-бирига сўзлар айтиб,
 Бораётир йўлни тортиб.
 «Баҳодирлар ҳам бизда бор,
 Ярай бермайди ўзбаклар,
 Тортинмай, лацкар, юра бер,
 Ёлғиз одам нима қилар.
 Бундай гапирма ажаб сўз,
 Кўп эмас, Қоражон ёлғиз,
 Бундан тортинмай борармиз,
 Элнинг ақлини олармиз.
 Алл Қоражон от қўйган сўнг,

Бизлар найзани солармиз,
Кўп бўп ўртага олармиз,
Қандай бўлса бир одам-да,
Унинг корини қилармиз.
Қалмоқшоҳ буюрган бизни,
Сира айтма номард сўзни».
Бу сўздайтиб не қалмоқлар
Бедов отга қамчи чотар,
Чилбир чўлни тўзон тутар,
Ўз ҳолига шердай бўлиб,
От чопар чўлда қалмоқлар.
Яқиндир бойлар ораси,
Кўринди кўчнинг қораси,
Қичов қилиб бораётган
Кўринг қалмоқлар тўраси.
«Мана, энди келдик, дейди,
Ўзбакларни кўрдик, дейди.
Қанча элат йўлда борар,
Бирдан от қўйсак не бўлар,
Қайтиб булар уруш қилар?!
Ўз ҳолига бари абгор,
Молини ҳайдаган бойлар,
Ҳали бизлардан беҳабар».
Бир-бирига шердиллик бериб,
Маст бўп боради қалмоқлар.
«Қайтмай от қўйган сўнг лашкар,
От остинда калла қолар,
Ақли шошади ўзбаклар,
Урушмай молини берар».
Бу сўзни айтиб қалмоқлар,
Бораётир кўп аҳмоқлар.

Қалмоқларнинг келаётганини кўриб, элибойлар чувуллаб, бесарамжон бўлиб, молларини тўплаб, ҳар қайси ўз бошига бўлиб қолди. Алпомиш ҳам кўриб: — Қалмоқлар бир гап ўйлабди, бизнинг устимизга қасд қилиб лашкар юборибди, байдоқ-байдоқ лашкар кўринади, мазмуни лашкар келаяпти, — деди.

Бу сўзни эшитиб, Қоражон Алпомишга қараб, бир сўз деб турган экан:

Қани келсин қалмоқ, деб,
Келса ошириб солмоқ, деб,
Ҳалак бўлса ўлмоқ, деб,
Жазосини бермоқ, деб,

Қалмоқ бошин олмоқ, деб,
Борин ўлжа қилмоқ, деб,
От асбобин олмоқ, деб,
Келса бизни кўрмоқ, деб,
Қайтмай саваш қилмоқ, деб,
Қонни кечиб юрмоқ, деб.
Бекор ҳалак бўлади,
Уруш ҳавас қилади,
Бу қалмоқлар ўлади,
Ажал ҳайдаб келади,
Бири эмас, ёзганлар —
Бари аҳмоқ бўлади.
Кўргилигин кўради,
Кўп шарманда бўлади,
Бекорига ёзганлар
Уруш излаб келади.
Қоражондир зўрабор.
Қайтиб бўлар баробар?!
Мен кирсам майдон излаб,
Қўярман бағрини тузлаб,
Бир нечаси кетади
Бунда бўтадай бўзлаб.

Бу сўзни Қоражондан Алпомиш эшитиб, бул ҳам
бир сўз айтиб турган экан:

Хаёлингга бошқа гаплар келмасин,
Бу сўзим шаънингга номард бўлмасин,
Қасд қилма, бек дўстим, қалмоқ ўлмасин.
Қалмоқ келар аҳволидан беҳабар,
Келиб қирғин топмасин-да шўрлилар,
Бизда бордир бесарамжон кўп бойлар,
Қоражон, бойлардан бўлгин хабардор.
Кўйи юрмай, булар кейин қолмасин,
Яна қалмоқ қўлга тушириб олмасин,
Беҳуда қалмоққа ўлжа бўлмасин,
Сиёсат кўрсатгин, улар ўлмасин,
Уғли-қизи ебир-есир бўлмасин,
Ватани беэга бўлиб қолмасин.
Булар эмас, келиб бизга гуноҳкор,
Қалмоқшоҳ амрини тутган кўп аскар.
Хизматкор-да, шоҳ амрини тутади,
Ҳар хизмат буюрса булар кетади,
Бу ёзганлар агар бормаи нетади,
Ўлдирсанг, беҳуда ўлиб кетади.

Умид тортиб ғайрат билан келади,
 Сенинг билан мени булар билади,
 Бу лашкар бизларни нима қилади?
 Қалмоқшоқ буйруғи шундай бўлади,
 Шоқ сўзига ҳалак бўлиб келади.
 Бу сўздайтиб иккови шундай туради,
 Энди кўчдан анча кейин қолади.
 Кўз юбортиб ўнгу сўлга қаради,
 Молин ҳайдаб бойлар ўтиб боради,
 Қалмоқлар лашкари яқин келади,
 Элибойнинг бари ўтиб бўлади,
 Қоражонман Алпомишни кўради,
 Қалмоқнинг аскари тўхтаб қолади.

Иккови бир-бирини кўриб, икки ерда туриб, бой-
 ларнинг олди-ортини йиғиб тўплаб, йўлга солди. Қора
 жон билан Алпомиш иккови уруш яроғини ғамлаб
 турди. Қалмоқнинг лашкари ҳам яқинлаб босиб келди.
 Қоражон ёлғиз ўзи айрилиб, бу лашкарга рўпара бў-
 либ, бир сўз деб турган экан:

Қоражонбек дейди мени,
 Ким аҳмоқ қилдиё сени?
 Қурилар уруш майдони,
 Тўкилар қалмоқнинг қони,
 Жаҳаннамга борар жони,
 Қайт энди, келган бемаъни!
 Сен эшитгин айтган тилди,
 Қоражон йўлингда турди,
 Улдиарар сендай душманди,
 Сендай қалмоқ ҳалак бўлди.
 Сенга яхшилигим шулди(р),
 Билиб кетгин тўғри йўлди,
 Бу сўзни айтган Қоражонди (р),
 Қиларман қонли майдонди,
 Сен ҳам менга бир душманди (р),
 Сулатарман сонсиз танди,
 Кўп қиласан пушаймонди.
 Майдонда жондан кечарман,
 Кафан тўнингни бичарман,
 Қиличдан қонлар сочарман.
 Бунда келиб қилсак майдон,
 Ҳеч кетмайсан мендан омон,
 Солай сенга охир замон.
 Бунда келиб боролмайсан,

Сира омон қолдолмайсан,
Қайтиб юртинг кўролмайсан.
Ўз ҳолингни билолмайсан,
Бола-чақанг кўролмайсан,
Элга омон боролмайсан.

Бу сўзни эшитиб, қалмоқ баҳодирлари ҳам Қора-
жонга қараб, бир сўз айтиб турган экан:

Номдор полвон дейди мени,
Бўлар бу йўлда майдони,
Кейнимизда қалмоқ хони,
Қоражон, бўлдинг бемаъни,
Улар деб бизни ғам ема,
Ўзингдан бизни кам дема.
Меҳнат тортиб бизлар келган,
Не ишларни ўзбак қилган,
Не азамат алплар ўлган,
Биз қайтмаймиз қилмай майдон.
Хўп бир чопишиб кўрармиз,
То ўлгунча биз турармиз,
Моли-зотини олармиз,
Ўзбакни ўлжа қилармиз,
Сўнгра элга борармиз.
Бўлар бунда қалмоқ иши,
Бугун қаттиқдир савашни,
Алпнинг хунин довлаб келдик,
Бизга дори ўзбак гўши.
Лоф урма, саваш қиларман,
Сендай алпни ўлдирарман,
Қиёмат кунни соларман,
Баринг қайтариб оларман.
Сени мен одам демасман,
Уруш кунда ғам емасман,
Сендайн аҳмоқ бўлмасман,
Ўзбак динига кирмасман.
Элу халқдан айрилмасман,
Сендай сарсон бўп юрмасман,
Ўлмасам омон бермасман,
Олмай ўзбакни қўймасман,
Аскаримни қайтармасман.

Бу сўзни эшитиб, ўтдай тутатиб, Қоражон билан Ал-
помиш оллоху акбар, деб қалмоқ лашкарига қараб от
солди.

Қарамай баланд-пастига,
От қўйди қалмоқ устига.
Остига минган тўбичоқ,
От қўйгандир шундай гўччоқ,
Бир ёқдан от қўйди қалмоқ,
Бунда ажаб уруш бўлмоқ.
Қалмоқларга аралашди,
Қайтмай қалмоқлар савашди,
Бир-бириман қиличлашди,
Қалмоқ шоҳнинг номдорлари
Ҳар тарафдан от солишди,
Рад берар келган қиличди,
Кесади Қоражон бошди,
Мардлари дарёдай тошди,
Номардларнинг ақли шошди.
Нечов отдан овиб қолди,
Жазосини товиб қолди,
Нечовлар отдан йиқилиб,
Тоза ерни қовиб қолди,
Қалмоқлардан анча ўлди.
Ақли шошиб кўрқиб қолди.
Икки полвон зўраборди (р)
Кўп қирар келган лашкарди,
Йиғлатгандир қалмоқларди,
Юбормоқчи боз лашкарди.
Қалмоқ юртга хабар борди,
Бу беклардан азоб кўрди,
Келиб ҳоли забун бўлди.
Фалакка етгай нолиши,
Шулдир бу бекларнинг иши,
Сулаб қолди қалмоқ лоши,
Кесилди қалмоқнинг боши.
«Улжа олармиз», деб келди,
Бу беклардан азоб кўрди.
Иккови шундай от солиб,
Қалмоқни ўртага олиб,
Қанча қалмоқлардан ўлиб,
Қалмоқларни тўплаб олиб,
Қоражонбекни қайтариб,
— Элга бўлгин хабардор, — деб,
Ҳақимбек урушда қолиб.
Елғиз бўп бунда юради,
Кўп қалмоқни ўлдиради,
Қилич-найза соп кўради.

Бу алпга таъсир қилмади,
Қалмоқ айтгани бўлмади,
Қалмоқлар фикр ўйлади,
Беҳуда жонни қийнади,
Қочмоқни талаб айлади.
«Тиғи олмос бунга ботмас,
Уруш қилган омон кетмас.
Бу ўзбак қандай жодугар,
Ё бу кашмири ҳийлагар?
Ҳеч ким бўлмади баробар,
Урсанг ботмайди яроқлар».
Қалмоқларда бордир номдор,
Алпомишга бўлди дучор.
Қоражонга сўзлар айтган,
Қиличига қонлар қотган,
Кўринг Ойқашқа полвонни
Ҳақимбекман саваш этган.
Бир-бирининг ақлин олиб,
Найза билан қилич солиб,
Унга Ҳақим қолиб келиб,
Шердай буи устига борди.
Сиёсатман қилич солди,
Ойқашқани икки бўлди,
Энди қолган қалмоқлар,
Қочмоқни ихтиёр қилди.
Қалмоқларни тўплаб олди,
Бирор майдон уруш бўлди.
Оқади кўзининг ёши,
От остида қолди боши,
Шулдир Ҳақимбек саваш.

Талаб қилиб ўзинг келдинг,
Ҳолинг билмай уруш қилдинг,
Бекорига анчанг ўлдинг,
Тойчи қалмоқ, нима қилдинг?
Бек Алпомиш дейди мени,
Кўрсам ўлдирарман сени,
Кўп одамни ҳалак қилиб,
Бунда ўлдирдинг бемаъни,
Мени билсанг Бойсин хони.
Қайтмайман бунда йўлимдан,
Омон бермасман қўлимдан.
Сенинг ақлингни оларман,
Ерни қизил қон қиларман,

Бирингни қўймай қирарман,
Қирмасам номард бўларман.
Бу сўзни айтиб йўлга солди,
Ҳар на қалмоқ қочиб берди,
Оз одам кўпдайин бўлди,
Қочганин Алпомиш билди,
Шовқин бериб, қувиб кўрди,
Етиб барин ўлдирди.
Сиёсатга довуш қилиб,
Остида ўйнайди оти,
Бўлди бекнинг сиёсати,
Булар Қўнғиротнинг жўмарди,
Қалмоқ қочиб тоза кетди.

Қалмоқлар келиб, бир озғинтой уруш қилиб, ўлган
ўлиб, қолгани қочиб қутулиб, Ҳакимбек қайтиб, Қора-
жоннинг қошига етиб, Қоражон Алпомишга қараб, бу
сўзни айтиб бораяпти:

Мен қайтган сўнг қалмоқларда турдингми,
Хабар бер, бек дўстим, барин қирдингми,
Менинг тилим олмай уруш қип эди,
Баччағарни жуда андай қилдингми?
Ажал етиб паймонаси тўлдими,
Қалмоқларнинг шоҳи сендан ўлдими,
Ё Қалмоқшоҳ ўлмай омон қолдими?
Мендан қолиб ёлғиз уруш қиласан,
Сен қилган ишингни ўзинг биласан,
Шукрилилло, соғ-саломат келасан,
Қалмоқларга иш кўрсатган тўрасан.
Душманларнинг қайтиб додин берасан,
Келиб, дўстим, бунда мени кўрасан,
Не бўлди? — ишингдан хабар берасан,
Нор кесар олмосни қўлга оласан,
Қалмоқларга қаттиқ ўйин соласан,
Қанчасин ўлдириб бунда келасан,
Яна қайтиб ўз юртингга борасан,
Душман кўрсанг, яхши додин берасан,
Қандай иш кўрсатиб бунда келасан.
Қилган ишинг қандай бўлди, сўрайин,
У қалмоқлар душман бўлди, сўрайин,
Қалмоқ шоҳи ўлса, хурсанд бўлайин,
Ўз мазгилинг қанча қолди билайин,
Сенинг юртинг мен ҳам бориб кўрайин,
Сенинг мамлакатинг эл қип турайин.

Мен бормайман қалмоқларнинг элига,
Энди қайтмам бадбахтларнинг динига,
Умримни ўтказай ислом элига,
Мен юрарман дўстимнинг мазгилида.
Неча тоғдан ўтиб бундан борармиз,
Бул элибойларга йўлдош бўлармиз,
Гоҳ ерларда бизлар бориб қўнармиз,
Бўлган ишни сендан сўраб турармиз.

Бу сўзни Қоражондан эшитиб, Алпомиш ҳам шундай бўлди, деб Қоражонга билдириб бораётир:

Сен кетган сўнг бир озроқ уруш қилдим,
Наъра тортиб мен ҳам майдонда турдим.
От суриб бирови майдонга келди,
Менга сиёсат қип оша лоф урди,
Менинг ҳам қўлимда шу полвон ўлди,
Ундан кейин қолгани қочиб берди,
Ундан кейин тағи бир қалмоқ ўлди,
Сиёсатга довуш қилиб мен қайтдим,
Қалмоқ қочиб бари элига кетди.
Ўйнаб-кулиб, дўстим, кейинингдан етдим.
Бул бойларман, дўстим, бирга бўлармиз,
Юра берсак, бир кун элга борармиз.

Бораётир элат кўчини ортиб,
Оқшом юрар, кундуз тинмай йўл тортиб.
Бойлигидан бедов отни бойлаган,
Тангқа ташлаб не чўлларни ёйлаган,
Саркашлаб чўпонлар қўйни хайдаган.
Бораётир қўю кўзи манграшиб,
Неча Асқар доvon, беллардин ошиб,
Беклар келди бу бойларга етишиб.
Бек Алпомиш Барчинойни кўради,
Кўп элатман бирга кетиб боради,
Қўй оёғи билан йўлни олади,
Аччикўлга келиб бари қўнади.
Молларни хайдайди шундай аҳалаб,
Тушди бойлар Аччикўлни ёқалаб.
Аччикўлга қўнган элга қаради,
Неча кундан бери йўллар юради,
Элат жуда ҳориб-чарчаб боради.

Келиб Аччикўлга қўниб, чодир тикиб, Барчиннинг қирқин канизлари неча кундан бери йўрға миниб, йўл

тортган, жуда чарчаб мазаси кетган, нечови отнинг устида жуда зингкийиб қотган. Барчинни отдан тушириб ётган, беш юз норга сепини ортган, норларни чўкариб юкини тушириб ётган. Хотинлар бахмал уйни тикиб ётган. Қирқин канизлар Барчинни бахмал уйга олиб кетган. Тоза либосларни бу уйга солиб ётган, ҳар қайсиси ўз иши билан бўлиб ётган. Ҳаммаси чойдишқумғонини қайнатган. Чойни дамлаб ётган, дастурхон ёзиб, хизматкорлар таом тортган. Йўл қоқиб, бир неча сулаб ётган, кеч вақти яқин етган, уч-тўрт кун дам олиб ётган. Барчиннинг кўнглини шод ётган:

Қирқин қизлар ақлин олар,
Қизлар югуриб хизмат қилар,
Барчин ойнинг кўнгли тўлар,
Бойларнинг вақти хуш бўлар,
Дам олишиб уч кун турар,
Тағи бундан кўчмоқ бўлар.
Бир-бирига хабар қилиб,
Ўз юртига равон бўлиб,
Аччикўлдан энди кўчиб,
Кўчларини норга ортиб,
Булар йўлга равон бўлди.

Беклар отларини эгарлаб, чоқлаб, шайланиб, Барчин билан йўлга равона бўлди. Алпомиш Барчинга қараб, бу сўзни айтиб бораётир:

Сўзим эшит, моҳи анвар,
Бизман бирга санам дилбар,
Сенга ҳамроҳ кўп канизлар.
Сўз айтар сенга беквачча,
Англагин сўзни ойимча,
Лашкар қилиб кейнимиздан,
Қувиб келди қалмоқгачча,
Қалмоқлардан ўлиб анча,
Жабр кўргандир бир неча.
Қалмоқлар жазосин бердим,
Сенинг билан суҳбат қурдим,
Йўлга бирга равон бўлдим.
Зулфинг юзингга ярашиб,
Йўлиқсанг бизман талашиб,
Кетсанг бунда тоғдин ошиб,
Бир-бирига хон ёнашиб,

Узангилар ширқиллашиб,
Минган оти диркиллашиб,
Бораётир ҳазиллашиб.
Бедовларга қамчи чотар,
Неча қия йўлдан ўтар,
Қалмоқ юртини бўзлатар.
Бораётган шундай қайсар,
Қаватинда Барчин дилбар,
Гоҳи кулса, гоҳ вақтинда,
Отасини эсга олар,
Барчиннинг кўнгли бузилар.
Кўп гаплар бордир кўнглида,
Қолди деб Қалмоқ элида.
«Эна-отам қандай, — дейди, —
Душман қалмоқнинг элида.
Отама зулм қилдими
Душманда ғариб бўлдими
Молини талаб олдими,
Аҳволи забун бўлдими?»
Бу сўзлар кўнглига келар,
Буни билди Ҳаким шунқор:
— Кўнглингни бўлма, гажакдор.
Сенинг бу кўнглинг бекор,
Ҳадди борми у қалмоқлар.
Соғ-саломат уйга борсак,
Бийдан тағи хабар олсак,
Уйтиб-буйтиб олиб келсак,
Юра бергин, бизлар кўрсак,
Икковимиз даврон сурсак,
Қўнғирот элда ўйнаб-кулсак,
Дунёни шуйтиб ўтказсак.
Бу сўзни айтиб кетди беклар,
Бораётир жами бойлар.
Жафо тиғи жондан ўтиб,
Айрилиқ бағрини йиртиб,
«Йўлларда кўрдик зулм, деб,
Қайдасан Бойсин элим, деб,
Обод юртим, мазгилим», деб
Неча кўлу чўлни ёйлар,
Ун минг уйли Қўнғирот бойлар,
Йўлнинг азобини ўйлар,
Чарчаб қолди қанча кўйлар.
Келар неча тоғдин ўтиб,
Тинмайин булар йўл тортиб,

Кўкқамишга яқин етиб,
 Бир тоққа чиқиб қаради,
 Қўнғирот элнинг музофоти,
 Кўкқамиш кўлни кўради.
 Бойлар бундан кетган жойи,
 Вақти хуш бўп жами бойи.
 Йўл юрмоқдан кўп азобни кўради,
 Қалмоқдан чиққандан йўллар юради,
 Жаҳонгашта бўлиб элни кўради,
 Жаҳонни сайр этиб йўлда юради,
 Кетган ери — Кўкқамишга келади,
 Уз юртим деб вақти хуш бўп қолади,
 Кўкқамишни бу ёқалаб кўнади,
 Бурунгидай элин ёйлаб қолади.
 Улмаган дунёнинг ишин кўради,
 Одамларнинг барин йигиб олади,
 Бул бойлардан хўшлашиб жўнади,
 Қоражонман бул ҳам бирга бўлади,
 Қирқин қизлар Барчинойнинг қошида,
 Барчинни узатиб бирга боради.
 Бораётган ери Қўнғиротнинг юрти,
 Бораётган Қўнғирот элнинг бекзоди,
 Хабарчи қип чопағончи жўнатди,
 Яқин қолган бекнинг Бойсин элати.
 Чопағончи отга қамчи уради,
 Ким йўлиқса, унга хабар беради,
 Шундай бориб Қўнғиротни оралади,
 Нима гап деб халойиқлар сўради,
 Сўраганига жавоб бериб боради,
 Бойбўрининг мазгилини кўради,
 Алпоминдан бориб хабар беради,
 Бойбўрибий чиқиб бундан сўради.

Чопағончи келиб, Алпоминнинг келганини Бойбўрига билдириб, бу сўзини айтиб турибди:

Арзим эшит, дон Бўйбўри,
 Шу бундан хабар бер тили,
 Сендай бекнинг жани-дили,
 Боғда очилган гулни келди,
 Чаманда булбулнинг келди,
 Бек Алпомин унинг келди.
 Рухсат олмай ишкор кетган,
 Дин йўлида жанлон отган,
 Уз юртини ёд отган,

Қалмоқ юртини бұзлатган,
Душманларни изиллатган,
Ҳакимбек қайсаринг келди.
Ҳаққа етгай айтган ноланг,
Обод бўлар кулбахонанг,
Қалмоқ кетган ёлғиз боланг,
Саломат юртингга келди.
Кетган бойлар бирга келди,
Кўкқамишга қўниб қолди.
Барчинойни бирга олиб,
Бек Қоражон йўлдош бўлиб,
Сенинг жону дилинг келди.
Қалмоқ элдан ёрин олиб,
Номус билан орин олиб,
Келаётир шердай бўлиб,
Душман қолган ердай бўлиб,
Ишонмасанг чиқиб қара,
Яқин келди бирдай бўлиб,
Бу юртга овоза тўлиб,
Барчин бирга ойдай бўлиб,
Қаватида канизлари
Мисли қуралайдай бўлиб,
Келаётир йўлни тортиб,
Беш юз норга сепин ортиб.
Турмагин бунда беҳабар,
Элга келиб қолди беклар.
Бу сўзни Бойбўри билар,
Яхши сарпо инъом берар,
Суюнчи олди хизматкор.
Қўнғирот юртда бўлди хабар,
Отланиб қанча амалдор,
Пешвоз кетди саркардалар.
Мамлакат ғалоғул бўлди,
Ҳар кўчага одам тўлди,
Қизу хотинлар йиғилди.
Қирқин канизини олиб,
Ой Қалдирғоч энди юриб,
Канизларман равон бўлди.
— Юринг қизлар борайик, деб,
Бек акамни кўрайик, деб,
Чечамни ¹ олиб келайик, деб,
Қизу хотин бораётир,

¹ Қўлёзмада талаффуз бўйича *чечамдолиб*.

Йўлда бақан солайик, деб,
Тўппи, рўмол олайик, деб.
Шундай бўлиб одам кетди,
Беклар элга келаяпти,
Булар чувлаб борапти,
Оқсувга беклар етди.
Беклар хонни зиёрат қилди,
Бир-бирини кўриб вақти хуш бўлди,
Отланиб илгари равона бўлди,
Кўп қиз билан Қалдирғоч етиб қолди.
Акасиман ул кўришиб қолади,
Кўп қизлар келини ўртага олади,
Ўтқизмайди, йўлда бақан солади,
Суксур каниз тўппи, рўмол беради.
Қўнғирот мамлакати, барча йиғилиб,
Бир неча етолмай ҳалак бўлади.
Йўлга сизмас баланд жойда туради,
Бир нечалар томга чиқиб қаради,
Элу халққа бу овоза бўлади,
Ун олти уруғ элга хабар боради,
Денги-дўши, қариндоши келади,
Шундай қилиб бир-бирини кўради,
Ҳамма бирдай ўйнаб-кулиб юради,
Ойдаи бўлиб Барчин сулув боради,
Бойбўрининг мазгилини кўради.
Кўринг Алпомишман Қоражонбекни,
Хизматкорга берди бул минган отни.
Фарзандини хон Бойбўри кўрибди,
Болам деб икковин бирдай билибди.
Қувонгандан кетди ақли шошиб,
Гапиролмай қолди сўздан адашиб,
Ҳақимбекни шундай бағрига босиб,
Қоражонман муҳаббатман кўришиб:
— Худойим бергай-да барчага дармон,
Иш бўлмас қудратли ҳақдин бефармон,
Соғ-саломат сени кўрдим, Ҳақимжон,
Кетди юрагимдан менинг юз армон,
Бу ўғлимнинг дўсти экан Қоражон.
Бўлақдан қучоқлаб энди кўришган,
Аввал билмабман, деб қилди пушаймон,
Икковини бирдай кўриб ул замон.
Барчинни олиб келган элнинг тўраси,
Келиб қолди оқ сут берган энаси.
Қоражон икковин бирдай сўради,

Энаси айналиб дуо қилади.
 Амалдорлар бекни ўртага олади,
 Тахт устига буларни олиб жўнади.
 Булар тахт устида мазгилда турди,
 Саркарда, амалдор хизматни қилди,
 Бу бекларнинг вақтин хушлашиб турди,
 Барчинойни ўрдага опкеп туширди.
 Қизу хотин йиғилиб ўрдага тўлган,
 Канизларман қатор саф бўлиб турган,
 Барчиннинг адабин кўп қизлар кўрган,
 Адабман хулқига табассум қилган.
 Ўзбаклар расими шундайин бўлган:
 Ўртага ўт ёқиб саломни солган.
 Чарчаб келди, деб қараб турмайди,
 Ўтиргани кўп қизларни қўймайди,
 Салом солиб ичкарига киради,
 Хотин-қизлар бари расмин қилади,
 Тонг отганча бунда чувлаб юради,
 Кўрмаган кўрсак деб интиқ бўлади,
 Кўрганларнинг кўнгли тўлиб қолади.
 Ойбарчин элга келади,
 Кўрганнинг ақлин олади,
 Ўзи шундай бой болади (р),
 Ҳусни тўлган ой бўлади.
 Кўп қизлар хизмат қилади,
 Қалдирғоч яқин келади,
 Бий оғасини сўради,
 Барчиной жавоб беради:
 — Қисмат шундай бўлди, дейди:
 Жами бойлар келди, дейди,
 Кўкқамишда кўнди, дейди.
 Менинг отам ғариб бўлиб,
 Қалмоқ юртда қолди, дейди.
 Қалдирғоч ҳам хафа бўлди,
 Эшитиб пушаймон қилди,
 Ул бийнинг қоли не бўлди?
 Тонг отганча кўп сирлашиб,
 Билдирмай элга кулишиб,
 Ул оқшомини ўткизди.
 Ҳар тарафга хабар борди,
 Қуллуқ бўлсинга йиғилди,
 Ҳар элатдан одам келди.
 Бойбўрининг вақти хушди(р),
 Катта-кичик тўй бошлашди.

Пишириб ётибди ошди,
Ҳаммасининг вақти хушди (р).
Ҳақимбек юртига келган тўради(р),
Қанча моллар сўйиб ошни беради,
Беўлчов давлатни нима қилади?!
Тўкиб берган билан адо бўлмади,
Кунда чиқиб бу кўпқари қилади,
Кунда солим, улоқ бериб туради.
Шу ишларни қилди Бойсиннинг марди,
Гургумали обод бўлди элати,
Шу ишларни қилди Қўнғирот бекзоди,
Қалмоқ элдан келган марднинг фарзанди.
Неча кунлар элда тўй бериб ётди,
Неча кун ул замон орада ўтди,
Ул элда бўлган тўйни тарқатди.
Ҳар ким туриб ўз мазгилига қайтди.
Шундай қилиб кўриб ўсган элатди,
Худо берган бекка мундай давлатди,
Шундай бўлиб топди мурод-мақсадди.